

Τμήμα Αρχιτεκτόνων- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία με τίτλο:

Territorialities: Εδαφικές παράλληλες χαρτογραφήσεις της Θεσσαλίας - Case Study: Η Θεσσαλία ως πεδίο πολλαπλών πραγματικοτήτων, γεμάτη παραδείγματα, διαφορετικές ιστορίες και δυναμικές σχέσεις.

Φοιτήτρια :Ευαγγελία Μήτσιου

Υπεύθυνος Καθηγητής:Λόης Παπαδόπουλος

Σεπτέμβριος 2012

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ πολύ τον Υπεύθυνο Καθηγητή μου Λόη Παπαδόπουλο για την πολύτιμη βοήθεια και τη μετάδοση των γνώσεων του σε όλα τα επιστημονικά πεδία κατά την διάρκεια της εργασίας αυτής.

Το επιστημονικό Προσωπικό του Τμήματος Χωροταξίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Κα Γάκη , Κ. Κ. Φαρασλή, και τον Καθηγητή Κ. Γούσιο που μου προσέφεραν ερευνητικό υλικό για την χωροταξική μελέτη και ανάπτυξη της Θεσσαλίας.

Τη φοιτήτρια του τμήματος Χωροταξίας Γιώτα Τσιγκαροπούλου για τη βοήθεια της στη δημιουργία των χαρτών G.I.S

Σεπτέμβριος 2012

Territoreality: Εδαφικές παράλληλες χαρτογραφήσεις της Θεσσαλίας

Case Study: Η Θεσσαλία ως πεδίο πολλαπλών πραγματικοτήτων, γεμάτη παραδείγματα, διαφορετικές ιστορίες και δυναμικές σχέσεις .

Ο εννοιολογικός ορισμός της εδαφικότητας και του εδάφους (territory) μπορεί να γίνει αντιληπτός σε διαφορετικά ιστορικά γεωγραφικά και κοινωνικά πλαίσια, μέσα από τις πολλαπλότητες που εμπεριέχει και από τα ερωτήματα που θέτει. Οι συζητήσεις για τα εδαφικά όρια, τους οικονομικούς και εδαφικούς συσχετισμούς, τα αστικά ζητήματα κυριαρχίας στο χώρο και τις ασκήσεις γεωπολιτικής είναι μερικά από τα ζητήματα που είναι συνυφασμένα με την έννοια της εδαφικότητας. Τα δεδομένα μιας τέτοιας ανάλυσης μπορούν να αντληθούν από διαφορετικά επιστημονικά πεδία που αλληλοκαλύπτονται: την κοινωνική ανθρωπολογία και την κριτική γεωγραφία, την αστική ανάλυση, τη φιλοσοφία και τις συνδέσεις τους.

Στις κατευθύνσεις αυτών των συσχετισμών, η παρούσα ερευνητική εργασία έχει ως στόχο, μέσα από το παράδειγμα της Θεσσαλίας (case study), να αποκαλύψει και να επαληθεύσει τις βασικές αρχές του διακυβεύματος της εδαφικότητας, παρουσιάζοντας το χώρο και το έδαφος ως πεδίο συγκρούσεων, κατακτήσεων και προβολών συλλογικών αποτυχιών και ατομικών παραδοξότητων. Η κεντρική υπόθεση της εργασίας είναι ότι η Θεσσαλία είναι ένας χώρος παραγωγής πολλαπλών πραγματικοτήτων. Φαινομενικά απλή και κατά πολλούς καθυστερημένη πολιτισμικά συνθήκη κατοίκησης, αποτελεί ένα πεδίο αποσταθεροποιητικών μηχανισμών των κοινωνικών οικονομικών δομών που προκύπτει από την αλληλεπίδραση ατομικών πρωτοβουλιών και συλλογικών κατευθύνσεων.

Η εργασία ξεκινάει από την αφηρημένη σύλληψη της ιδιαιτερότητας της Θεσσαλίας και καταλήγει στα κοινωνικά αντικείμενα της παραγωγής τέτοιων συνθηκών. Γι' αυτό και η μελέτη είναι γεμάτη από παραδείγματα (φαινόμενα) και αποσκοπεί, ξεπερνώντας την αρχική εμπειρία με το περιβάλλον, να περιγράψει τις διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα κάτω από τη φαινομενικά επίπεδη πραγματικότητα, μέσα από την διήγηση ιστοριών και δυναμικών σχέσεων.

Το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας βασίστηκε στην έννοια του εδάφους ως ορισμού που καλύπτει πολλά πεδία διερεύνησης του χώρου και αναπτύχθηκε στις αντίστοιχες ενότητες της Χαρτογράφησης, της Ουτοπίας -Παράδοξου και των Υποδομών.

key words: Εδαφικότητα, Έδαφος, Γη, Τοπίο, Κριτική Γεωγραφία, Ουτοπία, Παράδοξο, Δίκτυα, Υποδομές, Μεσογειακός Χώρος,

Territorialities: simultaneous territorial cartographies of Thessaly

Case Study: Thessaly as a field of multiple realities, full of paradigms, different stories and dynamic relations.

The semantic definition of the terms territoriality and territory can be perceived in different historical, geographical and social contexts, throughout its complexity and the issues that it sets. The discourse about the boundaries of space, the economic and territorial relations, the urban issues of sovereignty and the geopolitical practices are some of the issues that are related with the term of territory. The input of such a kind of analysis can be derived from different academic fields that are interrelated: Social Anthropology, Critical Geography, Urban Analysis and Philosophy of Space.

The present thesis has as a goal to reveal and verify, through the paradigm of Thessaly (case study), the basic principles of territoriality, perceiving space and land as a terrain of conflicts, conquests and projections of collective failures and personal paradoxes.

The main hypothesis of this study is that Thessaly is a space that produces multiple realities. Seemingly flat and seen by many people as an example of a backward way of living, Thessaly consists a terrain of destabilising mechanisms of the social economic structures, which is derived from the interaction between personal initiatives and concerted efforts that leads to further progress.

The present study starts with the abstract idea of the Thessalian singularity and continues with the social components that produce these conditions. For that reason this work is full of paradigms (phenomena), as its aim is to move a step beyond the first experience with the environment and outline the hidden processes below the seemingly flat reality, through the description of different stories and dynamic relations.

The theoretical framework of this study is based on the term of territory as a definition covering many fields of space exploration, developed in different chapters titled as Maps, Utopia-Paradox and Infrastructures.

key words: Territoriality, Terrain, Land, Landscape, Critical Geography, Utopia-Paradox, Networks, Infrastructures, Mediterranean Space

Territorialities - εδαφικές παράλληλες χαρτογραφήσεις

Στο χρονικό πλαίσιο στο οποίο παράγεται αυτή η εργασία επανέρχονται οι συζητήσεις για για τα όρια, τις περιφράξεις, τους οικονομικούς και εδαφικούς συσχετισμούς, τα αστικά ζητήματα κυριαρχίας στον χώρο. Όλες αυτές οι συνθήκες, οι συγκρουσιακές σχέσεις ή εδαφικές ροές εγγράφονται πολιτισμικά, κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και κυρίως οντολογικά. Το πεδίο όλων των αναζητήσεων και συζητήσεων δεν παύει να μην εκφράζεται ακόμη και σήμερα από τις εδαφικές ροές που εγγράφονται στον χώρο είτε κυριολεκτικά είτε άυλα ακόμη και μόνο εννοιολογικά. Η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει αναμφισβήτητα προκαλέσει μια στροφή στον τρόπο με τον οποίο χωρικοποιείται η εκάστοτε κυριαρχικότητα και επιθυμία. Η άσκηση της κυριαρχίας εξαρτάται από μια όλο και περισσότερο περίπλοκη γεωγραφία διακρατικών συναρθρώσεων, ροών και θυλάκων και φαντασιακών προβολών.

Γι' αυτό θεωρούμε ότι η συζήτηση της εδαφικότητας [territoriality] διαφαίνεται τόσο σημαντική και μπορεί να βοηθήσει στην αποσαφήνιση των νέων ερωτημάτων.

Πρόθεση Διερεύνησης

Στο χρονικό πλαίσιο στο οποίο παράγεται αυτή η εργασία επανέρχονται οι συζητήσεις για για τα όρια, τις περιφράξεις, τους οικονομικούς και εδαφικούς συσχετισμούς, τα αστικά ζητήματα κυριαρχίας στον χώρο. Όλες αυτές οι συνθήκες, οι συγκρουσιακές σχέσεις ή εδαφικές ροές εγγράφονται πολιτισμικά, κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και κυρίως οντολογικά. Το πεδίο όλων των αναζητήσεων και συζητήσεων δεν παύει να μην εκφράζεται ακόμη και σήμερα από τις εδαφικές ροές που εγγράφονται στον χώρο είτε κυριολεκτικά είτε άυλα ακόμη και μόνο εννοιολογικά. Η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει αναμφισβήτητα προκαλέσει μια στροφή στον τρόπο με τον οποίο χωρικοποιείται η εκάστοτε κυριαρχικότητα και επιθυμία. Η άσκηση της κυριαρχίας εξαρτάται από μια όλο και περισσότερο περίπλοκη γεωγραφία διακρατικών συναρθρώσεων, ροών και θυλάκων και φαντασιακών προβολών.

Γι' αυτό θεωρούμε ότι η συζήτηση της εδαφικότητας [territoriality] διαφαίνεται τόσο σημαντική και μπορεί να βοηθήσει στην αποσαφήνιση των νέων ερωτημάτων.

Πως δομούνται τα Κεφάλαια

Το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας συγκροτείται σε τέσσερις ενότητες, μέσω των αντιθέσεων και των συνδέσεων τους.

1. Η έννοια της Εδαφικότητας (Territoriality) αναλύεται διαμέσου του εκριτικού λόγου των Deleuze & Guattari στο έργο τους Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια. Οι οποίοι εισήγαγαν ένα νέο εννοιολογικό οπλοστάσιο που με κεντρικό κινητήριο άξονα την επιθυμία δημιουργεί ροές που εδαφικοποιούνται, απεδαφικοποιούνται και επανεδαφικοποιούνται καθόλη τη διάρκεια της ιστορίας.

2. Το δεύτερο μέρος με τίτλο Χαρτογραφήσεις/ Maps γίνεται μια απόπειρα ανασύνθεσης της έννοιας της εδαφικότητας μέσα από τους βασικούς της πυρήνες και παράγωγα του εδάφους, της γης και της εδαφικής κυριαρχίας (territorial principle). Καθώς η γη/ Land και το έδαφος/ Terrain μπορεί να αναλυθεί ως πεδίο συγκρούσεων. Η (εδαφική επικράτεια) Territory μπορεί να ερμηνευτεί ως πολιτική συγκρούσεων. Η Γεωπολιτική ως ο χώρος διαπραγματεύσεων και συγκρουσιακών σχέσεων και συμφερόντων. Η Χαρτογράφηση σε άμεση σχέση με την Γεωγραφία και την Γεωπολιτική. Καθώς και οι μέθοδοι σύλληψης και αποκωδικοποίησης του εδάφους διαμέσου των εργαλείων καταγραφής και τους σταθμούς της Κριτικής Γεωγραφίας.

3. Η αναζήτηση του Εδαφικού Παράδοξου (Promised Lands) και πολλά υποσχόμενου εδάφους ως συλλογική προβολή, στις επιθυμητές φαντασιακές συνθήκες. Σαν έννοια το παράδοξο έχει μια διττή ερμηνεία καθώς εμπεριέχει την προσμονή σε κάτι και την πραγμάτωση της φαντασίωσης αυτής. Από αρχαιότατων χρόνων υπήρξε η ανάγκη για την κατασκευή καινούριων ιδανικών μοντέλων συλλογικών εμπειριών. Η Ουτοπία αντανάκλα την θέληση μιας απεδαφοποίησης και επαναδαφοποίησης της επιθυμίας του συλλογικού φαντασιακού.

3. Οι Υποδομές/ Infrastructures ως μοχλός τιθάσευσης και εκμετάλλευσης εδαφικών συσχετίσεων και παραγωγής. Ως ολοκληρωμένες υλοποιημένες κυριαρχικές προβολές στο έδαφος, οι υποδομές είναι τόσο σημαντικές στην ανάλυσή ως εργαλεία διαχείρισης μεγάλων επιδιώξεων οραμάτων και κατακτήσεων. Στις μέρες μας αντιμετωπίζουμε όλο και περισσότερο ένα νέο τύπο χώρου, μια παράδοξη εδαφικότητα που παράγεται από την δύναμη των μεγάλης κλίμακας διαρθρωτικών συστημάτων κινητικότητας και επικοινωνίας, δημιουργώντας καινούριες συνδέσεις και συσχετίσεις.

Case Study

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας η ανάλυση βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα περιοχής (region) της εδαφικής επικράτειας της Θεσσαλίας (territorial principle of Thessaly). Η Θεσσαλία παρουσιάζεται ως πεδίο έρευνας εδαφικών παραδοξοτήτων εδαφικών κυριαρχιών και συλλογικών καταναγκασμών. Η διατύπωση της μελέτης ακολουθεί εννοιολογικά τα προηγούμενα κεφάλαια αλλά παρουσιάζονται συνδυαστικά με διαφορετικούς τίτλους και πεδία ανάλυσης.

Η εδαφικότητα, το έδαφος και η εδαφική κυριαρχία στην εννοιολογικό λόγο των Gilles Deleuze και Felix Guattari

Ο Γάλλος φιλόσοφος Gilles Deleuze σε συνεργασία με τον ψυχαναλυτή Felix Guattari εγκαινιάζει το 1972 ένα μεγαλεπήβολο εγχείρημα με τίτλο Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια. Ο πρώτος τόμος, που φέρει τον τίτλο Ο Αντι-Οιδίπους, αποτελεί ένα πρωτοποριακό και συνάμα δυσνόητο έργο, το οποίο είναι πλούσιο νεολογισμών, ενώ παράλληλα ακροβατεί ανάμεσα στο μεταφορικό και τον εννοιολογικό λόγο. Το συγκεκριμένο σύγγραμμα έρχεται ως απάντηση στην παραδοσιακή ψυχανάλυση και τον μαρξισμό, που θέτουν αντίστοιχα το οιδιπόδειο και την πάλη των τάξεων στη βάση της καπιταλιστικής αξιωματικής, αποκαλύπτοντας την ετερογένεια της ζωής που κρύβουν επιμελώς οι δομές αυτές. Οι δύο στοχαστές θέλουν να αναδείξουν τη δύναμη της ζωής όπως τη βιώνουμε στο επίπεδο του ψυχισμού, όχι βάσει της παγιωμένης ταυτότητας του Εγώ, αλλά ενός δημιουργικού ασυνειδήτου ως ελεύθερη ροή επιθυμιών, που διαφεύγουν διαρκώς από την οιδιπόδεια ταυτοποίηση και τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς της μαζοποίησης και της ολοποίησης στην πραγματικότητα.

Οι εννοιολογικές τους κατασκευές περιλαμβάνουν τις ερμηνείες της εδαφικότητας, του εδάφους, της πρωτόγονης εδαφικής μηχανής, των στωματογραφικών σχέσεων, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα νεολογισμών που συνθέτουν μία πρωτοποριακή οντολογία του κοινωνικοπολιτικού. Η ερμηνεία της εδαφικότητας :« είναι διαφορούμενη μόνο φαινομενικά. Γιατί αν εννοούμε με τη λέξη μια αρχή που αφορά την γεωγραφική διαμονή ή κατανομή είναι φανερό πως η πρωτόγονη κοινωνική μηχανή δεν είναι εδαφική. Εδαφικός θα είναι μόνο ο κρατικός μηχανισμός που σύμφωνα με την διατύπωση του Ένγκελς “υποδιαίρει όχι τον λαό, αλλά το έδαφος” και υποκαθιστά την οργάνωση του γένους με μια γεωγραφική οργάνωση. Και όμως και εκεί που η συγγένεια φαίνεται να έχει το προβάδισμα σε σχέση με τη γη, εύκολα μπορούμε να αποδείξουμε τη μεγάλη σημασία των τοπικών δεσμών. Και

αυτό γιατί η πρωτόγονη υποδιαιρεί τον λαό, αλλά τον υποδιαιρεί πάνω σε μια αδιαίρετη γη, όπου εγγράφονται οι συνδετικές, διαζευκτικές και συζευκτικές σχέσεις του κάθε τμήματος με τα άλλα.»¹

Με κεντρικό άξονα την έννοια της διαφοράς και της πολλαπλότητας, κάνουν λόγο για μία επιθυμητική παραγωγή² μη προσωπολογικών μηχανών σε διαρκή μετακίνηση και μετάλλαξη, που δεν κλείνονται στο στενό πλαίσιο των ταυτοτήτων και των παραστάσεων. Όπως οι ίδιοι αναφέρουν: «Δεν υπάρχει από τη μια μεριά κοινωνική παραγωγή πραγματικότητας και από την άλλη επιθυμητική παραγωγή φαντασίωσης. Ανάμεσα στις δυο αυτές παραγωγές δε φαίνεται να δημιουργούνται παρά δευτερεύοντες δεσμοί ενδοβολής και προβολής, σαν να συνοδεύονται οι κοινωνικές ενέργειες από διανοητικές εσωτερικευμένες ενέργειες ή σαν να προβάλλονται οι διανοητικές ενέργειες πάνω στα κοινωνικά συστήματα-δίχως οι πρώτες να κατορθώνουν ποτέ να κλονίσουν τα δεύτερα.» και συνεχίζουν: «Εμείς λέμε πως το κοινωνικό πεδίο το διατρέχει άμεσα η επιθυμία, που είναι το ιστορικά καθορισμένο προϊόν του και ότι η λίμπιντο δε χρειάζεται καμία μεσολάβηση ή εξιδανίκευση, καμία ψυχική ενέργεια, καμία μεταμόρφωση για να επενδύσει τις παραγωγικές δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής. Δεν υπάρχει τίποτα άλλο παρά η επιθυμία και το κοινωνικό πεδίο. Ακόμη και οι πιο καταπιεστικές, οι πιο θανατηφόρες μορφές της κοινωνικής αναπαραγωγής παράγονται από επιθυμία. Γιαυτό και το βασικό πρόβλημα της πολιτικής φιλοσοφίας παραμένει: “Γιατί οι άνθρωποι μάχονται για την σκλαβιά τους σαν να πρόκειται για την σωτηρία τους;»³. Ως ένα δόγμα του εμπειρισμού που βασίζεται στις αισθητηριακές εντυπώσεις, η επιθυμία αποτελεί το επίκεντρο, ξεπερνώντας τον άνθρωπο, καθώς δεν είναι προνόμιο ενός συγκεκριμένου υποκειμένου⁴, συγκροτείται εν μέσω δυναμικών συσχετισμών, χωρίς αφετηρία ή τελεολογικό προσανατολισμό.

Στο κεφάλαιο με τίτλο: «Άγριοι, βάρβαροι, πολιτισμένοι» αναπτύσσουν την κωδικοποίηση της επιθυμίας και της επιθυμητής παραγωγής.⁵

Όπως η επιθυμητική παραγωγή καταγράφεται πάνω στο σώμα χωρίς όργανα, έτσι και η κοινωνική παραγωγή εγγράφεται πάνω σε ένα σώμα που οι Deleuze-Guattari ονομάζουν κοινωνικό (socius): η γη για τις πρωτόγονες κοινωνίες, ο τύραννος για τις βαρβαρικές, το κεφάλαιο για τις καπιταλιστικές. Πολύτιμο σύμμαχο προς αυτήν την κατεύθυνση αποτελεί η σχιζοανάλυση⁶, η οποία αντικρούοντας τις θέσεις της παραδοσιακής ψυχανάλυσης ασκεί κριτική σε όλες τις καθιερωμένες δομές του πραγματικού, δηλαδή στη λογική, στη γλώσσα, και στη γενικότερη δημοσιονομική πολιτική της ιεραρχικής κοινωνικής πυραμίδας, τονίζοντας ότι η ίδια η ζωή αποτελεί ένα ανοιχτό και δημιουργικό σύνολο από άφθονες μη παγιωμένες συνδέσεις επιθυμητικών μηχανών⁷. Η πρωτόγονη, άγρια μονάδα της επιθυμίας και της παραγωγής θεωρούν ότι είναι η γη, «γιατί η γη δεν είναι μονάχα το πολλαπλό και κατακερματισμένο αντικείμενο της εργασίας, είναι και η μοναδική αδιαίρετη οντότητα, το συμπαγές σώμα που στρέφεται στις παραγωγικές δυνάμεις και τις οικειώνεται σαν φυσική ή θεϊκή προϋπόθεση.»..

¹ Deleuze Gilles & Guattari Felix, Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια, Ο Αντι-Οιδίπους, Εκδόσεις Ράππα, 1977 σελ 168 σελ 168

² «Όταν η διαίρεση αφορά την ίδια την γη, δυνάμει μιας διοικητικής κτηματικής ή διαμονητήριας οργάνωσης, αυτό δε σημαίνει μια προαγωγή της εδαφικότητας αλλά αντίθετα το αποτέλεσμα της μεγάλης κίνησης για απεδαφικοποίηση πάνω στις πρωτόγονες κοινότητες. Η ενύπαρκτη ενότητα της γης σαν ακίνητου κινητήρα, παραχωρεί την θέση του σε μια υπερβατική ενότητα εντελώς διαφορετικής φύσης, την ενότητα του κράτους, το συμπαγές σώμα δεν είναι πια το σώμα της γης αλλά το σώμα του Τυράννου, το Αγέννητο, που αναλαμβάνει τώρα την γονιμότητα του εδάφους, τη βροχή που πέφτει από τον ουρανό, καθώς και την γενική ιδιοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων. Έτσι το άγριο πρωτόγονο κοινωνικό σώμα, ήταν η πρώτη εδαφική μηχανή, με τη στενή σημασία της λέξης. Και λειτουργία μιας τέτοιας μηχανής είναι να καταχωρεί κάθε εξ’ αγχιστείας και κάθε εξ’ αίματος συγγένεια, να καταχωρεί τη γενεαλογική σειρά πάνω στο σώμα της γης προτού υπάρξει κράτος» Deleuze Gilles & Guattari Felix, Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια, Ο Αντι-Οιδίπους, Εκδόσεις Ράππα, 1977 σελ 168

³ Ο.π. σελ 37

⁴ Gilles Deleuze & Felix Guattari, Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια, Ο Αντι-Οιδίπους, Εκδόσεις Ράππα, 1977. σελ

⁵ Ο.π. σελ 161

⁶ Ο.π. σελ 315

⁷ «Η πρωτόγονη εδαφική μηχανή, με τον ακίνητο κινητήρα της-η γη-είναι κιόλας κοινωνική μηχανή ή “μεγαμηχανή” που κωδικοποιεί τις ροές παραγωγής, μέσων παραγωγής, παραγωγών και καταναλωτών: το συμπαγές σώμα της θείας Γης συγκεντρώνει πάνω του τα καλλιεργήσιμα είδη, τα γεωργικά εργαλεία και τα ανθρώπινα όργανα.» Ο.π. σελ 164

« Το έδαφος μπορεί να αποτελεί το παραγωγικό στοιχείο και το αποτέλεσμα της ιδιοποίησης. η Γη είναι η μεγάλη αγέννητη στάση (stase), το στοιχείο που είναι ανώτερο από την παραγωγή και που καθορίζει την κοινή ιδιοποίησής και χρήση του εδάφους. Είναι η επιφάνεια που πάνω της εγγράφεται ολόκληρη η διαδικασία της παραγωγής, όπου καταγράφονται τα αντικείμενα, τα μέσα και οι δυνάμεις εργασίας, όπου κατανέμονται οι φορείς και τα προϊόντα. Παρουσιάζεται εδώ ως σχεδόν αιτία της παραγωγής και ως αντικείμενο της επιθυμίας (πάνω της γίνεται η σύνδεση της επιθυμίας και της ίδιας της καταστολής). Η εδαφική μηχανή αποτελεί λοιπόν την πρώτη μορφή του κοινωνικού σώματος, την πρωτόγονη μηχανή εγγραφής, τη "μεγαμηχανή" megastucture που καλύπτει ένα κοινωνικό πεδίο.»⁸

Εδαφικοποίηση και επαναεδαφικοποίηση

Η εδαφικοποίηση κατευθύνει την επιθυμία ώστε να αξιοποιεί και να επενδύει συγκεκριμένα όργανα ή αντικείμενα, προκαθορίζοντας κατά κάποιο τρόπο τις συνδέσεις της. Σε αυτό το πλαίσιο η σχιζοανάλυση έρχεται να μιλήσει για την «απεδαφικοποίηση», η οποία σε εντασιακό επίπεδο απελευθερώνει την σχιζοφρενική λήμπιντο τόσο από τα καθορισμένα όργανα επένδυσης της όσο και από τις οιδιπόδειες ταυτοποιήσεις της πυρηνικής οικογένειας και της κλασικής ψυχανάλυσης. Παράλληλα η απεδαφικοποίηση⁹ επενεργεί και στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο, σηματοδοτώντας την απελευθέρωση της εργατικής δύναμης από συγκεκριμένους χώρους και μέσα παραγωγής, όπως η γη του πρωτόγονου γεωργού και το φέουδο του μονάρχη. Εδώ όμως πρέπει να σημειώσουμε πως κάθε κοινωνική μηχανή προκειμένου να διατηρήσει αναλλοίωτη τη δομή της επιδιώκει να τερματίσει κάθε κίνηση απεδαφικοποίησης με μία επαναεδαφικοποίηση πάνω της.

detritorialization - reterritorialization = απεδαφικοποίηση - επαναεδαφικοποίηση

Για την ακρίβεια δεν είναι ορισμοί, αλλά παραδείγματα. Οι έννοιες είναι αμιγώς φιλοσοφικές και έχουν ευρύ πεδίο εφαρμογών, άρα είναι δύσκολο να οριστούν. Η έννοια territory αναφέρεται σε οριοθετημένο έδαφος (θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε και πλαίσιο αναφοράς) και η απεδαφικοποίηση (detritorialisation) ουσιαστικά περιγράφει την διαφοροποίηση. Όταν δηλαδή κάτι διαφοροποιείται από το πλαίσιο αναφοράς του απεδαφικοποιείται. Επανεδαφικοποιείται διαφοροποιημένο είτε στο ίδιο πλαίσιο είτε ορίζει νέο πλαίσιο αναφοράς. Οι έννοιες έχουν να κάνουν με το χώρο στην ευρύτερη σημασία του. Μιλάμε για εκ-τοπισμό και επανα-τοπο-θέτηση, ως μια μεταφορά «τόπων» ή «τοπίων». Το αρχικό κενό μπορεί να καλυφθεί από ένα άλλο «τόπο» με τελείως διαφορετικά χαρακτηριστικά.

Στην πραγματικότητα, για τους δύο στοχαστές η ιστορία αποτελεί μια ακόμη μείζονα κρατική επιστήμη που γράφεται για να εξυπηρετεί τους σκοπούς της κυρίαρχης τυπικής λογικής, τη διαιώνιση του Είναι, αφού «αυτό που κάνει η ιστορία είναι να μεταφράζει μια συνύπαρξη των γίνεσθαι σε μία διαδοχή»¹⁰. «Η πρώτη μεγάλη κίνηση απεδαφικοποίησης εμφανίστηκε με την κωδικοποίηση του τυραννικού κράτους. Δεν είναι όμως τίποτε ακόμη μπροστά στην άλλη μεγάλη κίνηση, εκείνη που θα επιτελεστεί με την αποκωδικοποίηση των ροών. Και όμως, οι αποκωδικοποιημένες ροές δεν είναι αρκετές ώστε η νέα τομή να μπορέσει να διασχίσει και να μεταμορφώσει το κοινωνικό σώμα, δηλαδή για να γεννηθεί ο καπιταλισμός. Οι

⁸ Ο.π. σελ 162-163

⁹ «Ο πολιτισμός προσδιορίζεται από την αποκωδικοποίηση και την απεδαφικοποίηση των ροών στην καπιταλιστική παραγωγή. Όλα τα μέσα είναι κατάλληλα για να εξασφαλιστεί η καθολική αυτή αποκωδικοποίηση: η διοικητική των αγαθών των μέσων παραγωγής, αλλά και των οργάνων του "ιδιώτη ανθρώπου", ο αφηρημένος χαρακτήρας των χρηματικών ποσών, αλλά και της ποσότητας εργασίας, το απεριόριστο της σχέσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την δύναμη εργασίας, ανάμεσα στις ροές χρηματοδότησης και τις ροές εισοδημάτων ή μέσων πληρωμής, η επιστημονική και τεχνητή μορφή των ιδίων των κωδικών ροών, η διαμόρφωση των κυμαινόμενων διαγραμμάτων, που ξεκινούν από γραμμές και στίγματα χωρίς ευδιάκριτη ταυτότητα» Ο.π. σελ 258, Απεδαφικοποίηση Ροών

¹⁰ Ο.π. σελ 430

αποκωδικοποιημένες ροές καταδικάζουν το τυραννικό κράτος σε υπολανθάνουσα κατάσταση, καταποντίζουν τον τύραννο, αλλά και τον ξαναφέρνουν πάλι στην επιφάνεια με απροσδόκητες μορφές- εκδημοκρατίζουν το κράτος, το “ολιγαρχικοποιούν”, το διαμερίζουν το μοναρχοποιούν και πάντα το εσωτερικεύουν και το πνευματικοποιούν, ενώ πάντα παραμένει στον ορίζοντα το υπολανθάνον Ustraat, που για τον χαμό του όλοι παραμένουν απρηγόρητοι. »¹¹

Σε αυτό το σημείο γίνεται κριτική στην υπόσταση του Καπιταλισμού ως μοντέλο κωδικοποίησης ροών. Ο καπιταλισμός για τους Deleuze-Guattari, αντίθετα από τις εδαφικές κοινωνίες της κωδικοποίησης και τις τυραννικές της επικωδίκωσης, εμφανίζεται ως το σύστημα της γενικευμένης αποκωδικοποίησης, κατά το οποίο όλα διαρρέουν από παντού, ενώ οι παλιότεροι κώδικες είτε τίθενται σε διαθεσιμότητα είτε αναπροσαρμόζονται αδιάκοπα στα νέα δεδομένα. «Όταν η πρωτόγονη εδαφική μηχανή δεν έφτανε πια να για να εκτελέσει όλα αυτά, η δεσποτική μηχανή επέβαλε ένα είδος υπερ-κωδικοποίησης. Αλλά η καπιταλιστική μηχανή καθώς εδραιώνεται πάνω στα λίγο ή πολύ απομακρυσμένα ερείπια ενός δεσποτικού κράτους, βρίσκεται μπροστά σε μια ολότελα νέα κατάσταση: την αποκωδικοποίηση και την εδαφικοποίηση των ροών. Την κατάσταση αυτή ο καπιταλισμός δεν την αντιμετωπίζει απέξω αφού ζει από αυτήν, αφού σε αυτήν βρίσκεται τόσο τον όρο ύπαρξης του όσο και το υλικό του και την επιβάλλει με όλη τη δυνατή βιαιότητα. Μόνο έτσι μπορεί να ασκήσει την κυρίαρχη παραγωγή του και την κυρίαρχη καταπίεσή του. Ο καπιταλισμός γεννιέται από τη συνάντηση δύο λόγιων ροών, των αποκωδικοποιημένων ροών της παραγωγής, με τη μορφή του κεφαλαίου -χρήματος, και των αποκωδικοποιημένων ροών της εργασίας, με τη μορφή του “ελεύθερου εργαζομένου”. Γιαυτό και η καπιταλιστική μηχανή, σε αντίθεση με τις προηγούμενες κοινωνικές μηχανές, είναι ανίκανη να προσφέρει έναν κώδικα που να καλύπτει το σύνολο του κοινωνικού πεδίου. Την ιδέα μάλιστα του κώδικα, την αντικατέστησε το χρήμα με μια αξιωματική των αφηρημένων ποσοτήτων, που προχωρεί ολοένα και πιο μακριά στην κίνηση απεδαφικοποίησης του κοινωνικού σώματος. Ο καπιταλισμός τείνει σε ένα ανώτατο όριο αποκωδικοποίησης που αποσυνθέτει το κοινωνικό σώμα προς όφελος του δίχως όργανα σώματος και πάνω σε τούτο το σώμα αποδεσμεύει τις ροές της επιθυμίας μέσα σε ένα πεδίο απεδαφικοποιημένο.»¹² Το κοινωνικό υποκείμενο σε μια τέτοια συνθήκη φτάνει σε κατάσταση οριακή καθώς «Η αποκωδικοποίηση των ροών, απεδαφικοποίηση του κοινωνικού σώματος, συνθέτουν έτσι την πιο βασική τάση του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός δεν παύει να πλησιάζει προς το ύστατο όριο του-όριο καθαρά σχιζοφρενικό.»¹³ Ο καπιταλισμός εγκαθιδρύει ή αναστηλώνει κάθε λογής υπολειμματικές και φτιαχτές εδαφικότητες- φαντασιακές ή συμβολικές-και πάνω τους προσπαθεί όπως, όπως να κωδικοποιήσει ξανά, να σφραγίσει τα πρόσωπα που προέρχονται από τις αφηρημένες ποσότητες. Τα πάντα ξαναπερνούν ή ξανάρχονται: τα κράτη, οι πατρίδες, οι οικογένειες. Γιαυτό και ο καπιταλισμός, σαν ιδεολογία εμφανίζεται σαν ο “πολύχρωμος πίνακας όλων των μέχρι τώρα δοξασίων»¹⁴

Νομαδικός Χώρος- Πως όμως κωδικοποιούνται οι ροές

«Εδώ παίζεται η τύχη ολόκληρης της προσπάθειας να κωδικοποιηθούν οι ροές. Πως θα εξασφαλιστεί η αμοιβαία προσαρμογή, η αντίστοιχη σύσφιξη της σημαίνουσας αλυσίδας και της παραγωγικής ροής; Ο μεγάλος νομάς κυνηγός ακολουθεί τις ροές, τις στερνεί επιτόπου και μετακινείται μαζί τους. Αναπαράγει με επιταχυνόμενο ρυθμό ολόκληρη την εξ’ αίματος καταγωγή του, τη συστέλλει σ’ ένα ορισμένο σημείο που τον κρατάει σε άμεση σχέση με τον πρόγονο ή το Θεό.... Και αυτό γιατί στον νομαδικό χώρο, το συμπαγές σώμα του κοινωνικού οργανισμού είναι κάπως παράπλευρο της παραγωγής, δεν ανάγεται ακόμα σε αυτήν.... Πρέπει να γίνουν παρακρατήσεις από τις ροές, παρακρατήσεις που θα σχηματίσουν ένα μίνιμουμ αποθέματος, και

¹¹ Ο.π. σελ 258

¹² Ο.π. σελ 41

¹³ Ο.π. σελ 41

¹⁴ Ο.π. σελ 42

αποσυνδέσεις από τη σημαίνουσα αλυσίδα- αποσυνδέσεις που θα σχηματίσουν ένα μίνιμουμ διαμεσολαβήσεων.»¹⁵

A thousand plateaus

Ο δεύτερος τόμος τους “A thousand plateaus”¹⁶ συνιστά το δεύτερο μέρος του κοινού τους έργου, με τη μικροπολιτική ανάλυση της επιθυμίας να μετουσιώνεται σε μια καινοτόμα πραγματικότητα ως χαρτογράφηση ενός σχηματισμού διαρκώς μεταβαλλόμενου, μέσα από τη δυναμική αλληλεπίδραση ετερογενών στοιχείων.

Καθοριστικής σημασίας για αυτή τη δεύτερο μέρος της σχιζοανάλυσης, είναι η έννοια του ριζώματος,¹⁷ το οποίο αποτελεί ένα μη ιεραρχικό και αποκεντροθετημένο σύστημα που δεν ακολουθεί τα σχήματα της τυπικής λογικής ούτε αποβλέπει σε κάποιον απώτερο σκοπό:

Ο σχιζοαναλυτικός χάρτης ή αλλιώς το διάγραμμα δεν απεικονίζει ούτε αναπαράγει την καθιερωμένη τάξη των πραγμάτων, αλλά βασιζόμενος στην πραγματική διαφορά τροποποιείται διαρκώς ως ενεργός πειραματισμός τόσο στο χώρο της φιλοσοφίας, όσο και σε αυτούς των επιστημών και των τεχνών.

Η υπέρβαση στο βιβλίο Mille Plateaux είναι η αποδέσμευση του διπόλου αυτού από τις αντίστοιχες επιθυμητικές επενδύσεις της λίμπιντο και τις προσυνειδητές επενδύσεις της κοινωνικής τάξης. Κάθε αποκωδικοποίηση και απεδαφοποίηση επιτελείται όχι από τη θέση του υποκειμένου, αλλά μέσα στο πλαίσιο ευμετάβλητων συναρμογών, δηλαδή ενός διαφορικού πλέγματος εντασιακών καταστάσεων, ποικίλων σωμάτων και ιδιότυπων εκφραστικών μέσων. Μάλιστα για τους Deleuze-Guattari το υποκείμενο δεν προηγείται της επιθυμητικής και της κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας, αλλά παράγεται μέσα σε αυτήν, ως κατάλοιπο δίπλα στις μηχανές. Οι δύο κινήσεις είναι πλέον διακριτές σε κάθε ριζωματική συναρμογή ως ένα ασύμμετρο διπλό γίνεσθαι, που δεν αφορά τις λιμπιντικές επενδύσεις του ανθρώπινου ψυχισμού και τα συμφέροντα. Γι αυτόν ακριβώς τον λόγο οι θεωρίες τους είναι τόσο προσφιλείς ταυτόχρονα σε διαφορετικά πολιτικά και κοινωνικοπολιτικά πεδία.

Οι Deleuze- Guattari λοιπόν, αφήνοντας στην άκρη την έννοια της ιστορικής προόδου και το νόμο της εξέλιξης, εισάγουν ένα νέο «στρωματογραφικό» (stratigraphique) χρόνο¹⁸ ως συνύπαρξη επιπέδων πάνω στο ίδιο έδαφος, στην ίδια «γη», υπογραμμίζοντας ότι «ο φιλοσοφικός χρόνος είναι ως εκ τούτου μεγαλεπήβολος χρόνος συνύπαρξης, ο οποίος δεν αποκλείει το πριν και το μετά, αλλά το υπερθέτει σε μία τάξη διαστρωμάτωσης».

Για τη σχιζοανάλυση, η ιστορία δεν καταγράφει παρελθόντα γεγονότα βάσει της διαδοχής αντιφατικών ταξικών κοινωνιών, αλλά ανεπίκαιρα συμβάντα μέσα από την εφήμερη συνύπαρξη και την δυναμική αλληλεπίδραση της επιθυμητικής παραγωγής με την κοινωνική. Η σχιζοανάλυση λοιπόν δεν επιχειρεί να καταγράψει την ιστορική πορεία των μέσων της κοινωνικής παραγωγής σε βάθος χρόνου, αλλά να μελετήσει τη λειτουργία των γραμμομοριακών κοινωνικών μηχανών στη γεωγραφική διαστρωμάτωση τους ως μοχλών καταστολής της ελεύθερης σχιζοφρενικής επιθυμίας.

Κεφάλαιο 2. Χαρτογράφηση

¹⁵ Ο.π. σελ 171

¹⁶ Deleuze, G. and F. Guattari , A thousand plateaus capitalism and schizophrenia.translation and foreword by Brian massumi,University of Minnesota Press Minneapolis, London, 1987

¹⁷ Deleuze, G. and F. Guattari , A thousand plateaus capitalism and schizophrenia.translation and foreword by Brian massumi,University of Minnesota Press Minneapolis, London, 1987, σελ 2-25

¹⁸ αναλύεται στο Κεφάλαιο με τίτλο 10.000 B.C.The Geology of Morals, Ο.π. σελ 41-53

Land / terra- land earth -property -political aspects
land :γη terrain: έδαφος territoriality : εδαφικότητα

Ο γεωγράφος Stuart Elden στο άρθρο με τίτλο Land, terrain, territory¹⁹ αναλύει τους παραπάνω όρους προσπαθώντας να φωτίσει την εννοιολογική και ιστορική πορεία του ζητήματος του εδάφους. Περιγράφει πώς το έδαφος έχει γίνει αντιληπτό σε διαφορετικά ιστορικά και γεωγραφικά πλαίσια, εξετάζοντας τα θέματα που διακυβεύονται. Οι διαχωρισμός του εδάφους μας επιτρέπει να σκεφτούμε μέσα από τρεις έννοιες που σχετίζονται μεταξύ τους :την γη, το έδαφος, και την επικράτεια. Προτείνει ότι η γη, το έδαφος και η επικράτεια πρέπει να διακρίνονται εννοιολογικά, έστω και αν σε πολλές περιπτώσεις ταυτίζονται.

Land : είναι μια σχέση της ιδιοκτησίας, ένας πεπερασμένος πόρος που διανέμεται, διατίθεται και ανήκει, ένα πολιτικό-οικονομικό ζήτημα. Η γη είναι ένας πόρος πάνω στον οποίο υπάρχει ανταγωνισμός. «Γη» και «έδαφος», λειτουργούν ως ένα πολιτικό-οικονομικό ερώτημα .

Ετυμολογικά η λέξη land²⁰/γη θεωρείται η περιοχή που δε βρέχεται από τη θάλασσα. Υπάρχει μια παρόμοια αναφορά στην λέξη «terrace», ή terra cotta «τερακότα», ψημένη γη.. Στα Λατινικά *toppere* σημαίνει αυτό που είναι έτοιμο να στεγνώσει, να ξηραθεί. Στα ιρλανδικά *tír* είναι γη και *ters* σημαίνει ξηρό. Στα σανσκριτικά *trsyati* είναι αυτός που διψά. Έννοιες του τόπου(place) και του τοπίου (landscape) σχετίζονται με την γη. Το έδαφος μπορεί να θεωρηθεί ως η αρχή της ανθρώπινης ύπαρξης καθώς όλες οι κοινωνίες σχετίζονται εδαφικά. Οπότε είναι αναμενόμενη η συσχέτιση της γης (land) με την ιδιοκτησία (property). Η ερμηνεία της γης με βάση την ιδιοκτησία οδηγεί σε πολιτικο-οικονομικές συσχετίσεις²¹ που οδηγούν σε συγκρούσεις. Αυτό είναι ένα καθοριστικό στοιχείο στην ανάλυση για την εδαφικότητα.

Terrain - territoire / Το έδαφος, πεδίο θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως η γη/περιοχή που έχει οικονομική πολιτική σημασία. Χρησιμοποιήθηκε αρχικά κυριολεκτικά από τους Φυσικούς Γεωγράφους, Γεωλόγους και από πολλούς άλλους κλάδους. Αφορά γενικά μια σχέση εξουσίας, με στενή σύνδεση με την γεωλογία και το στρατιωτικούς μηχανισμούς, ο έλεγχος της οποίας επιτρέπει τη δημιουργία και τη συντήρηση της τάξης. Ένα «πεδίο», ένας χώρος εργασίας ή μάχης είναι ένα πολιτικό-στρατηγικό ζήτημα. Το έδαφος είναι μέρος και ταυτόχρονα και διακύβευμα συγκρούσεων. Έχει διπλό ρόλο και ταυτότητα.²² Οι πολιτικές στρατηγικές προεκτάσεις του εδάφους²³ και της γης συνδέονται με την εδαφική επικράτεια και την εδαφική κυριαρχία (territory). που σχετίζονται με τις έννοιες της Γεωστρατηγικής(Geopolitics).

¹⁹ Elden Stuart, «Land, terrain, territory» Progress in Human Geography, 34 (6), SAGE, 2010, p. 804

²⁰ Partridge Eric, Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English, Origins, Routledge, Taylor & Francis Group, 1977, p. 3419, 3444

²¹ Elden Stuart, « Land, terrain, territory», Progress in Human Geography, 34(6), SAGE, 2010, p. 806

περισσότερες αναλύσεις γίνονται στα έργα των Lefevre(1974) και Soja(1971) όσον αφορά τον κοινωνικό χώρο.

²² στο σημείο αυτό ο Elden αναφέρει την μελέτη του Edward Soja (1971) για τον κοινωνικό ορισμό του εδάφους, θεωρώντας ότι γενικά η Επικράτεια/Territory δεν είναι αναλυμένη ιστορικά και γεωγραφικά όσο θα έπρεπε. Μελετώντας τις κοινωνίες γενικότερα συμπεραίνει ότι ενώ οι περισσότερες έχουν εδαφικά όρια και διαστάσεις, λίγες λειτουργούν με εδαφικούς όρους. «σε όλες σχεδόν αυτές τις κοινωνίες υπήρχε ένας κοινωνικός ορισμός του εδάφους και όχι εδαφικός ορισμός της κοινωνίας» Για να καταλήξει στην γενικότερη τάση που επικρατούσε ότι το δυτικό μοντέλο μπορεί να εξηγήσει παγκόσμια τον κόσμο γενικότερα. Στη βάση αυτή, έρχεται η γενική ανάλυση σχετικά με «την πολιτική οργάνωση του χώρου». Όπου ο κύριος σκοπός της είναι να δημιουργήσει και να διατηρήσει την αλληλεγγύη εντός της κοινωνίας διαμορφώνοντας τις διαδικασίες του ανταγωνισμού, των συγκρούσεων, καθώς και τη συνεργασία που λειτουργούν χωροταξικά. Προτείνοντας μια τριμερή ανάλυση των πόρων, της δύναμης και της κοινωνικής οργάνωσης.

Soja, Edward W.: «The political organization of space». Commission on College Geography Resource Paper 8. Washington, DC: Association of American Geographers, 1971.p.7,13,33.

²³ Ο Foucault μεταθέτει το ερώτημά σχετικά με τις χωρικές διαστάσεις του εδάφους, από την καθαρά γεωγραφική περιγραφή, στην έννοια της δύναμης. Όπως ο ίδιος δηλώνει, «το έδαφος είναι χωρίς αμφιβολία μια γεωγραφική έννοια, αλλά είναι πρώτα απ όλα ένα νομικο-πολιτική : η περιοχή που ελέγχεται από ένα ορισμένο είδος της εξουσίας» Foucault Michael.: Questions on geography (translated by C. Gordon). In Crampton, J. and Elden, S., editors, Space, knowledge and power: Foucault and geography, Aldershot: Ashgate, 2007, p.173–84.

Territory/περιοχή, Επικράτεια,

Η επικράτεια είναι κάτι το οποίο περιέχει και τις δύο παραπάνω έννοιες, αλλά περιγράφει κάτι πολύ περισσότερα από αυτές, είναι κάτι περισσότερο από γη και έδαφος, είναι μια συνθήκη που εμπεριέχει αυτές τις έννοιες αλλά αυτονομείται δημιουργώντας μέσω των συνδέσεων αυτών, μια νέα υπόσταση.²⁴ Αφορά μια συνθήκη που επηρεάζεται και διαμορφώνεται ανάλογα με το ιστορικό κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο. Ο Stuard Elden στην ανάλυση του υποστηρίζει ότι το έδαφος μπορεί να θεωρηθεί εν κατακλείδι ως πολιτική τεχνολογία.²⁵ «περιλαμβάνει τεχνικές για τη μέτρηση της γης και τον έλεγχο του εδάφους, το μέτρο και τον έλεγχο και θα πρέπει να διερευνάται παράλληλα με την οικονομική και στρατηγική.» Καθώς πρόκειται για ένα ιστορικό ερώτημα που παράγεται και είναι ευμετάβλητο, είναι γεωγραφικό, όχι μόνο επειδή είναι ένας από τους τρόπους ταξινόμησης του κόσμου, αλλά και επειδή είναι βαθιά άνισο στην ανάπτυξή του. Είναι μια λέξη, μια έννοια και πρακτική, όπου μπορεί κατανοηθεί ως ένα πολιτικό ζήτημα, αλλά με την ευρεία έννοια: την οικονομική, στρατηγική, την νομική. Το έδαφος πρέπει να προσεγγιστεί στην ιστορική, γεωγραφική και εννοιολογική του ιδιαιτερότητα.²⁶

Η αρχή της Γεωπολιτικής:

Η γεωπολιτική ως κλάδος της Γεωγραφίας θεωρεί τον χώρο σημαντικό για την κατανόηση των διεθνών σχέσεων και προέρχεται από την αιτιοκρατική γερμανική Geopolitik που εκλαϊκεύτηκε στο χώρο της εξωτερικής πολιτικής για να νομιμοποιήσει τον γερμανικό επεκτατισμό.²⁷

Χρησιμοποιείται στην Πολιτική Γεωγραφία. Συνδέεται περισσότερο με την έννοια του κράτους παρά του έθνους. Αναπτύχθηκε στη Γερμανία τον 19ο αιώνα, αλλά την περίοδο του μεσοπολέμου στιγματίστηκε με τη χρήση της σε γεωπολιτικές στρατηγικές επεκτατισμού της χώρας εκείνης μαζί με τη συγγενή της γεωπολιτική. Για τον Αριστοτέλη το κράτος- που ταυτίζεται με την πόλη -ήταν φυσική οντότητα. Ο Ratzel προχωρεί σε μια οργανική θεωρία του κράτους, θεωρώντας το ως ζωντανό οργανισμό ανεξάρτητο από τα έθνη και τις κοινωνίες. Η κρατική χωρική επικράτεια η οποία χρησιμοποιείται ως μέτρο ανάλυσης για τους γεωγράφους, γίνεται πλέον αντιληπτή ως μια ολότητα η οποία είναι κάτι περισσότερο από το σύνολο των μερών της.²⁸ Η οργανική θεωρία υποστηρίζει ότι τα συστατικά του κράτους αναπτύσσονται μαζί με ένα σώμα που έχει τη δική του “ζωή”. Από αυτή τη θεώρηση ο Ratzel επεκτείνεται στην εισαγωγή της περίφημης αμφιλεγόμενης έννοιας του Lebensraum δηλαδή του “ζωτικού χώρου” όπου επιδιώκουν να επεκταθούν τα δυναμικά κράτη. Η πολιτιστική στροφή αργότερα συνέβαλε στην ανάπτυξη της κριτικής γεωπολιτικής που μπόρεσε να αναπτυχθεί μέσα από τα έργα λίγων ερευνητών²⁹, αναλύοντας τους συμβολισμούς και τις αναπαραστάσεις του γεωπολιτικού κόσμου, καθώς και την αναπαραγωγή νοημάτων στο λόγο για να κατανοήσουν τις κατασκευές του παγκόσμιου χώρου.

²⁴ Elden Stuart, «Land, terrain, territory», Progress in Human Geography 34, SAGE, 2010, p.799–817

²⁵ Ο.π. 799-817

²⁶ Ο.π. σελ 812

²⁷ Λεοντίδου Λίλα, Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β' Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ 124

²⁸ Λεοντίδου Λίλα Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β' Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ 124

²⁹ Ο' Tuthail (1996), Newman (1999)

Η χαρτογράφηση και ο έλεγχος του εδάφους, οι τεχνικές από τις οποίες εξαρτάται.

Το αστικό πεδίο /urban terrain και η εδαφικότητα ως δάνειο του πολεμικού στρατηγικού λεξιλογίου, αναλύεται στην μελέτη του Eyal Weizman για την Δυτική Όχθη της Γάζας³⁰. Έχοντας συνεργαστεί με μια ποικιλία των ΜΚΟ και ομάδες Ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Ισραήλ και την Παλαιστίνη, η έκθεση Territories και η δημοσίευση “Ένα Πολιτικό Επάγγελμα, Η πολιτική Αρχιτεκτονική του Ισραήλ που επιμελήθηκε είναι ένα ακραίο πρότυπο εδαφικής και αστικής διαμάχης η οποία μπορεί να λάβει χώρα σε άλλα μέρη. Από τις σήραγγες της Γάζας στον στρατιωτικοποιημένο εναέριο χώρο της, στα κατεχόμενα εδάφη, οι μηχανισμοί κατά τον Weizman περιγράφουν μέσω του ελέγχου και της μετατροπής της παλαιστινιακής πόλης, των χωριών και των δρόμων σε μια συνθήκη όπου όλα τα φυσικά και ενσωματωμένα χαρακτηριστικά εξυπηρετούν στρατιωτικούς σκοπούς. «Η πόλη μπορεί να γίνει κατανοητή ως τριμερής συνθήκη, μια αστική τριάδα: η πολεοδομική συγκρότηση που περιλαμβάνει τα κτίρια και τους δρόμους, την αστική υποδομή, και τέλος τον ίδιο τον πληθυσμό. Όλες οι επιστρώσεις θεωρούνται το ίδιο επιδεκτικές στρατιωτικών χειρισμών. Η απόκτηση του στρατιωτικού ελέγχου καίριων συστημάτων υποδομής όπως δρόμοι, ενεργειακά αποθέματα δικτύων ύδρευσης και τηλεπικοινωνιακών δικτύων, μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική από τον έλεγχο ενός αστικού χώρου με συμβατικά μέσα.» Ο Weizman διαλευκάνει τα ίχνη της ανάπτυξης της στρατηγικής αυτής, από την επίδραση της αρχαιολογίας σχετικά με το σχεδιασμό των αστικών μοντέλων, μέσα από το σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική των οικισμών, έως την σύγχρονη ισραηλινή πρακτική του αστικού πολέμου.³¹ Όπως λέει χαρακτηριστικά: «Ενώ τα κράτη καθορίζονται μέσω διεθνών αναγνωρισμένων συνόρων, ο αστικός πόλεμος θα καταστήσει περιττά αυτά τα υλικά σύνορα. Όταν η γραμμή των συνόρων και της επιφάνειας του κράτους παύει να έχει στρατηγική σημασία, η πολιτική τάξη θα παύσει να βασίζεται σε γραμμές-δηλαδή να εξαρτάται από ένα ομοιογενές κρατικό έδαφος-και θα βασίζεται ολόενα και περισσότερο στα σημεία (point-based systems) εξαρτώμενη από ένα δικτυωμένο σύστημα πόλεων. Αυτό πρόκειται προφανώς να βοηθήσει την επιτάχυνση των ενεργειών εξάλειψης στην οικονομική βιωσιμότητα και την χωρική συνοχή του κράτους. Το πρότυπο της πόλης ήδη κυριαρχεί σε παγκόσμιες αγορές. Με την επενέργεια της αστικής βίας και του αστικού πολέμου μπορεί να βαρεθούμε πίσω στο πολιτικό σύστημα της πόλης-κράτους.»

Στο ίδιο πλαίσιο αναλύσεων ο Stephen Graham³² μιλά για την εδαφική αστική διαμάχη στο άρθρο “Cities and the ‘War on Terror’” υποδηλώνοντας τον τρόπο με τον οποίο οι ιμπεριαλιστικές κοινωνίες έχουν την τάση να κατασκευάζουν μέσω της ομαλοποίησης, δυαδικές αποφάσεις για το «ξένο σώμα» και αποίκισαν, τα εδάφη και τους οικείους χώρους-«πατρίδες».

Το άρθρο υποστηρίζει ότι κατασκευή της έκφρασης του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας/war on terror» της κυβέρνησης Μπους από την 11η Σεπτεμβρίου 2001, έχει έντονα τα σημάδια από τις προσπάθειες να επαναλάβει τις φανταστικές γεωγραφίες, χωρίζοντας τις αστικές περιοχές της «πατρίδας» των ΗΠΑ από τις αραβικές πόλεις, φιλοδοξώντας να είναι οι πηγές των «τρομοκρατικών» απειλών κατά των εθνικών συμφερόντων τους. Από τη μία πλευρά, οι ευφάνταστες γεωγραφικές περιοχές των πόλεων των ΗΠΑ έχουν επαναδιατυπωθεί για να κατασκευάσουν τους χώρους ως «πατρίδα», η οποία θα πρέπει να σχεδιαστεί εκ νέου για την αντιμετώπιση των δήθεν επιταγών της «εθνικής ασφάλειας». Από την άλλη, αραβικές πόλεις έχουν κατασκευαστεί φαντασιακά ως «τρομοκρατικές εστίες» για να απορροφήσουν την αμερικανική στρατιωτική δύναμη. Το άρθρο καταλήγει με μια συζήτηση των κεντρικών ρόλων των αστικών φανταστικών γεωγραφικών περιοχών, που επικαλύπτονται από διακρατικές αρχιτεκτονικές της

³⁰ Έκθεση Territories, Philip Misselwitz & Eyal Weizman, gallery Kunstweke (KW&Walther Koning Publishing,) Berlin 2003, αναδημοσίευση του εκειμένου στο περιοδικό Futura τεύχος 9, 2004 σελ 42-61

³¹ Weizman Eyal, Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation, Verso, 2012

³² Stephen Graham, «Cities and the “War on Terror”», International Journal of Urban and Regional Research, Volume 30.2, June 2006, p.255-76

αμερικανικής στρατιωτικής τεχνολογίας, στη διατήρηση των αποικιακών εδαφικών διαμορφώσεων ενός υπερ-στρατιωτικοποιημένου κράτους.

Ο Don Mitchell στο βιβλίο *Cultural Geography* διαπιστώνει ότι «Η θεωρητική παραδοχή μας είναι ότι το Τοπίο θεωρείται ταυτόχρονα, έργο, προϊόν της ανθρώπινης εργασίας (εμπεριέχοντας τις επιθυμίες και τις “αυθαιρεσίες” των ανθρώπων και των κοινωνικών συστημάτων που την δημιουργούν), και αφετέρου λειτουργεί με τα χαρακτηριστικά ενός ενεργού κοινωνικού διαμεσολαβητή στην περαιτέρω ανάπτυξη ενός τόπου.»³³ Το τοπίο αποτελεί μια ιστορικά νοηματοδοτημένη αναπαράσταση του ανθρώπινου περιβάλλοντος, ορίζει δηλαδή τη συγκεκριμένη σχέση που ο άνθρωπος συγκροτεί με το περιβάλλον του σε μια στιγμή της ιστορικής του πορείας. Το τοπίο αντικατροπτίζει την σχεδόν μεταφυσική σχέση του ανθρώπου με το τοπίο μέσα από την ανάγνωση του Georg Simmel. «το να βλέπει κανείς σαν τοπίο ένα κομμάτι εδάφους, μαζί με ότι υπάρχει πάνω σε αυτό, σημαίνει να παρατηρεί, αυτή τη φορά από τη δική του πλευρά, ένα απόσπασμα της φύσης ως ενότητα, κάτι το οποίο καθίσταται εντελώς ξένο προς την έννοια της φύσης. Αυτή μου φαίνεται ότι είναι η πνευματική πράξη με την οποία ο άνθρωπος μορφοποιεί έναν κύκλο φαινομένων, έτσι ώστε αυτά να χωρέσουν στην κατηγορία του τοπίου: πρόκειται για μια εποπτεία κλεισμένη στον εαυτό της, που γίνεται αντιληπτή ως αυτάρκης ενότητα, κι ωστόσο διαπλέκεται με κάτι το οποίο εκτείνεται απείρως ,περισσότερο και την υπερβαίνει, περικλειόμενη σε όρια τα οποία δεν υπάρχουν για τη λανθάνουσα, ετερότοπη αίσθηση του θεϊκού Ενός του όλου της φύσης. Η αίσθηση αυτή παραλλάσσει και διαλύει ακατάπαυστα τα αυθαίρετα τοποθετημένα όρια του εκάστοτε τοπίου, και η σκοτεινή γνώση αυτής της απέρατης συνάφειας διαπνέει ακατάπαυστα το αποσπασμένο ,το αυτονομημένο τοπίο, με τον τρόπο που το έργο ενός ανθρώπου υφίσταται ως αντικειμενικό μόρφωμα, το οποίο έχει την ευθύνη του εαυτού του κι ωστόσο παραμένει σε μια δύσκολα αρθρώσιμη διαπλοκή με τη συνολική ψυχή³⁴».

Geography

Όταν αναφερόμαστε στην χαρτογράφηση του εδαφικού παράδοξου σίγουρα συνειρμικά σκεφτόμαστε την εξελικτική διαδρομή της γεωγραφίας που σχετίζεται άμεσα με την ανάλυση του εδάφους. Αυτό όμως που μας ενδιαφέρει εμάς ειδικότερα είναι οι καθοριστικές αλλαγές που έγιναν στην αναλυτική κριτική του εδάφους στους τομείς της Γεωγραφίας. Μία μικρή ανασκόπηση στην εξέλιξη των τάσεων της Γεωγραφίας θα μας υποδείξει τις δυναμικές των εδαφικών σχέσεων στον καθορισμό των σχέσεων. Η έννοια του εδάφους αλλάζει μέσα από διαφορετικά ζητήματα που προκύπτουν σε διαφορετικά ιστορικά και γεωγραφικά πλαίσια.

Ο χώρος αντιμετωπίζεται διαφορετικά σε κάθε περίπτωση: παντοδύναμη αιτία στην «κλασική» γεωγραφία, μέρος μιας δυναμικής σχέσης αλληλεπίδρασης στην «περιφερειακή», ενώ μελετάται και με διαφορετικό τρόπο: διαιρεμένος σε περιφέρειες ή ακέραιος από τους αναρχικούς

³³ Mitchell Don, *Cultural Cartography*, Oxford, Malden-Massachusetts, Blackwell, 2001, σελ. 93

³⁴ Συλλογικό έργο : Simmel Georg, Ritter, Joachin, Gombrich Ernst H, *Το τοπίο*, μτφ. Γιώργος Σαγκριώτης, Εκδόσεις Ποταμός, 2004, σελ 13-14

γεωγράφους. Η κάθε σχολή σκέψης, κρίνει τα γεωγραφικά φαινόμενα σε συνάρτηση με την πολιτική που εξυπηρετεί. Οι αιτιοκράτες την αποικιοκρατία, οι αναρχικοί την επανάσταση.

Προθετικιστικές Ευρωπαϊκές σχολές Γεωγραφικής Σκέψης

ΚΛΑΣΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ως η επιστήμη του Ανθρώπου 17ος και 18ος αιώνας

αιτιοκρατία (αποικιοκρατία) 1859 19ος αιώνας

Η ίδρυση των πόλεων-Κρατών επηρεάζει τη γεωγραφία ως συστηματική επιστήμη της Φύσης του Ανθρώπου. Ber hardus Varenius (1622-1650)

ΑΙΤΙΟΚΡΑΤΙΑ-(αποικιοκρατία) η σύγχρονη Γεωγραφία-Γερμανία 19ος αιώνας Karl Ritter

περιβαλλοντική αιτιοκρατία-ντετερνισμός που εξηγούσε τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία οργανώνεται , επηρεάζονται από το έργο του Charles Darwin “Η προέλευση των ειδών” 1859 (φυσική αιτιοκρατία) εξελικτική προσαρμογή του ανθρώπου -αναπόφευκτη

ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ Friedrich Ratzel ιδρυτής της ανθρωπογεωγραφίας 1882 εντάσει στην φυσική γεωγραφία τις κοινωνικές σχέσεις και τις εμφανίζει να επιδρούν στην κοινωνία όπως οι φυσικές -καθοριστική η γεωμορφολογία κτλ.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - 1897 προσδίδει στο κράτος ιδιότητες ζωντανού οργανισμού θέτοντας την ανθρώπινη επίδραση στο περιθώριο (η ιδέα αυτή χρησιμοποιήθηκε στην ναζιστική πολιτική)πριν τον Μεσοπόλεμο εγκαταλείπεται και επικρατεί η περιφερειακή γεωγραφία

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ 20ς αιώνας Γαλλία αναπτύσσεται η ενναλακτική σχολή που ασκεί έντονη περιβαλλοντική κριτική στην περιβαλλοντική αιτιοκρατία

ΠΙΘΑΝΟΚΡΑΤΙΑ ή Ποσιμπισμός -Vidal De La Blache -

ο ανθρώπινος παράγοντας παίζει δυναμικό ρόλο

REGIONAL GEOGRAPHY -ο ανθρώπινος παράγοντας παίζει δυναμικό ρόλο- η έννοια της αλληλεπίδρασης μεταξύ των επιρροών από τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

1922 η σχέση φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος ανοιχτή .Εισάγεται η έννοια της αλληλεπίδρασης μεταξύ των επιρροών από τον άνθρωπο στο περιβάλλον και αντίστροφα.Θεωρεί κάθε τόπο -περιφέρεια μοναδικό και ανεπανάληπτο -κοινωνικοπολιτικές σχέσεις ,φυσικογεωγραφικές σχέσεις πληθυσμιακές/δημογραφικές-Μεσοπόλεμος Η.Π.Α. -Richard Hartshorne με την έλευση της Βιομηχανικής Επανάστασης και τον βαθύτερο εκτοπισμό των περιφερειακών ιδιοτήτων από την τεχνολογική ανάπτυξη υπονομεύτηκε η περιφερειακή γεωγραφία.

ΑΝΑΡΧΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ- στο περιθώριο-ενναλακτική θέτει ζητήματα παγκοσμιοποίησης, διεθνισμού-αποκέντρωσης-απο-πόλωσης -Port Kropotkin και Elisee Reclus αρνούνται την μονοδιάστατη επιρροή των φυσικών γεωγραφικών φαινομένων στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς.

ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ- The Quantitative Revolution 1950 - θέτονται νέα πεδία γνώσης,στατιστική συνδιασμός επιστημών αλληλεπίδραση με άλλες επιστήμες, μεταμοντέρνα θεώρηση /υποθετικά τεστ, Fred K.S.Chaefer, Waldo,Tobler, William Garrison

ΚΡΙΤΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ- Η κριτική του θετικισμού, ουμανιστικές επιρροές, επιρροές υπαρξισμού, φαινομενολογία, Μαρξιστική θεώρηση, David Harvey , Φεμινιστική γεωγραφία, μεταμοντέρνα θεώρηση, Μεταφορντικά Τοπία, μοντέλα,καταμερισμοί, απο-αστικοποίηση Doreen Massey 1984

ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΡΥΘΜΙΣΗΣ δεκαετία του 90’ σταδιακά τα μεταβατικά παραδείγματα ξεπερνιούνται και έχουμε τα μεταθετικιστικά παρδείγματα, κυριότερα των οποίων είναι η πολιτικο-οικονομική προσέγγιση και η πολιτιστική στροφή.³⁵

---

³⁵ Λίλα Λεοντίδου, Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β’Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005

Κριτική Γεωγραφία και Κριτική Χαρτογραφία

Η διαδικασία της χαρτογράφησης ως ταυτόχρονα διανοητική και πολιτική ενέργεια.

Κριτική χαρτογραφία: Ο τομέας που αναλύει καλύτερα τα εργαλεία καταγραφής των εδαφικών συσχετίσεων αφορά την κριτική χαρτογραφία. Η έννοια του εδάφους περιγράφεται διαμέσου των εργαλείων καταγραφής και των αντίστοιχων επιστημών που συνδέονται με αυτές.

Με την μετάβαση αρχικά στην Κριτική Γεωγραφία και στα μεταβατικά Παραδείγματα ο ανθρώπινος παράγοντας εισέρχεται στο επίκεντρο του γεωγραφικού ενδιαφέροντος και αρχίζει να μελετάται σε αλληλεξάρτηση με τις άλλες τρεις σημαντικές γεωγραφικές παραμέτρους: την κοινωνία, τις φυσικές συνθήκες και τον χώρο. Μία βασική έκφανση της Κριτικής Γεωγραφίας, η Συμπεριφορική Γεωγραφία λαμβάνει πρωταρχικά την ανθρώπινη αντίληψη για την διαμόρφωση του χώρου, δεν απορρίπτει τον θετικισμό όπως οι υπόλοιπες μεταβατικές τάσεις αλλά κάνει σαφή κριτική στην Ποσοτική Γεωγραφία και τον οικονομικό άνθρωπο προτάσσοντας το πρότυπο του κοινωνικού ανθρώπου (*homo socialis*).³⁶ Καλούνται πλέον οι γεωγράφοι να ξεφύγουν από τα όρια του επιστημονικού τους κλάδου, να αποκτήσουν βασικές γνώσεις από άλλους συσχετιζόμενους επιστημονικούς κλάδους (οικονομία, κοινωνιολογία, πολιτική επιστήμη) των οποίων η συμβολή βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της ανάλυσης του χώρου και των φαινομένων της. Καλούνται να κατανοήσουν ότι η γεωγραφία έχει έναν διεπιστημονικό χαρακτήρα που εγκαθιδρύεται με τρόπο κυρίαρχο στην μελέτη της γεωγραφίας.

Η Κριτική χαρτογραφία παρουσιάζεται στο επιστημονικό άρθρο *An introduction to critical Cartography*³⁷ των Jeremy W. Crampton σαν μια επαναστατική πρακτική που διεύρυνε τους ακαδημαϊκούς ορίζοντες ανάλυσης. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην αλλαγή της διαχείρισης πληροφοριών χαρτογραφικών δεδομένων τις τελευταίες δεκαετίες καθώς περνάμε σε σύγχρονα παραδείγματα χρήσιμων εργαλείων χαρτογράφησης που δίνουν όχι μια ελευθερία σχεδιασμού αλλά και δεδομένων «Πρώτα η κριτική είναι πολιτική από τη φύση της και το σημερινό κριτικό κίνημα είναι μέρος μιας μεγαλύτερης κριτικής της χαρτογραφίας.» Οι χάρτες είναι ενεργοί, κατασκευάζουν ενεργά τη γνώση, που ασκεί την εξουσία και μπορεί να είναι ένα ισχυρό μέσο για την προώθηση της κοινωνικής αλλαγής.³⁸

Cultural geographers

Ενώ η πολιτισμική γεωγραφία ήταν πάντα ένα ανοικτό δυναμικό πεδίο, κατά την τελευταία δεκαετία υπήρξαν ιδιαίτερα γρήγορες αλλαγές σε αυτό που τώρα συνήθως αναφέρεται ως «πολιτιστική στρόφη». Αυτές οι αλλαγές έχουν τακτικά σκιαγραφηθεί από τους πολιτισμικούς γεωγράφους και είχαν ευρύ φάσμα επιδράσεων στην πολιτική, οικονομική, και κοινωνική

---

³⁶ Ο.π. σελ 192

³⁷ Crampton, Jeremy W, Krygier John, «An Introduction to Critical Cartography», *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 4 (1), 2006, p. 11-33

³⁸ Crampton, Jeremy W, Krygier John, «An Introduction to Critical Cartography», *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 4 (1), 2006, p. 11-33

γεωγραφία. Θέματα του λόγου, της δύναμη, της δικαιοσύνης, το σώμα, η διαφορά, ο υβριδισμός, η διεθνικότητα, τα διαδραστικά δίκτυα, η αντίσταση, η παράβαση, η αναπαράσταση, ήταν ιδιαίτερα σημαντικά στις σύγχρονες προσεγγίσεις στην πολιτισμική γεωγραφία. Φεμινιστές, μαρξιστές, κριτικοί, ψυχαναλυτικοί, μετα-αποικιακοί, και μεταμοντέρνοι θεωρητικοί έθεσαν ριζικά ερωτήματα, μεταμορφώνοντας τις γεωγραφικές έννοιες του χώρου, του τόπου και του τοπίου³⁹

Το έδαφος ως συνεχής μηχανισμός ως εργαλείο αναπαράστασης.

Το Έδαφος μπορεί να γίνει κατανοητό από την οπτική της σχέσης του με το χώρο, μια υπολογιστική ίδια κατηγορία η οποία εξαρτάται από την ύπαρξη μιας σειράς τεχνικών, όπως καταμέτρησης, μέτρησης, σύγκρισης και περιγραφικής αλλά και κριτικής ανάλυσης Μεταπολεμικά η διάκριση μεταξύ εργαλείου/μηχανής, οργανικού/μηχανικού, φύσης/πολιτισμού, θα λάβει μια ριζική μορφή στο πλαίσιο των φαινομενολογικών και υπαρξιστικών θεωριών. Ο εκδημοκρατισμός της πρακτικής της χαρτογράφησης επιτελέστηκε τις τελευταίες δεκαετίες με την μεγάλη αλλαγή διαχείρισης δεδομένων από GIS βάσεις οι οποίες δεν υπόκεινται σε κριτική ανάλυση αλλά παρέχουν πληροφορία χωρίς επεξεργασία. Η συλλογή χωρικών δεδομένων πλέον είναι δυνατή και η πρόσβαση σε τέτοια ανοιχτά αρχεία είναι ευρέως διαδεδομένη στο διαδίκτυο Όπως ο Stefano Boeri αναλύει στο κείμενο 'Eclectic Atlases'⁴⁰: «.. για να καταλάβουμε περισσότερο την εδαφικότητα θα πρέπει να ρίξουμε μια πιο προσεκτική ματιά πάνω σε αυτή. Τα σημερινά εργαλεία καταγραφής και ανάλυσης μας δίνουν μια τεράστια δυνατότητα και ευελιξία στην παρατήρηση φαινομένων σε μεγάλη κλίμακα με μεγάλη ανάλυση και λεπτομέρεια αλλά το πιο σημαντικό για τον συγγραφέα είναι ότι μπορούμε να δούμε τον ίδιο τον χρόνο “ζωντανά” μέσω δορυφόρων και άλλων μέσων..» Αναφέρει ότι με τον εκδημοκρατισμό τέτοιων μέσων ανάλυσης και έρευνας (αν παραδεχτούμε ότι τέτοια εργαλεία παλαιότερα ήταν πλήρως προσβάσιμα μόνο από πολεμικές υπηρεσίες ασφαλείας, στρατού κτλ) έχει μια παράδοση επίδραση στον τρόπο δουλειάς και ανάλυσης αστικών φαινομένων μεγάλης κλίμακας και αμμηχανία διαχείρισης του “υποτιθέμενου χάους” που δε μπορεί πλέον να αναλυθεί με τις παγιωμένες αναλυτικές ή θεωρητικές μεθόδους δημιουργώντας καινούριους νεολογισμούς.

Μετρήσιμα Εργαλεία αναπαράστασης- Measures of Control

Το αμερικάνικο τοπίο έχει εμπνεύσει γεωγράφους αρχιτέκτονες και θεωρητικούς για την ανάλυση φαινομένων Μία από αυτές τις μελέτες είναι και το βιβλίο Taking Measures Across the American Landscape. Ο James Corner με την βοήθεια των αεροφωτογραφιών του S.macLean αναλύει τα εργαλεία αναπαράστασης των εδαφικών εκτάσεων κριτικάροντας τους συμβολισμούς σε διαφορετικές κουλτούρες και γεωγραφικές περιοχές.⁴¹ Η ανάλυση του περιστρέφεται γύρω από τα χωρικά, ηθικά, ποιητικά ζητήματα της μέτρησης της γης γενικότερα. Στο πρώτο μέρος αναλύεται η τριμερής σχέση ανάμεσα στις μετρήσεις, τις της εναέριας ματιάς και της πολιτισμικής κατοίκησης της γης. Καταλήγοντας ότι ο τρόπος που οι άνθρωποι βλέπουν κριτικάρουν και αντιδρούν πάνω στο έδαφος είναι εν μέρει δομημένος με βάση τους κώδικες, τις αναπαραστάσεις και τις συμβάσεις των αναπαραστάσεων, δηλαδή των πολιτισμικών τους εικόνων.⁴² Στο κεφάλαιο «Measures of Control.» στο κείμενο με τίτλο «Point» περιγράφονται οι λόγοι για τους οποίους εισάγονται τα

³⁹ James S. Duncan, Nuala C. Johnson, Richard H. Schein, A Companion to Cultural Geography, Blackwell Publishing, 2004, p.16-20

εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται στους γεωγράφους

Rose 1993; McDowell 1999; Mitchell 2000; Nast & Pile 1998; Jacobs 1996; Ryan 1997; Driver 2001; Thrift 1996; Gregory 2002

⁴⁰ Boeri Stefano, «Eclectic Atlases», The Documenta X magazine, Documents n°3, Kassel, 1997

⁴¹ Corner James, Alex. S.macLean, Taking Measures Across the American Landscape, Yale University Press, 2000, σελ 809

⁴² Ο.π. σελ 5-9

ανθρώπινα μέτρα :« Η βάση του Αμερικάνικου μοντέλου διαστασιολόγησης στηρίζεται περισσότερο σε μέτρα που ανταποκρίνονται στην περιγραφή του τοπίου μεγάλης κλίμακας και είναι περισσότερο σύγχρονα μέτρα τα οποία αποστασιοποιούνται από την υποκειμενικότητα του τόπου και αναφέρονται περισσότερο στην πραγματικότητα της οικονομικής εκμετάλλευσης. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα χάσμα που αποξενώνει το τοπίο από τον ίδιο του τον εαυτό και καθιστά αδύνατη την αντιληπτική επαφή του ανθρώπου με αυτό.»

UTOPIA MINIMUM

Παραδοξότητες -Ουτοπίες- οι χαμένοι τόποι

Ου+ το(ς)πία Ευ+τοπία

Ουτοπία= Ο όρος ουτοπία (από το ελληνικό ου+τόπος⁴³) είναι το όνομα για μια ιδανική κοινότητα ή κοινωνία. Η ιδανική κατάσταση που είναι δύσκολο να υλοποιηθεί μέσα σε ένα κοινωνικό, πολιτικό ή ηθικό πλαίσιο. Είναι όρος ευρέως γνωστός μέσα από το ομότιτλο βιβλίο του Thomas More που εκδόθηκε το 1518 και περιγράφει μία φανταστική κοινωνία σε ένα νησί του Ατλαντικού Ωκεανού, που διαθέτει ένα φαινομενικά τέλειο κοινωνικό, πολιτικό και νομικό σύστημα. Χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τόσο τις συνειδητές κοινότητες που επιχείρησαν να δημιουργήσουν μια ιδανική κοινωνία, όσο και τις φανταστικές κοινωνίες στη λογοτεχνία.

Η εδαφική ανάγνωση της Ουτοπίας.-Promised Lands

Κοινωνική Κατασκευή- Συλλογικό Φαντασιακό η έννοια του παράδοξου και της ουτοπίας

Το έδαφος επειδή παραμένει πάντα ατελές και ανολοκλήρωτο παραμένει ως ιδεώδης αλληγορία των συλλογικών επιδιώξεων και κατακτήσεων. Από την κυριολεκτική σχέση του εδάφους περνάμε στην ανάδειξη της ανεδαφικότητας και του Φαντασιακού τοπίου. Οι εγγεγραμμένες προβολές του εδάφους μπορεί να μεταφράζονται σε ουτοπίες, ετεροτοπίες και δυστοπίες, κάθε φορά ως τρόποι ζωής που επαναγράφονται.

Υπάρχουν ειδικότερα κατηγοριοποιημένοι χώροι που μπορεί να λειτουργούν καλύτερα για την φαντασίωση τέτοιων συνθηκών και έχουν χρησιμοποιηθεί τόσο στη λογοτεχνία όσο και σε άλλες τέχνες. Το ιστορικό είδος της λογοτεχνίας και του στοχασμού που χαρακτηρίζεται ως “ουτοπία” μοιάζει να εκφράζεται στον μυθιστορηματικό και φυσικό χώρο διαμέσου του μεγέθους, της έκτασης και του όγκου. Η ουτοπία είναι δύσκολο να είναι μικρή. Εμφανίζεται συνήθως ως πακέτο μορφών, ιδεών και πρωταγωνιστών. Η δράση της είναι συνήθως επικαλυπτική και αποκαλυπτική.

Ουτοπικές συνθήκες μπορεί να είναι περιοχές μη κατοικήσιμες όπως η έρημος, και η θάλασσα, χώροι αποκλεισμένοι με φυσικό τρόπο όπως τα νησιά. Παρακάτω θα κάνουμε μια ειδική αναφορά σε τέτοιους χώρους που συνδέονται μυθικά με ιστορίες του παρελθόντος⁴⁴.

⁴³ “οι κοινοί τόποι φιλοσοφικά κατά τον Αριστοτέλη είναι λογικά και γλωσσικά σχήματα γενικευμένης αξίας, η σκελετική δομή κάθε λόγου μας και κανείς δε μπορεί να τους αγνοήσει.” Paolo Virno, Γραμματική του Πλήθους- Για μια ανάλυση των σύγχρονων μορφών ζωής, Αλεξάνδρεια-Οδυσσέας, 2007, σελ.29

⁴⁴ Cassirer Ernst, Περί μύθων, Δοκίμιο για τον άνθρωπο - Εισαγωγή στη φιλοσοφία του ανθρώπινου πολιτισμού, Μτφ. Τ. Κονδύλης, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1985

Στο βιβλίο *The Story of Utopias*⁴⁵ ο Luis Mummford περιγράφει την ιστορική εξέλιξη της έννοιας της Ουτοπίας. Αρχίζει με μια έρευνα των μεγάλων ουτοπιών, μερικές γνωστές, άλλες λιγότερο γνωστές εξετάζοντας την Δημοκρατία του Πλάτωνα, την Νέα Ατλαντίδα, τις φάλαγγες του Φουριέ και πολλά άλλα. Στο τελικό μέρος του βιβλίου διερευνά τις προοπτικές της ουτοπίας και τις συσχετίζει με την πραγματικότητα του αστικού σχεδιασμού.

Στο πρώτο κεφάλαιο με τον χαρακτηριστικό τίτλο: « Πώς η ουτοπία προκαλεί τους ανθρώπους να ζουν σε δύο κόσμους, και πως ξαναδιαβάζοντας την ιστορία της Ουτοπίας -ανακαλύπτουμε το άλλο μισό της ιστορίας του ανθρώπινου είδους» διαπιστώνει: «Η Ουτοπία έχει εδώ και καιρό ένα άλλο όνομα για το εξωπραγματικό και το αδύνατο. Έχουμε θέσει την ουτοπία πάνω από τον κόσμο. Στην πραγματικότητα, είναι οι ουτοπίες που κάνουν τον κόσμο μας ανεκτό: οι πόλεις και τα κτίρια που οι άνθρωποι ονειρεύονται είναι εκεί που οι ίδιοι ζουν. Όσο περισσότερο οι άνθρωποι αντιδρούν στο περιβάλλον τους και το αλλάζουν σύμφωνα με ένα ανθρώπινο μοντέλο, τόσο πιο πολύ συνειδητά ζουν στην ουτοπία -Αλλά όταν υπάρχει ρήξη μεταξύ του κόσμου των πραγμάτων και της διάστασης της ουτοπίας, συνειδητοποιούμε ότι η θέληση για ουτοπία έχει παίξει ρόλο στη ζωή μας, και βλέπουμε την ουτοπία ως μια ξεχωριστή πραγματικότητα.»⁴⁶

«Ο άνθρωπος περπατά με τα πόδια του στο έδαφος και με το κεφάλι προς τον ουρανό. Και η ιστορία της γης - η ιστορία των πόλεων και των στρατών και όλων των πραγμάτων που είχαν σώμα και μορφή - είναι μόνο το μισό της ιστορίας της ανθρωπότητας.»⁴⁷

Ο Mummford διαχωρίζει τις ουτοπίες σε δύο είδη. Το πρώτο είδος είναι αυτό με τα χαρακτηριστικά της διαφυγής, η Ουτοπία της διαφυγής/ *Utopia of escape*. Το δεύτερο είδος έχει χαρακτηριστικά της ανοικοδόμησης με τίτλο η Ουτοπία της Ανοικοδόμησης/ *The utopia of reconstruction*.

Το πρώτο είδος αντιπροσωπεύει, ένα πολύ πρωτόγονο είδος της σκέψης, στο οποίο ακολουθούμε την κατεύθυνση των επιθυμιών μας, χωρίς να λαμβάνουμε υπόψην οποιαδήποτε από τις περιοριστικά ερωτήματα όπως για παράδειγμα αν ήρθαμε στη γη για να υλοποιήσουμε τις επιθυμίες μας σε πρακτικά ζητήματα.⁴⁸

Ο δεύτερος τύπος της ουτοπίας μπορεί επίσης να σκιαγραφηθεί από τις πρωτόγονες επιθυμίες και τις ευχές . Αλλά αυτές οι επιθυμίες και οι ευχές έχουν έρθει να συνδιαλαγούν με τον κόσμο μέσα στον οποίο ζητούν υλοποίηση. Η ουτοπία της ανοικοδόμησης είναι ό,τι υποδηλώνει το όνομά της: ένα όραμα για μια ανασύσταση του περιβάλλοντος που είναι καλύτερα προσαρμοσμένο στη φύση. Ο στόχος των ανθρώπων που κατοικούν μέσα σε αυτήν είναι να δημιουργήσουν μια συνθήκη όχι μόνο προσαρμοσμένη στην ίδια τη φύση, αλλά καλύτερα διαμορφωμένη σε πιθανή εξέλιξη της. Αν η πρώτη ουτοπία οδηγεί προς τα πίσω στο εγώ του ουτοπικού, η δεύτερη οδηγεί προς τα έξω στον κόσμο.⁴⁹

Ο Mummford δίνει σημασία στην επιθυμία και τη φαντασία. Θεωρεί ότι οι επιτεύξεις και τα οράματα των ουτοπιών αποκαλύπτουν έναν άλλο κόσμο παράλληλο με το φυσικό κόσμο ζωής που δίνει τεράστια ελευθερία συνδέοντας τις Ουτοπίες με τον κόσμο των Ιδεών⁵⁰ σε μια πιο γενική ερμηνεία αυτής της λέξης. Το πουθενά (Nowhere) μπορεί να αποτελεί μια φανταστική χώρα αλλά τα νέα (οι επιτεύξεις, τα συμπεράσματα και οι αναλύσεις) από αυτή την χώρα είναι πραγματικά νέα αληθινά!

⁴⁵ Mummford Luis, *The Story of Utopias*, Harvard College Library, First Edition 1922, A Public Domain Book, Digitized by Google

⁴⁶ Ο.π., Chapter I, σελ 11

⁴⁷ Ο.π., Chapter II, σελ 12

⁴⁸ Ο.π. Chapter I, σελ 18-20

⁴⁹ Ο.π., Chapter I, σελ 21.

⁵⁰ Ο.π., Chapter I, σελ 13.

Οι Ουτοπίες ως θέσεις χωρίς πραγματικό τόπο, που με τον τελευταίο έχουν μία σχέση άμεσης ή αντίστροφης αναλογίας, ως έκφραση της τελειοποιημένης μορφής της κοινωνίας μας ή το αντίστροφο.

Η επιθυμία οδηγεί στην αναζήτηση δημιουργία της Ουτοπίας αλλά δεν οδηγεί πάντα στην υλοποίηση της όταν οι εδαφικές ροές δεν “επαναδαφικοποιούνται” κατάλληλα, μπορούν να οδηγήσουν σε δυστοπίες θα τολμούσαμε να συμπληρώσουμε εμείς. Οι πολλαπλές εγγραφές καταλήγουν σαν νέες προβολές μη κωδικοποιημένες.

Ετερο- (ου)τοπίες.

Στο κείμενο *Des espaces autres*⁵¹ ο Michel Foucault ξεκινάει με ένα διαχωρισμό των ουτοπικών συνθηκών σε σχέση με τις ετεροτοπίες, και τις αναλύει με κριτήρια τόπου και χρόνου. Οι ετεροτοπίες ανταποκρίνονται σε συλλογικές φαντασιώσεις, σε πολλαπλές αρθρώσεις του κοινού λόγου. Δεδομένου ότι ο τόπος είναι τόσο μια τοποθεσία όσο και ένα θέμα, οι ετεροτοπίες αποτελούν και επιπλέον είδη λόγου. Οι ετεροτοπίες ως ριζώματα, πολλαπλασιάζονται διαρκώς χωρίς γραμμικότητα, ιεραρχία ή γενεαλογία. Όπως αναφέρει: «Οι ετεροτοπίες είναι ενοχλητικές καθώς υποσκάπτουν τα θεμέλια μιας κοινώς αποδεκτής γλώσσας, διαρρηγνύοντας τη συνοχή των ονομάτων μας και καταστρέφουν τη συνοχή τους εκ των προτέρων, όχι μόνο τη σύνταξη μέσω της οποίας δομούμε προτάσεις αλλά επιπλέον τη λιγότερο εμφανή σύνταξη που συνδέει τις λέξεις με τα πράγματα.»⁵²

Ο διαχωρισμός των Ετεροτοπιών :

«Καταρχήν υπάρχουν οι Ετεροτοπίες που αποτελούν θέσεις χωρίς πραγματικό τόπο. Είναι οι θέσεις που διατηρούν με τον πραγματικό χώρο της κοινωνίας μια γενική σχέση άμεσης ή αντίστροφης οντολογίας. Αποτελούν έκφραση της ίδιας της κοινωνίας τελειοποιημένη μορφή, η της ανάποδης πλευράς της κοινωνίας, αλλά σε κάθε περίπτωση, οι ουτοπίες αυτές αποτελούν ουσιαστικά μη πραγματικούς χώρους. Υπάρχουν εξίσου, και αυτό ίσως συμβαίνει σε κάθε κουλτούρα, σε κάθε πολιτισμό, πραγματικοί τόποι, τόποι λειτουργικοί, τόποι που έχουν σχεδιαστεί εντός θεσμού ακόμη και της ίδιας της κοινωνίας, και οι οποίοι αποτελούν ένα είδος αντιθέσεων, είδος ουτοπιών που έχουν γίνει πράξη, εντός των οποίων οι πραγματικές θέσεις, όλες οι υπόλοιπες πραγματικές θέσεις που μπορεί κανείς να βρει στο εσωτερικό μιας κουλτούρας αντιπροσωπεύονται ταυτόχρονα, αμφισβητούνται και ανατρέπονται...»

«Υπάρχουν είδη τόπων που βρίσκονται έξω από όλους τους τόπους, ακόμη και αν είναι εύκολο να προσδιοριστεί η τοποθεσία τους. Επειδή οι τόποι αυτοί είναι τελείως διαφορετικοί από όλες τις άλλες θέσεις τις οποίες αντανakλούν και στις οποίες αναφέρονται θα τους αποκαλώ σε αντίθεση με τις ουτοπίες, ετεροτοπίες. Πιστεύω ότι μεταξύ των ουτοπιών και των υπόλοιπων εντελώς διαφορετικών θέσεων, αυτών των ετεροτοπιών, υπάρχει προφανώς ένα είδος μεικτής, ενδιάμεσης εμπειρίας, ένα είδος καθρέφτη.»

⁵¹ Foucault Michael, « Des espaces autres »(1967), *Hétérotopies*, Architecture, Mouvement, Continuité, n°5, Octobre 1984, pp. 46-49.

⁵² Foucault Michael, *The order of things*, New York Vintage, 1970, p. 153

Στο κείμενο για τις ετεροτοπίες ο Foucault κάνει ένα διαχωρισμό των ουτοπιών με κριτήρια τόπου και χρόνου.

Ξεκινώντας από τον μεσαιωνικό χώρο της φυσικής θέσης και την επαναστατική ανακάλυψη Γαλιλαίου και μετά τον 19ο αιώνα η φυσική θέση αντικαθίσταται από την ευρύτητα (etendue)

Ετεροτοπίες

“Καταρχήν υπάρχουν οι Ετεροτοπίες που αποτελούν θέσεις χωρίς πραγματικό τόπο. Είναι οι θέσεις που διατηρούν με τον πραγματικό χώρο της κοινωνίας μια γενική σχέση άμεσης ή αντίστροφης οντολογίας. Αποτελούν έκφραση της ίδια της κοινωνίας τελειοποιημένη μορφή, η της ανάποδης πλευράς της κοινωνίας, αλλά σε κάθε περίπτωση, οι ουτοπίες αυτές αποτελούν ουσιαστικά μη πραγματικούς χώρους. Υπάρχουν εξίσου και αυτό ίσως συμβαίνει σε κάθε κουλτούρα, σε κάθε πολιτισμό, πραγματικοί τόποι, τόποι λειτουργικοί, τόποι που έχουν σχεδιαστεί εντός θεσμού ακόμη και της ίδιας της κοινωνίας, και οι οποίοι αποτελούν ένα είδος αντιθέσεων, είδος ουτοπιών που έχουν γίνει πράξη, εντός των οποίων οι πραγματικές θέσεις, όλες οι υπόλοιπες πραγματικές θέσεις που μπορεί κανείς να βρει στο εσωτερικό μιας κουλτούρας αντιπροσωπεύονται ταυτόχρονα, αμφισβητούνται και ανατρέπονται..”

Εμείς εδώ θα συμπληρώναμε ότι σε αυτήν την κατηγορία ξεκινά μια νέα κατηγοριοποίηση των υλοποιημένων ουτοπιών που περιλαμβάνουν δυστοπίες δηλαδή σαν οι αρνητικές αντανάκλασεις των ουτοπιών και ετεροτοπίες που

Α Ετεροτοπίες		
Ουτοπίες- αποτελούν θέσεις χωρίς πραγματικό τόπο είναι οι θέσεις που διατηρούν με τον πραγματικό χώρο της κοινωνίας μια γενική σχέση άμεσης ή αντίστροφης αναλογίας. Αποτελούν έκφραση της ίδια της κοινωνίας τελειοποιημένη μορφή, η της ανάποδης πλευράς της κοινωνίας, αλλά σε κάθε περίπτωση, οι ουτοπίες αυτές αποτελούν ουσιαστικά μη πραγματικούς χώρους.		
Πραγματικοί τόποι - τόποι αντιθέσεων - ένα είδος ουτοπιών που έγιναν πράξη- μπορούν να καταλήγουν σε δυστοπίες Υπάρχουν εξίσου και αυτό ίσως συμβαίνει σε κάθε κουλτούρα, σε κάθε πολιτισμό, πραγματικοί τόποι, τόποι λειτουργικοί, τόποι που έχουν σχεδιαστεί εντός θεσμού ακόμη και της ίδιας της κοινωνίας, και οι οποίοι αποτελούν ένα είδος αντιθέσεων, είδος ουτοπιών που έχουν γίνει πράξη, εντός των οποίων οι πραγματικές θέσεις, όλες οι υπόλοιπες πραγματικές θέσεις που μπορεί κανείς να βρει στο εσωτερικό μιας κουλτούρας αντιπροσωπεύονται ταυτόχρονα, αμφισβητούνται και ανατρέπονται	δυστοπίες*(δι κά μου) ως οι αποτυχημένες πραγματοποιημένες ουτοπίες στην πράξη λειτουργήσαν αντίστροφα..	μεικτή ενδιόμοση εμπειρία για όλους τους χώρους (καθρεφτης)

Α Ετεροτοπίες

Ετεροτοπίες - τόποι έξω από όλους τους τόπους - δι'αφορετική από όλες τις άλλες θέσεις τις οποίες αντανακλούν και στις οποίες αναφέρονται .	έναν χώρο μυθική και ταυτόχρονα πραγματική δι'εκδήλωσης του χώρου στον οποίο ο ζούμε- ετεροτοπολογία	

Β Ετεροτοπολογία

Η πρώτη αρχή πιθανόν να μην υπάρχει καμία κουλτούρα στον κόσμο η οποία να μην δημιουργεί ετεροτοπίες.- σαν σταθερά κάθε ανθρώπινης ομάδας. <u>δύο κατηγορίες οι οποίες</u> Α. στις "πρωτόγονες" και νωμικές οι "ετεροτοπίες κρίσης" τόποι προνομίου ούχτοι ή ιεροί ή φυλαγμένοι για άτομα που βρίσκονται -- στις δύστικές και νωμικές αυτοί οι τόποι εξαφανίζονται με κάποιες εξαιρέσεις και αντικαθίστανται με τις Β. "ετεροτοπίες απόκλισης" που τοποθετούνται άτομα με συμπεριφορά αποκλινούσα σε σχέση με τον μέσο όρο ή κανόνα.	χώροι μεταξύ κρίσης και απόκλισης παραδείγματα οι οποίοι ευγενείς παραδείγματα όπως ετεροτοπίας κρίσης : η στρατιωτική θητεία, η πρώτη σεξουαλική πράξη για τους άνδρες που πραγματοποιείται σπουδής ποτε αλλού, «το ταξίδι του μέλιτος» στις γυναίκες στο πούθενά χωρίς γεωγραφικά σημεία αναφοράς παραδείγματα όπως ετεροτοπίας απόκλισης: αναρρωτήρια, ψυχιατρίκες κλινικές, φυλακές
Η δεύτερη αρχή της περιγραφής της Ετεροτοπίας είναι ότι μια κοινωνία μπορεί κατά την ιστορική της εξέλιξη μπορεί να λειτουργήσει κατά τρόπο τελείως διαφορετικό. Πράγματι, κάθε ετεροτοπία διαθέτει μια σαφή και καθορισμένη λειτουργία σε μια κοινωνία, και η ίδια ετεροτοπία μπορεί, ανάλογα με την συγχρονική της κουλτούρας στην οποία βρίσκεται να έχει μια διαφορετική λειτουργία.	παραδείγματα το νεκροταφείο, δεν αποτελεί πλέον τον θάνατο ο άνεμος της πόλης αλλά την "ή άλλη πόλη" όπου κάθε οικογένεια έχει την δική της κατοικία.
Η τρίτη αρχή η Ετεροτοπία έχει την δυνατότητα να αντικαθίσταται σε έναν πραγματικό τόπο πολλούς χώρους, πολλές θέσεις οι οποίες από μόνες τους είναι ασύμβατες.	ο κήπος (ως έρως χώρος), η σύγχρονη αναλογία του ζωολογικού κήπου

B Ετεροτοπολογία

Η τέταρτη αρχή

Ο ετεροτοπίες συνδέονται με πολύ συχνά με τμήματα του **χρόνου**, δηλαδή ανοίγονται με αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε κατά πλήρη αντιστοιχία, **ετεροχρονισμούς**. Η ετεροτοπία ξεκινάει να λειτουργεί πλήρως όταν οι άνθρωποι βρίσκονται σε ένα είδος απόλυτης ρήξης με τον παραδοσιακό χρόνο.

ετεροτοπία- ετεροχρονία

Κατά ένα γενικό τρόπο, σε μια κοινωνία όπως η δικιά μας η ετεροτοπία και η ετεροχρονία οργανώνονται και διευθετούνται με έναν σχετικά περίπλοκο τρόπο.

Υπάρχουν κατ' αρχήν οι **ετεροτοπίες του χρόνου** που συσχετίζονται στο άπειρο συσχετισμό του χρόνου. (παράδειγμα βιβλίο **Οθόκη, μουσείο όπου ο χρόνος συσχετίζεται**)

Υπάρχουν οι ετεροτοπίες που συνδέονται αντίθετα με τον χρόνο στην πιο άσκοπη, πιο εφήμερη αβέβαιη εκδοχή του, υπό την μορφή γιορτής. Πρόκειται για ετεροτοπίες όχι πια αιώνιες, αλλά απόλυτως χρονικές.

(παράδειγμα τα πανηγύρια στην άκρη των πόλεων, τα χωριά των δικωτών)

Πέμπτη αρχή

Οι ετεροτοπίες προϋποθέτουν πάντοτε την ύπαρξη ενός συστήματος ανοίγματος και κλεισίματος το οποίο τις απομονώνει και συγχρόνως τις καθιστά προσπελάσιμες. Γενικά ένας ετεροτοπικός τόπος δεν είναι ελεύθερα προσβάσιμος. ή πρέπει να συμμετάσχουμε σε ιερωτελεστίες και εξαγνισμούς. ενώ αλλες ενώ φαίνονται φαινομενικά ανοιχτές κρύβουν παράξενους αποκλεισμούς. μπαίνει αλλά αποκλείεται - (ψευδαίσθηση)

παράδειγμα καθαρισμού συμβολικής και κυριολεκτικής όπως τα μουσουλμανικά χαμάμ και οι σκανδιναβικές σάουνες

παράδειγμα που κρύβουν παράξενους αποκλεισμούς όπως τα αμερικανικά μοτέλ που συνδυάζουν την φιλοξενία με την απομόνωση

Έκτη αρχή

Το τελευταίο χαρακτηριστικό είναι ότι διαθέτουν μια λειτουργία σε σχέση με τον υπόλοιπο χώρο. Η λειτουργία αυτή ξετυλίγεται μεταξύ αντίθετων πόλων.

- Είτε έχουν ως ρόλο να δημιουργήσουν έναν χώρο ψευδαίσθησεων ο οποίος καταγγέλλει σαν ακόμη πιο απατηλό κάθε πραγματικό χώρο, όλες τις τοποθεσίες στο εσωτερικό των οποίων η ανθρωπότητα ζει και οριοθετημένη.
- **ετεροτοπία της ψευδαίσθησης**
- Είτε αντιθέτως δημιουργώντας έναν άλλον χώρο, έναν πραγματικό χώρο, τόσο τέλει, τόσο σχολαστικό, τόσο καλά συγκροτημένο, που ο δικός μας φαίνεται αποδιωγμένος, άσχημα διευθετημένος και πρόχειρος. Αυτή είναι η **ετεροτοπία της αντιπαράθεσης**.

παράδειγμα οι οικισμοί ανοχής

Σε πολλές περιπτώσεις οι αποικίες διαδραματίζουν τον ρόλο της ετεροτοπίας σε επίπεδο οργάνωσης του επίγειου χώρου.

*** Το πλοίο ως ετεροτοπία- πηγή φαντασίας, ένας τόπος χωρίς τόπο

Οι Promised Lands /τα υποσχόμενα εδάφη λειτουργούν ως εναπόθεση ελπίδας μιας διαφορετικής πραγματικότητας με ιδανικά χαρακτηριστικά, σαν παράδοξες συνθήκες. Από αυτήν τη φαντασίωση δεν γλίτωσαν πολεοδόμοι, αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, συγγραφείς, φιλόσοφοι.. και ο κατάλογος είναι μακρύς σε παραδείγματα. Από την κυριολεκτική σχέση του εδάφους περνάμε στην ανάδειξη της ανεδαφικότητας και του Φαντασιακού τοπίου.

Η Μυθολογία έχει σχέση υλοποίησης με την Ουτοπία και αναφέρεται στην προβολή των μύθων και των μυθικών τόπων⁵³ στο συλλογικό φαντασιακό. Οι μυθικοί τόποι, οι μυθικοί κόσμοι μπορούν να λειτουργήσουν σαν ιδανικές ουτοπίες. Θα πρέπει πρώτα να αντιληφθούμε την μυθολογία και τον μύθο ως όχι κάτι το ασυνείδητο αλλά ως μια ενδιάμεση κατάσταση πλήρωσης.

Στο βιβλίο “Δοκίμιο για τον άνθρωπο” στο κεφάλαιο Για τον μύθο και την θρησκεία ο Ernst Cassirer προσπαθεί να καταδείξει τα βαθύτερα αντιληπτικά στρώματα της μυθικής προβολής. Χαρακτηριστικά γράφει: «Ωστόσο μια θεωρία για το μύθο εξαρχής είναι γεμάτη δυσκολίες. Ο μύθος είναι μη θεωρητικός στην ίδια του την έννοια και την ουσία του. Απορρίπτει και προκαλεί τις θεμελιακές κατηγορίες σκέψης. Η λογική του- αν έχει κάποια- είναι ασύμμετρη προς όλες τις αντιλήψεις μας για την εμπειρική ή επιστημονική αλήθεια. Όμως η φιλοσοφία ποτέ δε θα μπορούσε να αποδεχτεί τέτοια παραφυσάδα. Ήταν πεπεισμένη πως τα δημιουργήματα της μυθοποιητικής λειτουργίας πρέπει να έχουν φιλοσοφικό και κατανοητικό νόημα. Αν ο μύθος κρύβει τούτο το νόημα κάτω από κάθε λογής εικόνες, έργο της φιλοσοφίας γίνεται η αποκάλυψή του.»⁵⁴ «Σαν να λέμε, ότι ο μύθος έχει διπλή όψη. Από τη μια μας δείχνει μια δομή εννοιολογική και από την άλλη μια δομή αντιληπτική. Δεν είναι μάζα ανοργάνωτων και μπερδεμένων ιδεών, αλλά εξαρτάται από ορισμένο αντιληπτικό τρόπο. Αν ο μύθος δεν είχε διαφορετική αντίληψη του κόσμου, δε θα μπορούσε να κρίνει ή να ερμηνεύσει με τον ιδιόζοντα τρόπο του. Πρέπει να ανατρέξουμε σε αυτό το βαθύτερο αντιληπτικό στρώμα, για να καταλάβουμε τον χαρακτήρα της μυθικής σκέψης.» Σαν να λέμε ότι ο μυθικός κόσμος βρίσκεται σε στάδιο πολύ πιο ρευστό και κυμαινόμενο από το δικό μας θεωρητικό κόσμο των πραγμάτων και των ιδιοτήτων.⁵⁵ Επομένως αν θέλουμε να κριτικάρουμε τον κόσμο της μυθικής αντίληψης και της μυθικής φαντασίας πρέπει να πάρουμε τις ιδιότητες της μυθικής εμπειρίας. Γιατί εδώ δε χρειαζόμαστε εξήγηση απλών σκέψεων ή δοξασιών, αλλά

⁵³ «Η από μέρους εξήγηση των μυθικών φαινομένων τελικά καταντάει ολοκληρωτική άρνηση άρνηση των φαινομένων αυτών. Ο μυθικός κόσμος εμφανίζεται σαν κόσμος τεχνητός, σαν απόφαση για κάτι άλλο. Αντί για πίστη, είναι απλό πρόσχημα. Εκείνο που διακρίνει αυτές τις σύγχρονες μεθόδους από τις προγενέστερες μορφές αλληγορικής ερμηνείας είναι το γεγονός ότι δε θεωρούν πια τον μύθο απλή επινόηση για ειδικό σκοπό. Μολονότι ο μύθος είναι πλασματικός είναι πλάσμα ασυνείδητο και όχι συνειδητό. Ο πρωτόγονος νους δεν είχε επίγνωση του νοήματος των ίδιων του των δημιουργημάτων. Όμως είναι δικός μας έργο, έργο της επιστημονικής μας ανάλυσης, η αποκάλυψη αυτού του νοήματος- η ανεύρεση του αληθινού προσώπου πίσω από τα αναρίθμητα αυτά προσώπια. Τούτη η ανάλυση μπορεί να προχωρήσει σε διπλή κατεύθυνση. Μπορεί να εφαρμόσει μέθοδο αντικειμενική και υποκειμενική. Στην πρώτη περίπτωση θα προσπαθήσει να ταξινομήσει τα αντικείμενα της μυθικής σκέψης, ενώ στη δεύτερη θα προσπαθήσει να ταξινομήσει τα κίνητρά της. Μια θεωρία φαίνεται τόσο τελειότερη, όσο περισσότερο προχωρεί σε απλούστευση. Αν τελικά πετύχει να ανακαλύψει ένα μόνο αντικείμενο ή ένα απλό κίνητρο, που περιέχει και συμπεριλαμβάνει όλα τα άλλα, θα έφτανε στο σκοπό της και θα επιτελούσε το έργο της. Η σύγχρονη εθνολογία και η σύγχρονη ψυχολογία δοκίμασαν και τους δύο παραπάνω τρόπους. Πολλές εθνολογικές και ανθρωπολογικές σχολές ξεκίνησαν από την προϋπόθεση ότι πρώτα από όλα πρέπει να αναζητήσουμε ένα αντικειμενικό κέντρο του μυθικού κόσμου.»

Cassirer Ernst, Δοκίμιο για τον άνθρωπο- Εισαγωγή στη φιλοσοφία του ανθρώπινου πολιτισμού, Μετάφραση Τάκη Κονδύλη, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1985 πρωτότυπο “An essay on man”(An introduction to a philosophy of human culture) , Yale 1944 σελ 113

⁵⁴ Cassirer Ernst, Δοκίμιο για τον άνθρωπο- Εισαγωγή στη φιλοσοφία του ανθρώπινου πολιτισμού, Μετάφραση Τάκη Κονδύλη, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1985 πρωτότυπο “An essay on man”(An introduction to a philosophy of human culture) , Yale 1944, σελ 110- 112

⁵⁵ Ο.π. σελ 116

ερμηνεία της μυθικής ζωής.« Ο μύθος δεν είναι σύστημα δογματικών ομολογιών. Πολύ περισσότερο αποτελείται από πράξεις παρά από αμιγείς εικόνες ή αναπαραστάσεις....»⁵⁶

Ουτοπικές συνθήκες- Παραδείγματα

Desert

The Mediterranean, Η μεσόγειος

Islands - Archipelagos από τον Massimo Cacciari

Desert

Η έρημος αποτέλεσε διαχρονικά στην ιστορία του ανθρώπου ένα τοπίο ελκυστικό, απόκοσμο πολλές φορές, εχθρικό αλλά και απελευθερωτικό. Πηγή έμπνευσης για λογοτέχνες, καλλιτέχνες, ανθρωπολόγους, αρχιτέκτονες. Λειτουργήσε σαν πεδίο ουτοπικών δράσεων, ατομικών επιδιώξεων, συλλογικών εξαναγκασμών. Στο άρθρο Desert as Literature / Η έρημος ως Λογοτεχνία ο Peter Wild διαπιστώνει «Κατά τα τελευταία περίπου διακόσια χρόνια, οι Δυτικοί ποιητές, καλλιτέχνες, συγγραφείς, και μουσικοί (ακόμη και πιλότοι) έχουν ταξιδέψει στις ερήμους του κόσμου. Πολλοί από αυτούς τους επισκέπτες έχουν βρει ένα μέρος αν και όχι πάντα όμορφο, τουλάχιστον απόκοσμο και εξωτικό. Έχουν ανακαλύψει περίεργα μέρη που είναι καταπληκτικός θησαυρός και ευκαιρίες για αυτοαναζήτηση. Καταφύγια διασκορπισμένα στην έρημο της Νοτιοδυτικής Αμερικής προέκυψαν από κίνητρα χρησιμότητας. Για τους πρωτοπόρους μιας δύσκολης ζωής, η πιο μεγάλη τους ανησυχία ήταν η απόκτηση των προς το ζην, σε μια σκληρή και δυσάρεστη συνθήκη. Περνώντας από τα στάδια των κακουχιών της ζωής της ερήμου μέχρι ωστόσο οι σιδηρόδρομοι, οι μέθοδοι γεώτρησης, καθώς και άλλες τεχνολογικές εξελίξεις να διευκολύνουν την διαβίωση τους.

Στον Δυτικό κόσμο, η λογοτεχνία της ερήμου είχε πολύ μεγαλύτερη επιρροή στην Ευρώπη από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η αλλαγή προοπτικής της ερήμου άρχισε, για να χρησιμοποιήσουμε ένα σημείο αναφοράς, το 1901, με τη δημοσίευση του βιβλίου του Van Dyke Η έρημος⁵⁷. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο θαυμασμός των ερήμων είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Είναι γεγονός ότι η έρημος έχει αντιμετωπιστεί διαφορετικά από τους Ευρωπαίους συγγραφείς σαν ένα ξένο τοπίο καθόλου οικείο, σε τέτοιο σημείο, ώστε σε ακραίες περιπτώσεις, να βιώνεται σαν όνειρο.⁵⁸ Τέτοια παραδείγματα συγγραφέων μπορούν να αποτελέσουν οι Reyner Banham και ο Jean Baudrillard.

Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του στις ΗΠΑ, ο Βρετανός ιστορικός Reyner Banham αποτύπωσε την δική του προσωπική εμπειρία. Ως Ευρωπαίος παρατηρητής, καθοδηγούμενος κυρίως από την οπτική απόλαυση διέσχισε την Αμερική με το αυτοκίνητο. Εξετάζοντας το τοπίο ο Banham αμφισβήτησε πολιτιστικές υποθέσεις και προκαταλήψεις. Η αποκαλυπτική διάσταση της ερήμου περιγράφεται στο βιβλίο America Deserta⁵⁹: «Σε ένα τοπίο όπου τίποτα δεν υπάρχει επίσημα

⁵⁶ Ο.π. σελ 120

⁵⁷ Wild Peter, «The Desert as Literature: A Survey and a Sampling», ARIDLANDS, NewsLetter No. 35, Spring/Summer 1994, University of Arizona, digital edition : <http://ag.arizona.edu/oals/ALN/aln35/Wild.html>.

⁵⁸ Ο.π.

⁵⁹ Banham Reyner, Scenes in america deserta, Thames and Hudson, London, 1982

(αλλιώς δεν θα ήταν "έρημος"), τα πάντα μπορούν να συλληφθούν, και, κατά συνέπεια, μπορούν να συμβούν.»⁶⁰

Ο Γάλλος φιλόσοφος Jean Baudrillard διασχίζοντας τις λεωφόρους της Αμερικής στο ομότιτλο βιβλίο μας περιγράφει τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις φανερά γοητευμένος: «VANISHING POINT/ σημείο μηδέν: Η νοσταλγία γεννήθηκε από την απεραντοσύνη των λόφων του Τέξας και από τις οροσειρές του Νέου Μεξικού: διασχίζοντας τον αυτοκινητόδρομο, τα χιτ στο στερεοφωνικό Chrysler, το κύμα καύσωνα. Αυτά τα στιγμιότυπα δεν είναι αρκετά.....»⁶¹

"Where the others spend their time in libraries, I spend mine in the deserts and on the roads." Jean Baudrillard, America

EXURBIA

Ο Kazys Varnelis στο βιβλίο Blue Monday παρουσιάζει τρία παραδείγματα της σύγχρονης Αμερικάνικης κουλτούρας, αναδεικνύοντας την στρεβλή σχέση της αρχιτεκτονικής, της πόλης, της φιλοσοφίας. Στο τρίτο κεφάλαιο Stories of Absurd Realities/Ιστορίες των Παραλόγων Πραγματικοτήτων⁶² επισκέπτεται την πόλη Quartzsite των 3.000 κατοίκων στην έρημο της Αριζόνα, όπου κάθε χρόνο το καλοκαίρι συνωστίζονται πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι και παρουσιάζονται ως μια μεταφορά των σύγχρονων νομάδων με τα οχήματα αναψυχής τους.

«Η Exurbia αναιρεί τους παραδοσιακά εξοικειωμένους δεσμούς των ανθρώπων με τη γη, την αντικατάστασή τους με ένα νέο είδος της ομοιογένειας με βάση τα αστικά φαινόμενα της ομαδοποίησης και τις μικρο-κοινότητες. Για αυτούς τους ανθρώπους τόσο στενά συνδεδεμένους με τον τρόπο ζωής τους και τις πολύ μικρές κοινότητες που ταυτίζονται, η exurbia προσφέρει την Ουτοπία. Νεο-χιπις, φανατικοί των ρεκόρ ταχύτητας, μέλη των Ku Klux Klan, σκιέρ εκατομμυριούχοι, σνοουμπορντερς των μακρινών περιοχών, κτηνοτρόφοι βοοειδών, ιδιοκτήτες γιοτ, ερημικοί δισεκατομμυριούχοι, παίκτες γκολφ, βρώμικοι ποδηλάτες, ξυλουργοί, ερασιτέχνες χρυσωρύχοι, εθισμένοι στο σεξ, όλοι μπορούν να βρουν τις exurban κοινότητες που να ταιριάζουν στον τρόπο ζωής τους και να ζήσουν τις φαντασιώσεις τους. Αν η πόλη που χαρακτηρίζεται από την ποικιλία, η exurbia φιλοξενεί ομάδες που αναζητούν εθελοντική ομογενοποίηση. Οι άνθρωποι αυτοί γενικά αποφεύγουν καταστάσεις στις οποίες βρίσκονται αντιμέτωποι με άτομα αντίθετα τους. Στην Exurbia, η ομαδική ταυτότητα διαμορφώνεται από συλλογικές ομοιότητες παρά από την αλληλεπίδραση της ομάδας και την επικοινωνία.»⁶³

⁶⁰ Ο.π. , σελ 44

⁶¹ Baudrillard Jean, America, Tr. Chris Turner, Verso 1988, p.1

⁶² Sumrell Robert & Varnelis Kazys, Blue Monday, Stories of Absurd Realities and Natural Philosophies., AUDC, Actar, 2007, p.147 Quartzsite Arizona

⁶³ Ο.π. σελ .147

Islands - Archipelagos

Ο Massimo Cacciari στο βιβλίο *Αρχιπέλαγος* κάνει μια διεξοδική ανάλυση των πρωταγωνιστών της ιστορίας της ουτοπίας του ναυαγού και του νησιού. Περιγράφει την Ευρώπη ως ένα αρχιπέλαγος των χώρων που συνδέονται με πολλούς τρόπους, με ένα δίκτυο των διαφορών, ένα μωσαϊκό από επικαλύψεις.

Στο κεφάλαιο *Ναυάγια και Ουτοπίες* γράφει: «Η μορφή των νεότερων χρόνων είναι το αντίθετο της ατοπίας του περιηγητή. Όσα αυτή φαντάζεται και σκέφτεται σχετίζονται με τους “υπερβατικούς όρους” του Κράτους ως πρακτική κυριαρχία: της ολοκληρωτικής δηλαδή τέλειας υπέρβασης κάθε “νομαδισμού”. Κι όμως η εχθρότητα αποκαλύπτεται ακόμη μια φορά ως ουσιαστική σχέση: χωρίς την αποκοπή του Οδυσσέα από κάθε στεριά, χωρίς την “αγέρωχη” αδιαφορία των μεγάλων προσκυνητών για τους τόπους που δεν αποτελούν ένδειξη, σημείο, σύμβολο του προορισμού τους, χωρίς την υπερ-βαίνουσα μανία τους, ούτε η πραγμάτωση της ουτοπικής μορφής θα ήταν νοητή.»

64

«Το νησί όπου μια νέα τάξη θα μπορέσει να ανθήσει, το νησί της Αναγέννησης παίρνει το όνομα Ουτοπία όχι επειδή δεν μπορεί να προσδιοριστεί γεωγραφικά, ούτε επειδή σε αυτό βασιλεύει η ευδαιμονία (ευ-τόπος). Ου-τοπία σημαίνει ριζική άρνηση κάθε σχέσης με αυτήν την καθεαυτήν την ιδέα του τόπου. Ο νόμος της Ουτοπίας απορρίπτει κάθε ρίζωμα στη στεριά. Η πράξη του θεμελιωτή της, του Ουτόπου που κόβει τον ισθμό που την ενώνει με την ήπειρο, είναι πράξη ιδρυτική και αποκαλυπτική. Η ιδέα της Ουτοπίας στηρίζεται στην αμετάκλητη διάλυση όλων των υποθέσεων, των συγκρούσεων, των παραδόσεων της στεριάς: απελευθέρωση από τον ιστορικό χρόνο. Η τάξη της εκπορεύεται από την αληθινή φύση του ανθρώπου, από το προικισμένο με λόγο είναι του. Πριν την τάξη αυτή, η ιστορία είναι στην πραγματικότητα προ-ιστορία. Η ιστορία που εγκαινιάζεται θα εμφανίζεται μόνον ως ανάπτυξη και εξέλιξη, ούτε σύγκρουση, ούτε αντίφαση.» Η “ιστορία” του τέλειου Κράτους, η ιστορία της ιδεώδους Πολιτείας, θα ταυτιστεί με την όλο και πληρέστερη εσωτερίκευση της οργάνωσης που τη διέπει από την πλευρά όλων των ατόμων, μέχρι την υπέρβαση της “ιδιωτικότητας”. Τα νέα είδωλα από τα οποία η Ουτοπία απομακρύνεται είναι αυτά της ιστορίας και της κατοικίας (*idola hospitii*) αυτά προπάντων εμποδίζουν “την ιερή, αγνή και νόμιμη σύζευξη με την πραγματικότητα».⁶⁵

Ένα Νησί εμφανίζεται ως Ουτοπία τη στιγμή της πρώτης του ανάδυσης, στο σφιχταγκάλισμα μιας Θάλασσας απειλητικής που δεν έχει ακόμη “εξημερωθεί”. Ωστόσο, η εικόνα του είναι εντελώς διαφορετική από την εικόνα του πλοίου.... Η Ουτοπία είναι συνάμα παράτολμο πλοίο, έτοιμο κάθε στιγμή για περιπέτεια και σταθερό Νησί, Νησί που το αγκαλιάζει η Θάλασσα και συνάμα σίγουρη στεριά, ή πιο σωστά : νέα Ιερή Γη.

⁶⁴ Cacciari Massimo, *Αρχιπέλαγος*, Μτφ: Κυριαζόπουλος Κ.. Εκδοτικός οίκος Π. Τραυλός (Σειρά «Λογείον»), 2003, σελ 95

⁶⁵ Ο.π., σελ 97-99

4. Infrastructures- the elements -

Η κατασκευή εννοιών μέσα από την οποία αναλύουμε έννοιες που θα διαπραγματευτούμε .

Οι υποδομές ως μηχανισμοί συλλογικών επιδιώξεων- Δίκτυα Υποδομών

Infrastructural city Los Angeles by Kazys Varnelis

Infrastructures as networks, Manuel Castells

Η δυναμική των εικόνων των κατασκευών.

Οι Υποδομές λειτουργούν πολλαπλά κατά το μήκος της ανάπτυξης της σύγχρονης μητρόπολης λόγω της ισχυρότατης επίδρασης τους πάνω στο τοπίο. Πρώτα ως εργαλεία ανάπτυξης των μητροπολιτικών επιδιώξεων και σε δεύτερο επίπεδο ως αποτέλεσμα κριτικής και ανάλυσης των ήδη παγιωμένων πολιτικών. Χωροταξικά (εδαφικά) αποτυπώνονται ως αποτελέσματα της αστικής εξάπλωσης και των γεωπολιτικών επιδιώξεων των οικονομιών, κοινωνικών και πολιτικών συσχετισμών. Η επίδρασή τους στη συλλογική συνείδηση περιλαμβάνει φαντασιώσεις, απογοητεύσεις, και προβολές διαμέσου των δυναμικών τους. Χωρίς να παραβλέπεται η δυναμική των άυλων υποδομών και δικτύων, επαναφέρονται στη παγκόσμια σφαίρα συζήτησης οι άυλες συνδέσεις και οι σύγχρονες δικτυακές συσχετίσεις.

Υποδομές **Infrastructures** ως ιδεώδες πεδίο εφαρμογής

Οι υποδομές ως γενικευμένες νέες αξίες δεν συνδέονται μόνο με τις κυριολεκτικές εδαφικές σχέσεις αλλά ταυτίζονται με τα άυλα δίκτυα μεταφορών πληροφορίας, χρηματοπιστωτικών συστημάτων, γνώσεων, επικοινωνίας και δικτύωσης, ανάπτυξης και ευημερίας.

Οι υποδομές επικοινωνίας και μεταφορών (αυτοκινητόδρομοι, σιδηρόδρομοι, αερογραμμές) αναδύονται ως οι πιο φανερές συνδέσεις του σύγχρονου αστικού εδαφικού συστήματος. Οι συνδέσεις μετατρέπονται σε ουδέτερες κατευθύνσεις για την μελλοντική οργάνωση της γης. Βάσεις αναφορών, ανεξαρτησία δομών καθορίζονται από την ταχύτητα και την διαδοχικότητα (και όχι πλέον από την συνέχεια και την ενατένιση) ως υποκινητές νέων δραστηριοτήτων.⁶⁶

Territory

βλ. όρους όπως **infrastructures, land-links, networks and system.**

«Στις μέρες μας αντιμετωπίζουμε όλο και περισσότερο ένα νέο τύπο χώρου που διακηρύσσει τον οριστικό μετασχηματισμό της σχέσης μεταξύ πόλης τοπίου και εδάφους. Μια παράδοξη

---

⁶⁶ Manuel Garcia, , The metapolis dictionary of advanced architecture, city, technology and society in the information age, Barcelona, Actar, 2003, σελ 346 Infrastructures

εδαφικότητα αρθρώνεται από την δύναμη των μεγάλης κλίμακας διαρθρωτικών συστημάτων κινητικότητας και επικοινωνίας που παρέχουν την βασική του δομή. (ικανό να συνδέσει μοναδικά, πρωτόγνωρα και ασυνήθιστα μέρη, συμβάντα κλπ). Οι δυναμικές δεν έχουν πλέον να κάνουν με τις αυτοαναφορικές δομές του τοπίου (το *genius loci*, ή την αργή ενσωμάτωση στο εκάστοτε πλαίσιο) ούτε με τα παραδοσιακά κριτήρια κατοίκησης. Αντί αυτού υπαινίσσονται στρατηγικά ενδιαφέροντα και παράγοντες αυτόνομων αποφάσεων (κριτήρια για την αποδοτικότητα και την ανάπτυξη) που διευκολύνονται από την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητα (από την τεχνολογική σκοπιά) νέων διαδικασιών σχεδιασμού και κατασκευής». ⁶⁷

Το έδαφος δεν είναι πια μόνο μια μορφή αλλά ένα πολύπλοκο σύστημα από σχέσεις και συμβάντα που καθορίζονται από διαδοχικά καθορισμένα στρώματα αναφορών (φυσικών, δημογραφικών, βιολογικών, οικονομικών, πολιτιστικών, πολιτικών, κ.α) και από μεγάλης κλίμακας διαρθρωτικά δίκτυα (μεταφορές, ενέργεια, ηλεκτρονική διάχυση, χρηματοοικονομικές κινήσεις κλπ.) που το αρθρώνουν μεταξύ των οποίων απελευθερώνονται ταυτόχρονες διαδικασίες δράσης και αντίδρασης. ⁶⁸

παραδείγματα

Infrastructural city Los Angeles

Μια δεύτερη ανάγνωση του Los Angeles

Οι υποδομές σαν μοχλός ανάπτυξης και ευημερίας/ Η θεολογία των υποδομών.

Στο βιβλίο *Network Ecologies* ο Kazys Varnelis υποστηρίζει ότι η σύγχρονη δομή της μητρόπολης εξαρτάται και επηρεάζεται από μια σειρά από υποδομές που είναι δίκτυα, πολύπλοκα συστήματα παραγόμενα από: την τεχνολογία, τους νόμους, τις πολιτικές πιέσεις, τις πειθαρχημένες επιθυμίες, τους περιβαλλοντικούς περιορισμούς με ανατροφοδοτούμενους μηχανισμούς. Ως παράδειγμα για ακόμη μια φορά ⁶⁹ το Los Angeles είναι η επιτομή της μοντέρνας πόλης, μια σχεδιασμένη μητρόπολη που υποστηρίζεται από τις υποδομές ⁷⁰. «Για να καταλάβουμε την πόλη, και κατ' επέκταση όλες τις σύγχρονες πόλεις, την αντιμετωπίζουμε με τους όρους των δικτυωμένων οικολογιών, μια σειρά από αμοιβαία εξαρτώμενα συστήματα περιβαλλοντικής παράδοσης μετριάσμου, τις χρήσεις γης, της οργάνωσης, επικοινωνίας και εξυπηρέτησης. Στην ανάλυσή μας, οι υποδομές αυτές αποτελούν τη βάση της σύγχρονης πόλης, αλλά είναι πολύ διαφορετικές από τις υποδομές του παλαιού» ⁷¹. «Η μοντέρνα πόλη βασίστηκε πάνω στις υποδομές. Εφαρμόζοντας το σχέδιο, το ιδεώδες, η μοντέρνα αρχιτεκτονική βασίστηκε στις υποδομές πάνω από όλα τ' άλλα. Οι υποδομές έπαιξαν ρόλο στη σύλληψη του συλλογικού φαντασιακού. Οι Αμερικάνοι αποδέχτηκαν πρώτα τον μοντερνισμό μέσα από τις γέφυρες και τα φράγματα πριν τον αποδεχτούν στα κτίρια.»

Ο Varnelis πιστεύει ότι αν η καλλιέργεια ευθύνεται για την γεωμετρική ορθοκανονικότητα των πεδιάδων, οι υποδομές μετασχημάτισαν την Δυτική Αμερική. Οι κατασκευές των γεφυρών, τα φράγματα των ποταμών, η αξιοποίηση της ηλεκτρικής ενέργειας, οι υποδομές των γραμμών τηλεπικοινωνίας μεγάλων αποστάσεων, αποδεικνύουν την νομιμότητα του ανθρώπου απέναντι στον Θεό, αποδεικνύοντας την ικανότητα του να χρησιμοποιήσει την γη. ⁷² Αντικαθιστώντας τις

⁶⁷ Manuel Garcia, *Infrastructures*, The metapolis dictionary of advanced architecture, city, technology and society in the information age, Barcelona, Actar, 2003, σελ 620-621

⁶⁸ Manuel Garcia, *Infrastructures*, The metapolis dictionary of advanced architecture, city, technology and society in the information age, Barcelona, Actar, 2003, σελ 620-621

⁶⁹ Ο Reyner Banham εξέτασε το δομημένο περιβάλλον του Λος Άντζελες με έναν τρόπο που κανένας ιστορικός αρχιτεκτονικής πριν από αυτόν δεν είχε κάνει, κοιτάζοντας με φρέσκα μάτια τις εκδηλώσεις της βιομηχανικής εφευρετικότητας. Διαχωρίζει το Los Angeles σε τέσσερις οικολογίες, η καθεμία με την ιδιαίτερη της χλωρίδα και πανίδα. Οι τρεις από αυτές είναι αυστηρά γεωγραφικές: *sufurbia*-η παραλία, *the foothills*/τα βουνών, *the Plains*/οι πεδινές περιοχές. Συνδέοντας τις τρεις οικολογίες μαζί έχουμε την τρίτη *outopia* τους αυτοκινητόδρομους. Αυτές οι αχανείς συμπαγείς λωρίδες ήταν η τελική μεγάλη υποδομή που έδωσε μορφή στην πόλη
Bahnam Reyner, Los Angeles, *The Architecture of Four Ecologies*, University of Callifornia Press, 2009

⁷⁰ Varnelis Kazys, *The Infrastructural City, Networked Ecologies in Los Angeles*, Actar., 2009, σελ 9

⁷¹ Ο.π. σελ 14

⁷² Ο.π. σελ 8

οικολογίες του Bahnam ο Varnelis θεωρεί ότι οι υποδομές δεν είναι πλέον η λύση για την ανάπτυξη.

Αντικαθιστώντας τις τρεις γεωγραφικές οικολογίες του Bahnam με τρεις κλίμακες δικτύων. Το πρώτο αφορά το τοπίο Landscape (περιλαμβάνει το Ποτάμι του Los Angeles, την Γραμμική Λεωφόρο Wishire και την λωρίδα Alameda των ταχείων μεταφορών). Το δεύτερο δίκτυο αφορά το Urban Fabric / τον αστικό ιστό (την διαχείριση της κυκλοφορίας, τις τηλεπικοινωνίες, δένδρα, και τα κινητά τηλέφωνα), ενώ το τρίτο δίκτυο The Object αποτελούν τα διακομιστήκα κέντρα, η ιδιοκτησία και τα ακίνητα.

Χρησιμοποιώντας τον όρο Network Ecologies ο Varnelis θεωρεί ότι για να κατανοήσουμε την σύγχρονη πόλη πρέπει να μιλήσουμε με όρους συστημάτων, περιβαλλοντικών αμβλύνσεων, οργάνωσης χρήσεων γης, επικοινωνίας, και παροχής υπηρεσιών. Στην ανάλυση του οι υποδομές αυτές είναι πολύ διαφορετικές από τις παλαιότερες. Γιατί αντί να συμμορφώνονται με τις επιταγές ενός γενικότερου πλάνου, είναι δικτυωμένες.⁷³ Οι δικτυακές οικολογίες ενσωματώνουν την κυρίαρχη μορφή της οργάνωσης σήμερα. Τα δίκτυα μπορεί να είναι τηλεματικού τύπου, φυσικά ακόμη και κοινωνικά.

[Infrastructures as networks, Manuel Castells / Τα δίκτυα ως αναλογία των σύγχρονων υποδομών](#)

Στο βιβλίο Η κοινωνία των δικτύων ο Manuel Castells αναλύει την τεχνολογική, πολιτιστική και θεσμική μετατροπή των κοινωνιών σε όλο τον κόσμο με βάση τον κρίσιμο ρόλο των δικτύων. Των ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε επιχειρήσεις, στην καθημερινή ζωή, στις δημόσιες υπηρεσίες, στην κοινωνική αλληλεπίδραση και την πολιτική. Οι συγγραφείς θεωρεί ότι η κοινωνία των δικτύων είναι η νέα μορφή της κοινωνικής οργάνωσης στην εποχή της πληροφορίας, ως η αντικατάσταση της βιομηχανικής κοινωνίας. Στο βιβλίο αναλύει τις διαδικασίες του τεχνολογικού μετασχηματισμού σε αλληλεπίδραση με την κοινωνική κουλτούρα σε διαφορετικά πολιτισμικά και θεσμικά πλαίσια. Τα θέματα που εξετάστηκαν περιλαμβάνουν την παραγωγικότητα των επιχειρήσεων, τις παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές, την πολιτιστική ταυτότητα, τις χρήσεις του Διαδικτύου στην εκπαίδευση και την υγεία, το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης, τις πολιτικές διαδικασίες, τα μέσα ενημέρωσης, τις δημόσιες πολιτικές που καθοδηγούν την τεχνολογική ανάπτυξη.

Ο Castells ξεκινάει με την επιχειρηματολογία της ιστορικής διαχρονικής σπουδαιότητας των δικτύων πολιτισμικά στην κοινωνική δομή, τονίζοντας την ευελιξία και την ελευθερία της ανάπτυξης τους που δεν υπόκεινται σε κυριαρχικές μόνο κάθετες συνδέσεις. Τα Δίκτυα, ωστόσο, δεν είναι χαρακτηριστικό της κοινωνίας του 21 αιώνα για την ανθρώπινη οργάνωση. Τα δίκτυα αποτελούν τη θεμελιώδη δομή της ζωής, όλων των ειδών.⁷⁴ «Πράγματι, αν μεταφέρουμε την έννοια της παγκοσμιοποίησης στη γεωγραφία του αρχαίου κόσμου, όπως καθορίστηκε από τις διαθέσιμες τεχνολογίες μεταφοράς, υπήρξε η παγκοσμιοποίηση του είδους κατά την αρχαιότητα, καθώς οι κοινωνίες εξαρτώνται για την επιβίωσή τους από τη συνδεσιμότητα των κύριων δραστηριοτήτων τους σε δίκτυα που υπερβαίνουν τα όρια της περιοχής τους.» Ο Castells πιστεύει ότι αυτή η παρατήρηση των πραγματικών ιστορικών γεγονότων έρχεται σε αντίθεση με το κυρίαρχο όραμα της εξέλιξης της κοινωνίας, η οποία έχει επικεντρωθεί σε ένα διαφορετικό είδος οργάνωσης της ιεραρχική γραφειοκρατία με βάση την κάθετη ενοποίηση των πόρων. «Αυτό είναι σε κάποιο βαθμό

⁷³ Ο.π., σελ 15.

⁷⁴ Castells Manuel, INFORMATIONALISM, NETWORKS, AND THE NETWORK SOCIETY, The network society: a cross-cultural perspective, Edward Elgar Publishing, 2004, σελ 3

μια παραμορφωμένη όραση, ως ιστορική και κοινωνική ανάλυση, τις περισσότερες φορές, χτισμένο σε εθνοκεντρισμό και απολογία παρά στην επιστημονική διερεύνηση της πολυπλοκότητας ενός πολυπολιτισμικού κόσμου.»..«Αλλά αυτή η σχετική αδιαφορία για τη σημασία των δικτύων στη δομή και τη δυναμική της κοινωνίας από την αναπαράσταση της ιστορίας μας, μπορεί επίσης να συνδέεται με την πραγματική υπαγωγή των εν λόγω δικτύων με τη λογική των κάθετων οργανώσεων, των οποίων η ισχύς τιμήθηκε και ενσωματώθηκε στους θεσμούς της κοινωνίας και διανέμεται σε μία μόνο κατεύθυνση ροής των πληροφοριών και πόρων.»

Η ικανότητα των δικτύων να εισάγουν νέους φορείς και νέα περιεχόμενα στη διαδικασία της κοινωνικής οργάνωσης, με σχετική ανεξαρτησία στα κέντρα εξουσίας, αυξήθηκε την πάροδο του χρόνου με την τεχνολογική αλλαγή, και πιο συγκεκριμένα, με την εξέλιξη των τεχνολογιών επικοινωνίας.⁷⁵Υπό αυτές τις συνθήκες, τα δίκτυα ήταν μια επέκταση της εξουσίας συγκεντρωμένη στην κορυφή των κάθετων οργανώσεων που διαμόρφωσαν την ιστορία της ανθρωπότητας: τα κράτη, τις θρησκευτικές συσκευές, στρατούς, γραφειοκρατίες, και τους υφισταμένους τους που είναι επιφορτισμένες με την παραγωγή, το εμπόριο και τον πολιτισμό.

Ωστόσο, η βιομηχανική κοινωνία (τόσο στην καπιταλιστική και την κρατική εκδοχή της) ήταν κατά κύριο λόγο συγκροτημένη, από την μεγάλη κλίμακα, τη κάθετη οργάνωση παραγωγής και την εξαιρετικά ιεράρχηση κρατικών μηχανισμών, σε ορισμένες περιπτώσεις εξελισσόταν σε ολοκληρωτικά συστήματα.

Η εποχή της πληροφορίας Informationalism:

Ο Castells στο κεφάλαιο με τίτλο Informationalism χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εποχή με βάση την έννοια της πληροφορίας «Αυτό που πραγματικά σημαίνει ο τίτλος Η εποχή της πληροφορίας είναι ότι η κοινωνία μας χαρακτηρίζεται από την ενσωματωμένη δύναμη της τεχνολογίας των πληροφοριών, στην καρδιά ενός εντελώς νέου τεχνολογικού παραδείγματος.

Ευελιξία/ Flexibility :Τα δίκτυα μπορούν να επαναδιοργανωθούν σύμφωνα με τα μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα, διατηρώντας τους στόχους τους, ενώ αλλάζουν τα στοιχεία τους. Πηγαίνουν γύρω από τα σημεία αποκλεισμού των διαύλων επικοινωνίας προκειμένου να βρουν νέες συνδέσεις.

Επεκτασιμότητα/Scalability: μπορούν να διευρυνθούν ή να συρρικνωθούν σε μέγεθος με μικρή αποδιοργάνωση.

Επιβιωσιμότητα/Survivability: επειδή δεν έχουν κέντρο, και μπορούν να λειτουργούν σε ένα ευρύ φάσμα διασυνδέσεων, μπορούν να αντισταθούν σε επιθέσεις στους κόμβους και τους κώδικες τους, επειδή οι κώδικες του δικτύου περιέχονται σε πολλαπλούς κόμβους, που μπορούν να αναπαράγουν τις κύριες κατευθύνσεις και να βρουν νέους τρόπους για να τις εκτελέσουν. Έτσι, μόνο η φυσική ικανότητα καταστροφής των σημείων σύνδεσης μπορεί να εξαλείψει το δίκτυο.

Στον πυρήνα αυτής της τεχνολογικής αλλαγής που απελευθερώθηκε η ισχύς των δικτύων, συντελέστηκε η εξέλιξη των τεχνολογιών, της πληροφορίας και επικοινωνίας, βασισμένη στην επανάσταση της μικροηλεκτρονικής που διαμορφώθηκε τη δεκαετία του 1940 και του 1950. Αποτέλεσε το θεμέλιο ενός νέου τεχνολογικού παραδείγματος, παγιωμένο τη δεκαετία του 1970, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, και γρήγορα διαχέεται σε όλο τον κόσμο, εγκαινιάζοντας αυτό που έχω χαρακτηρίσει αναλυτικά, ως την εποχή της πληροφορίας. /The Informational Age.⁷⁶

Έτσι, αυτό που είναι πραγματικά νέο, τόσο τεχνολογικά όσο και κοινωνικά, είναι το γεγονός ότι η κοινωνία είναι χτισμένη γύρω από μικροηλεκτρονικά βασισμένες τεχνολογίες της πληροφορίας. Για την οποία μπορούμε να προσθέσουμε και τις βιολογικές τεχνολογίες που βασίζονται στη γενετική μηχανική, καθώς επίσης να αναφερθεί και η αποκωδικοποίηση και η εκ νέου κωδικοποίηση των πληροφοριών της οργανικής ύλης.

Η κοινωνία των Δικτύων/ THE RISE OF THE NETWORK SOCIETY

---

⁷⁵ Ο.π. σελ 3

⁷⁶ Ο.π. σελ 6

Τα ψηφιακά δίκτυα είναι παγκόσμια, καθώς δεν γνωρίζουν σύνορα, υπό την ιδιότητά τους να αναδιαρθρώνονται από μόνα τους. Έτσι, μια κοινωνική δομή ή υποδομή του οποίου βασίζεται σε ψηφιακά δίκτυα είναι εξ ορισμού παγκόσμια. Γιαυτό η δικτυακή κοινωνία είναι παγκόσμια κοινωνία. Αυτό δε σημαίνει ότι άνθρωποι παντού συμπεριλαμβάνονται σε αυτά τα δίκτυα.

Η προέλευσή της κοινωνίας των Δικτύων βασίστηκε στη δεκαετία του 1970, στην συσχέτιση τριών ανεξάρτητων διαδικασιών: η αλληλεπίδραση των οποίων αποτέλεσε ένα νέο τεχνολογικό πρότυπο πληροφορία, και μια νέα κοινωνική δομή, η κοινωνία των δικτύων. Με αυτή την έννοια, η κοινωνία των δικτύων δεν καινοτομεί. Το καινούριο που φέρνει, είναι η παγκόσμια εμβέλειά της, και η αρχιτεκτονική του δικτύου. Αυτό σημαίνει, αφενός, ότι οι σχέσεις κυριαρχίας μεταξύ των δικτύων είναι κρίσιμη. Χαρακτηρίζονται από σταθερή, ευέλικτη αλληλεπίδραση, για παράδειγμα, μεταξύ των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών, των γεωπολιτικών διαδικασιών, στρατηγικών και των μέσων ενημέρωσης.⁷⁷

Territorialities: Εδαφικές παράλληλες χαρτογραφήσεις της Θεσσαλίας

Case Study : Η Θεσσαλία ως πεδίο πολλαπλών πραγματικοτήτων, γεμάτη παραδείγματα, διαφορετικές ιστορίες και δυναμικές σχέσεις .

Ο εννοιολογικός ορισμός της εδαφικότητας και του εδάφους(territory) μπορεί να γίνει αντιληπτός σε διαφορετικά ιστορικά γεωγραφικά και κοινωνικά πλαίσια μέσα από τις πολλαπλότητες που εμπεριέχει και από τα ερωτήματα που θέτει. Οι συζητήσεις για τα εδαφικά όρια, τους οικονομικούς και εδαφικούς συσχετισμούς, τα αστικά ζητήματα κυριαρχίας στον χώρο, οι ασκήσεις γεωπολιτικής είναι μερικά από τα ζητήματα που είναι συνυφασμένα με την έννοια της εδαφικότητας. Τα δεδομένα μιας τέτοιας ανάλυσης μπορούν αντληθούν από διαφορετικά επιστημονικά πεδία που αλληλοκαλύπτονται :Την κοινωνική ανθρωπολογία, και την κριτική γεωγραφία, την αστική ανάλυση, την φιλοσοφία και των συνδέσεων τους .

Στις κατευθύνσεις αυτών των συσχετισμών η ερευνητική εργασία έχει στόχο, μέσα από το παράδειγμα της Θεσσαλίας (case study) να αποκαλύψει και να επαληθεύσει τις βασικές αρχές του διακυβέματος της εδαφικότητας, παρουσιάζοντας τον χώρο, το έδαφος ως πεδίο συγκρούσεων, κατακτήσεων, προβολών συλλογικών αποτυχιών και ατομικών παραδοξοτήτων.

Η κεντρική υπόθεση εργασίας είναι ότι η Θεσσαλία είναι ένας χώρος παραγωγής πολλαπλών πραγματικοτήτων. Φαινομενικά πολύπλοκη και άτυπα πολιτισμικά κατά πολλούς καθυστερημένη συνθήκη κατοίκησης, αποτελεί ένα πεδίο προοδευτικών αποσταθεροποιητικών μηχανισμών των κοινωνικών οικονομικών δομών. Προκύπτοντας από την αλληλεπίδραση ατομικών πρωτοβουλιών και συλλογικών κατευθύνσεων. Στην εργασία ξεκινήσαμε από την αφηρημένη σύλληψη της ιδιαιτερότητας της Θεσσαλίας και περάσαμε στα κοινωνικά αντικείμενα της παραγωγής τέτοιων συνθηκών. Γι' αυτό και η μελέτη είναι γεμάτη από παραδείγματα (φαινόμενα) και αποσκοπεί, ξεπερνώντας την πρώτη εμπειρία με το περιβάλλον να περιγράψει τις διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα κάτω από την φαινομενικά επίπεδη πραγματικότητα, διηγούμενη ιστορίες και δυναμικές σχέσεις.

Το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας βασίστηκε στην έννοια του εδάφους ως ένας ορισμός που καλύπτει πολλά πεδία διερεύνησης του χώρου όπως προαναφέραμε και ο οποίος αναπτύχθηκε σε αντίστοιχες ενότητες με τίτλους της Χαρτογράφησης, της Ουτοπίας -Παράδοξου και των Υποδομών.

---

⁷⁷ Ο.π. σελ 38

key words:Εδαφικότητα,Έδαφος, Γη, Τοπίο, Κριτική Γεωγραφία,Ουτοπία, Παράδοξο, Δίκτυα,Υποδομές, Περιφεριακή Ανάπτυξη, Μεσογειακός Χώρος,

Case Study----Territorialities-Θεσσαλία-Manifest Destiny

Η εδαφική χαρτογράφηση του σύγχρονου αστικού μητροπολιτικού παραδόξου το μανιφέστο του πεπρωμένου

Αυτό το εγχείρημα ξεκίνησε με δεδομένη η γοητεία που μας προκαλεί το παράδοξο. Στη σύγχρονη κουλτούρα η Θεσσαλία θεωρείται ένα σύμβολο που έχει συνδεθεί με την έννοια της παραγωγής, της αγροτικής καλλιέργειας, της πολιτιστικής καθυστέρησης⁷⁸.Αλλά ένα ταξίδι διασχίζοντας τον κάμπο της Θεσσαλίας μας βρίσκει αντιμέτωπους με πληθώρα διαφορετικών πραγματικοτήτων και μικρόκοσμων, γεμάτο ενέργεια και ατομική πρωτοβουλία. Ένα πεδίο διαφορετικών εφαρμογών. Γιαυτό και αυτή η μελέτη είναι γεμάτη από παραδείγματα (φαινόμενα) που περιγράφουν τις διαφορετικές ιστορίες και δυναμικές σχέσεις τους. Η εργασία αποσκοπεί ξεπερνώντας την πρώτη εμπειρία με το περιβάλλον αντί να περιγράψει τις διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα κάτω από την φαινομενικά επίπεδη πραγματικότητα.Ψάχνοντας κάτω από την επιφάνεια του “κατακτημένου εδάφους”⁷⁹ όπως χαρακτηρίζει ο Braudel την Μεσόγειο, υπάρχουν

---

⁷⁸ Sevignon Michel , ΘΕΣΣΑΛΙΑ, γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας, Μτφ Γιούλη Αναστοπούλου, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1992, ο τίτλος του προτότυπου:La Thessalie, analyse géographique d' une province grecque Nichel Sivignon Lyon 1975, σελ 675

⁷⁹ «Η ευχαρίστηση και η ομορφιά των πραγμάτων μας κάνουν να ξεχνάμε γρήγορα ότι η Μεσόγειος δεν υπήρξε ανέκαθεν ένας παράδεισος που προσφέρθηκε χωρίς ανταλλάγματα προς τέρψιν των ανθρώπων.Χρειάστηκε να δημιουργηθούν τα πάντα, συχνά μάλιστα με περισσότερο μόχθο απ' όσο αλλού. ... Και η πεδιάδα, ακόμη κι όταν έχει ικανοποιητικές διαστάσεις, παρέμενε για καιρό τόπος λιμνάζοντων υδάτων. Χρειάστηκε να κατακτηθεί, να νικηθούν τα εχθρικά έλη, να προστατευτεί από τα καταστροφικά ποτάμια που φουσκώνουν μέσα στον ανελέητο χειμώνα,

παράλληλες ιστορίες. Δηγήσεις πολιτισμών, νομάδων σε κινητικότητα που μετακινήθηκαν έφυγαν και ξαναήρθαν, ιστορίες φυσικών πόρων και οι αντίστοιχες εκμεταλλεύσεις τους. Ο πρωταρχικός αγώνας ελέγχου του νερού, πρώτα για την αποφυγή καταστροφών και πλημμυρών και αργότερα προς εκμετάλλευση και τροφοδοσία του γόνιμου κάμπου, πεδίο τεχνολογικών υποδομών και επιδιώξεων. Τα ενεργειακά έργα αποτυχιών και πειραμάτων (φράγμα Σμοκόβου, αποξήρανση Κάρλας), ο χώρος οργανωμένων πεδίων εκμετάλλευσης, και ορθοκανονικών χώρων κατοίκησης.

Η εκμετάλλευση είναι αποκαλυπτική. Σε αυτή την υβριδική μορφή του κάμπου μεταξύ άδειων χώρων και καλά οργανωμένου πυκνοκατοικημένου ελληνικού μικροαστικού χώρου, τεχνητού και φυσικού, άδειου και γεμάτου, με την εναλλαγή κλίμακας, αποκαλύπτονται φαινόμενα που φλερτάρουν με κατηγορίες της αστικότητας, της αρχιτεκτονικής, του τοπίου, της γεωργίας και της πολεοδομίας, ξεπερνώντας πολλές φορές όλα τα παραπάνω πεδία. Σκιαγραφώντας τα προσπαθούμε τουλάχιστον να σκιαγραφήσουμε τις διαδικασίες που επιτελέστηκαν στην περιοχή αυτή.

Αυτή η διαδρομή της μελέτης δεν έχει πρόθεση να καταδείξει όλα τα φαινόμενα και τα χαρακτηριστικά που επιτελούνται στην περιφέρεια της Θεσσαλίας, άλλωστε κάτι τέτοιο θα ήταν δύσκολο εγχείρημα, αντί αυτού προσπαθεί μέσα από μια θεματική κατηγοριοποίηση να συλλέξει διαφορετικές ιστορίες χωρίζοντας τα κεφάλαια θεματικά και όχι χρονολογικά: με βάση χαρακτηριστικά που βρήκαμε αξιόλογα και καθοριστικά για την περιοχή αυτή.

Μια πρόθεση κατανόησης της Θεσσαλίας χρειάστηκε διαφορετικές προσεγγίσεις χρησιμοποιώντας χαρτογράφηση, φωτογράφιση, πληροφορίες, διαγράμματα, κείμενα για να συλλάβουμε τις διαδικασίες.

Η νομαδική διαδρομή των φυλών από τα βουνά στον κάμπο μέχρι την θάλασσα, η διάσχιση του κάμπου το καλοκαίρι μέσα στον καλοκαιρινό καύσωνα, έχει εμπνεύσει πολλούς καλλιτέχνες και μυθιστοριογράφους⁸⁰ με πρωταρχικό ζήτημα πάντα την έκταση του κάμπου. Η Θεσσαλία ως παράδειγμα χωροεδαφική ενότητας μπορεί να αποτελέσει ιδανικό τόπο διερεύνησης παράλληλων ατομικών και συλλογικών πραγματικοτήτων. Οι λανθάνουσες δυναμικές, είναι η αδυναμία που χαρακτηρίζει όλες εκείνες τις περιοχές που ιστορικά και γεωγραφικά βρέθηκαν μεταξύ Δυτικού και Ανατολικού πολιτισμού.⁸¹ Η διερεύνηση των ιστορικών μορφολογικών (γεωμορφολογικών) χαρακτηριστικών (ενιαίο λεκανοπέδιο, λιμνοθάλασσα) των κοινωνικά νομαδικών πολιτισμών, των σύγχρονων αγροτικών κατακτήσεων αποτελούν πλούσιο υλικό έμπνευσης δημιουργίας ενός συνόλου εικόνων και διηγήσεων παράλληλων ιστοριών .

Σε κάθε κεφάλαιο προσφέρεται μια πιο λεπτομερής καταγραφή με περιγραφές περιοχών που αποκαλύπτουν τις σχέσεις με αυτά τα ζητήματα, συνδέοντας τις εδαφικότητες της Θεσσαλίας με

χρειάστηκε να εξορκιστεί η ελonoσία. Για να υποταχθούν οι πεδιάδες στην καλλιέργεια, έπρεπε καταρχήν να νικηθεί το μολυσμένο νερό. Στη συνέχεια έπρεπε να επαναδιοχετευτεί, αλλά καθαρό αυτή τη φορά, ώστε να γίνουν οι αναγκαίες αρδεύσεις.

Αρκεί να ανατρέξουμε στους περασμένους αιώνες για να ξαναβρούμε κάθε πεδιάδα της Μεσογείου αρχικά σκεπασμένη από νερό, είτε πρόκειται για τη χαμηλή κοιλάδα του Γκουανταλκιβίρ είτε για τις πεδιάδες του Πάδου στα βαθύτερα της Φλωρεντίας ή για οποιαδήποτε πεδιάδα στη μακρινή Ελλάδα όπου οι πίθοι των Δαναΐδων υπονοούσαν αιώνια άρδευση.»

Braudel Fernand, Maurice Aymard- Filippo Coarelli, Η Μεσόγειος ο Χώρος και η Ιστορία, μτφ. Ε. Αβδέλα, Ρ. Μπενβεντισε, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1990, σελ 26-27

⁸⁰ “Και μέσα στη βροχερή νύχτα, δεν υπάρχει για το διαβάτη του κάμπου τίποτα. Κυριολεκτικώς τίποτα. Ούτε σκιά βουνού, ούτε ψήλωμα βράχου, ούτε μάντεμα δέντρου, ούτε στροφή δρόμου, ούτε ανηφοριά, ούτε κατηφοριά. Τίποτα. Το φως των φάρων, δίχως αντέρισμα, δίχως εμπόδιο κατοπτρισμού, ξαπλώνεται στην ασάφεια της οριζόντιας και ομοιόχρωμης επιφάνειας, σκορπίζεται, χάνεται, δίχως να φωτίζει τίποτα. Θαρρεί ο άνθρωπος πως πλέει σε σκοτεινά νερά, ανησυχητικά ύπουλα. Πάλι θαρρεί πως κάτωθεν του δεν υπάρχει γης, μα άβυσσος με πλασματική γήινη υπόσταση. Κι ύστερα νιώθεις πως είσαι βουλιαγμένος μέσα σ’ αυτήν την άβυσσο, που δίχως άλλο την έφτιαξε ο Θεός πατώντας τη γη βαθιά με το βαρύ του πόδι. Δεν ξέρεις, αν τα νερά δεν ξανάρθουν απ’ το φαράγγι των Τεμπών να πνίξουν τα πάντα. Αν κιόλας δεν ήρθαν. Αν κιόλας δε πλέεις στον ανήλιαγο βυθό της παλιάς λίμνης, τριγυρισμένος από ζωή μυστική, παράξενη.” Μιχάλης Καραγάτσης, «Θεσσαλία Α’ Ερχομός», Η Καθημερινή αριθ. φυλλ. 7844 , Αθήναι, Κυριακή 15 Μαΐου 1938, σελ 1-3

⁸¹ Γούσιος Δημήτρης, Συλλογικό Έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 416

αλληλοκαλυπτόμενες τροχιές που θολώνουν την διάκριση της οπτικής πραγματικότητας, του ουτοπικού, του προβλεπόμενου, του παράδοξου, του συλλογικού καταναγκασμού. Αν μεταπηδούμε από τις ιστορίες περασμένων αιώνων σε σύγχρονες συνθήκες κατοίκησης είναι γιατί θεωρούμε ότι η σύγχρονη ανθρώπινη καταγραφή στον χώρο παραμένει ως η επική διαρκής μάχη ελέγχου του χώρου, ως “Οι αλληγορίες του 21ου αιώνα.”

Και αν καμιά φορά ο τόνος παραπέμπει σε παλιές ιστορίες χρόνων και θρύλους είναι γιατί πιστεύουμε ότι τα ζητήματα της κυριαρχίας του ανθρώπου και της κατοίκησης στο έδαφος είναι τόσο διαχρονικά και επίκαιρα σήμερα, όσο και οι συνέπειες και η δυναμική που είχαν στους προηγούμενους καιρούς.

Ξεκινάμε με το κεφάλαιο Desert Thessaly όπου γίνεται εισαγωγή στα χαρακτηριστικά της Θεσσαλίας ως χωροεδαφικής ενότητας. Συνεχίζουμε με το Manifest Destiny: Κατανοώντας τα χαρακτηριστικά της Θεσσαλίας μπορούμε να περιγράψουμε καλύτερα τα φαινόμενα της. Έτσι θεωρούμε κάποια στοιχεία απαραίτητα στην εξελικτική διαδικασία του τόπου, οι σταθμοί αυτοί έχουν να κάνουν με την εκμετάλλευση της γης και τους τρόπους που χρησιμοποιήθηκαν ιστορικά, οι νομαδικές ροές και (αναδασμοί κτλ) τους εκσυγχρονισμούς που επιτελέστηκαν στην εκμετάλλευση, την ανάλυση της, την επέκταση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Συνεχίζοντας με τις Wasted Lands Promised Lands/ Χαμένες Ευκαιρίες, τα Σπαταλημένα Εδάφη, οι διηγήσεις των μετακινήσεων, των χαμένων ευκαιριών όπως εγγράφονται στον τόπο ακόμη και σήμερα, άλλοτε με κατακτήσεις και εκτοπίσεις. Επιτρέποντας την δημιουργία ουτοπικών και δυστοπικών συνθηκών. Τέλος τα Infrastructures-The elements οι Υποδομές, περιγράφοντας τον αγώνα επιβολής πάνω στη φύση, των κατακτήσεων των φυσικών πόρων ως τρόπος ελέγχου ανάπτυξης, κατευθυνόμενων γραμμών εξέλιξης και μετάβασης. Τα στοιχεία αυτά που ουσιαστικά επέτρεψαν την δημιουργία παράλληλων πραγματικοτήτων.

Τελικά αυτή η μελέτη προτείνει, όπως και ο τίτλος της “εδαφικές πραγματικότητες”, να αναδείξει τον χαρακτήρα της Θεσσαλίας και ίσως εν μέρει και ως ένα βαθμό ένα μέρος του χαρακτήρα της Ελλάδας.

Τα σύγχρονα μαθήματα των κατασκευαστικών εγχειριδίων μηχανολογικών έργων, των γεωργικών εφαρμογών, των ομαδικών μετατοπίσεων και των συλλογικών καταναγκασμών, των ατομικών επιδιώξεων, των συλλογικών καταχρήσεων, των οικολογικών αποτυχιών, έχοντας επιτελεστεί πολλές φορές στο μέγιστο βαθμό, αποτελούν ζωντανά παραδείγματα που μπορούμε να μάθουμε από αυτά για το μέλλον. Αν θα θέλαμε να μάθουμε το μέλλον, κάνοντας μια πρόβλεψη για την εξέλιξη του Ελληνικού (Μεσογειακού)⁸², τοπίου ίσως ένα πρώτο παράδειγμα θα μπορούσε να είναι, κοιτώντας τις παράλληλες πραγματικότητες της Θεσσαλίας, όχι όπως οι πρώτοι λαοί την πρωτοείδαν όταν την κατέκτησαν αλλά σαν ένα πεδίο εφαρμογών και πειραματισμών, φαντασμαγορικά γεμάτο.

---

⁸² Ο Braudel σημειώνει το 1977, ότι η πηγή του ανώτατου πολιτισμού την οποία ο κόσμος μας επικαλείται είναι ο μεσογειακός χώρος. Εδώ και αιώνες η Ευρώπη αντλεί από τις πολιτιστικές πηγές τις οποίες η Μεσόγειος διαθέτει. Ενώ κατά τους προηγούμενους αιώνες συγκέντρωνε μνημεία της αρχαιότητας σήμερα εκατομμύρια κάτοικοι της οδεύουν οι ίδιοι κάθε χρόνο προς τις περιοχές της Μεσογείου για να επισκεφτούν τον πολιτισμό. Βρισκόμαστε στην αρχή μιας περιόδου που ο κόσμος τείνει να ξαναδημιουργήσει πιο άμεσες και φιλικές σχέσεις με την αρχαιότητα αλλά και με τους τοπικούς πολιτισμούς, οι οποίες είχαν δοκιμασθεί από την γέννηση της αρχαιολογίας του 18ου αιώνα και από τη Λαογραφία έναν αιών αργότερα. Η εμφάνιση της αρχαιολογίας ως μια από τις του ανθρώπου, κατάφερε μέσα από τον γενικό της στόχο να υπογράψει, διευθετήσει και να ταξινομήσει το στοιχείο της γνώσης, να απομακρύνει να ταριχεύσει και να καταστήσει απόμακρη την αρχαιότητα αλλά και τον τοπικό πολιτισμό. Η θέση των ευρημάτων παρέμεινε στο Μουσείο, παρατηρούμενα εξ' αποστάσεως, όπως τα αποξηραμένα φυτά και φύλλα σε ένα μουσείο χλωρίδας. Συλλογικό Έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 211

1.ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Αρχικά η Θεσσαλία δε θεωρούνταν ως μια πλεονεκτική τοποθεσία για κατοίκηση και νέα ξεκινήματα. Η πρώτη ιστορία της διηγείται μετακινήσεις, μετατοπίσεις, κατακτήσεις και πολλές αντίξοες συνθήκες. Καθώς αποτελούσε βαλτώδες έδαφος με έλη και πολλά πρακτικά προβλήματα (πόσιμο νερό) δεν ήταν και η πιο φιλική συνθήκη για κατοίκηση.⁸³

«Η Μεσόγειος αποδεικνύει τα παραπάνω περισσότερο από κάθε άλλο ανθρώπινο περιβάλλον: αφηγείται αδιάκοπα την ίδια της την ιστορία, αναγεννιέται συνέχεια από τον ίδιο της τον εαυτό. Από ευχαρίστηση ίσως, αλλά και από ανάγκη εξίσου. Το ότι κάποτε υπήρξε είναι η προϋπόθεση για να υπάρξει.»⁸⁴

2.PROMISED LANDS

Για έναν μεγάλο πληθυσμό των Ελλήνων η Θεσσαλία αποτέλεσε την γη της ευημερίας ειδικά μετά την απελευθέρωση της από την Τουρκοκρατία, ποιμενικές ομάδες, νομάδες των Βαλκανίων μετακινήθηκαν για να εγκατασταθούν στον κάμπο. Σήμερα η περιοχή συμβολίζει την κυριαρχική δύναμη του ανθρώπου στην φύση, κατορθώνοντας το αδύνατο σε δυνατό, μετατρέποντας μια περιοχή βάλτων σε οργανωμένη καλλιεργήσιμη γη.

1. Η Θεσσαλία-
2. PROMISED LANDS-Υποσχόμενα Εδάφη
3. Χαρακτηριστικό μεσογειακό παράδειγμα
4. Η Μεσόγειος ως ένα υπέδαφος σε διαρκή αναβρασμό.
5. Common Fate- Κοινή Μοίρα

Χαρακτηριστικό μεσογειακό παράδειγμα

Ο κάμπος μια ατέλειωτη λιμνοθάλασσα, ένα ενιαίο λεκανοπέδιο. Η Θεσσαλία με βάση τα χαρακτηριστικά του εδάφους συγκεντρώνει όλα τα μεσογειακά κλίματα σε μια επιφάνεια.

⁸³ για την αλλαγή της μορφολογίας των εδαφών- «Και η πεδιάδα, ακόμη κι όταν έχει ικανοποιητικές διαστάσεις, παρέμενε για καιρό τόπος λιμνάζοντων υδάτων. Χρειάστηκε να κατακτηθεί, να νικηθούν τα εχθρικά έλη, να προστατευτεί από τα καταστροφικά ποτάμια που φουσκώνουν μέσα στον ανελέητο χειμώνα, χρειάστηκε να εξορκιστεί η ελονοσία. Για να υποταχθούν οι πεδιάδες στην καλλιέργεια, έπρεπε καταρχήν να νικηθεί το μολυσμένο νερό. Στη συνέχεια έπρεπε να επαναδιοχετευτεί, αλλά καθαρό αυτή τη φορά, ώστε να γίνουν οι αναγκαίες αρδεύσεις. Αρκεί να ανατρέξουμε στους περασμένους αιώνες για να ξαναβρούμε κάθε πεδιάδα της Μεσογείου αρχικά σκεπασμένη από νερό, είτε πρόκειται για τη χαμηλή κοιλάδα του Γκουανταλκιβίρ είτε για τις πεδιάδες του Πάδου στα βαθύτερα της Φλωρεντίας ή για οποιαδήποτε πεδιάδα στη μακρινή Ελλάδα όπου οι πίθοι των Δαναΐδων υπονοούσαν αιώνια άρδευση.»

Braudel Fernand, Aymard Maurice, Coarelli Filippo, Η Μεσόγειος ο Χώρος και η Ιστορία, μτφ. Ε. Αβδέλα, Ρ. Μπενβεντισε, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1990, σελ 26-27

⁸⁴ Braudel Fernand, Aymard Maurice, Coarelli Filippo, Η Μεσόγειος ο Χώρος και η Ιστορία, μτφ. Ε. Αβδέλα, Ρ. Μπενβεντισε, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1990, σελ 9

key words: ενιαίο λεκανοπέδιο, λιμνοθάλασσα, Λιμνοθάλασσα-Αρχιπέλαγος

Η γεωλογική αναζήτηση της ιστορίας της μορφολογίας της Θεσσαλίας μας οδηγεί σε λιμνοθάλασσες και παλιές εδαφικές ιστορίες. Η καρδιά της είναι ένα βαθύ λεκανοπέδιο, ο βυθός μιας λίμνης η οποία κάποτε κάλυπτε με τα νερά της το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής. Το λεκανοπέδιο αυτό χωρίζεται σε μικρότερα τμήματα από χαμηλά υψώματα και πλαισιώνεται από εντυπωσιακούς ορεινούς όγκους που το απομονώνουν από τις γύρω περιοχές⁸⁵. Είναι γεγονός ότι η οπτική αίσθηση του μεγάλου λεκανοπεδίου στον χάρτη οφείλεται στο γεγονός ότι οι πεδινές εκτάσεις της Θεσσαλίας είναι γεωγραφικά συγκεντρωμένες κάτι που δε συμβαίνει με καμία άλλη περιοχή της Ελλάδας εκτός από την κεντρική Μακεδονία και εν μέρει την Θράκη.

Η Μεσόγειος ως ένα υπέδαφος σε διαρκή αναβρασμό.

«Ένα υπέδαφος σε διαρκή αναβρασμό, όπου ο χρόνος δεν έσβησε ακόμη τα δημιουργήματά του και που εξακολουθεί να απειλεί κάτω απ' τα μάτια μας, είναι στη Μεσόγειο ο υποκινητής των ρηγμάτων, των πτυχώσεων, της διαδοχής θαλάσσιων βυθών και οροσειρών. Η γεωλογία εξηγεί τη διασπορά στη θάλασσα νησιών και χερσονήσων που είναι συντρίμμια ή κομμάτια ηπείρων, άλλες από τις οποίες πνίγηκαν και άλλες θρυμματίστηκαν. Εξηγεί και ότι οι κατακερματισμένες πτυχώσεις δεν έχουν ακόμη προσβληθεί υπερβολικά από τη διάβρωση.»⁸⁶

Η Θεσσαλία εικάζεται ότι αποτελούσε στην παλαιολιθική εποχή λιμνοθάλασσα, και γεωλογικά στοιχεία από τα Μετέωρα αποδεικνύουν την εξέλιξη της Θεσσαλίας, από την περιγραφή του Στράβωνα μαθαίνουμε: «Η περιοχή της Θεσσαλίας είναι πεδινή, εκτός από το Πήλιο και την Όσσα. Τα βουνά αυτά εξυψώνονται αρκετά, πάντως δε περικλείουν πολλή γη γύρω γύρω, αλλά τελειώνουν στις πεδιάδες. Αυτές αποτελούν τα μέσα της Θεσσαλίας-μια πολύ εύφορη χώρα, εκτός από όση κατακλύζεται από τα ποτάμια. Γιατί ο Πηνειός, επειδή ρέει στο μέσο και δέχεται πολλά ποτάμια, συχνά υπερχειλίζει. Ο Πηνειός εκρέει από το Όρος Πίνδος προς την Ανατολή, παραλαμβάνει πολλά ποτάμια και προχωρεί προς τα Τέμπη.» Στράβων ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ 1ος αι μ.χ⁸⁷

Η μοναδικότητα του Θεσσαλικού παραδείγματος σκιαγραφείται από τον Γάλλο Γεωγράφο Siviñon στο πλεονέκτημα της ανάγνωσης όλης της εξέλιξης της θεσσαλικής και της ευρύτερα ελλαδικής περιοχής ως μιας ιστορικής διαστρωμάτωσης σε συνέχειες καθώς η Θεσσαλία διαθέτει ένα μεγάλο πλεονέκτημα. Μπορούμε να μελετήσουμε σε αυτήν όλα τα κεφάλαια μιας εξέλιξης που πραγματοποιήθηκε στο σύνολό της χωρίς απότομες αλλαγές. Δεν υπήρξαν σημαντικές κινήσεις φυγής του ντόπιου πληθυσμού της, ούτε μαζική προσέλευση κατοίκων, μη συναντώντας μεγάλες αντιθέσεις. Αντί αυτού βρίσκουμε μια σειρά από αντιθέσεις χωρίς κοινά σημεία μεταξύ τους. Μια μεσογειακή πρόσοψη και ένα ηπειρωτικό εσωτερικό μια Θεσσαλία του Αιγαίου και μια άλλη που μοιάζει με την Ηπειρωτική Ευρώπη πεδιάδες και βουνά και στις πεδιάδες περιοχές με υγιεινό κλίμα που κατοικήθηκαν από έλη και ήταν έρημες. «Καμία όμως από αυτές τις αντιθέσεις δεν αντιστοιχεί στην αντίθεση στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί σε αυτήν ανάμεσα σε μια Θεσσαλία που πλησιάζει σε αυτό που αποκαλούμε βαθιά Βαλκάνια και που χαρακτηρίζεται από κοινωνικό-πολιτιστική καθυστέρηση και μια άλλη Θεσσαλία θαλάσσια πλουσιότερη πιο ανοιχτή σε επιδράσεις με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και μεγάλες δυνατότητες προόδου.»⁸⁸

⁸⁵ Συλλογικό Έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 12

⁸⁶ Braudel Fernand, Aymard Maurice, Coarelli Filippo, Η Μεσόγειος ο Χώρος και η Ιστορία, Αλεξάνδρεια, 1990, σελ 18

⁸⁷ Συλλογικό έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Συλλογικό Έργο, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006 Εκδόσεις Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 21

⁸⁸ Siviñon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 675

Common Fate

Το βασικό στοιχείο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε και διαμορφώθηκε η σύγχρονη Θεσσαλία φαίνεται να είναι η κοινή μοίρα. Διάφορες πληθυσμιακές ομάδες με κοινό στοιχείο την κατοίκηση της στρατηγικής σημασίας περιοχής περάσματος και σιτοβολώνα για κάθε στρατό, η κεντρική εξουσία διέγραψαν μια κοινή διαδρομή με σχέσεις. Για παράδειγμα η αίσθηση της κοινής μοίρας των πεδινών πληθυσμών συμπεριέλαβε και τους πληθυσμούς των ορεινών της Θεσσαλίας για δύο βασικούς λόγους τη συμπληρωματικότητα των οικονομιών των δύο ζωνών αλλά και οι αμφίδρομες μετακινήσεις είτε για αποφυγή επιδρομών στην πεδιάδα, είτε για την κάλυψη των πληθυσμιακών κενών που αυτές δημιουργούν επ' αύριον. Η γνώση αυτής της συμπληρωματικότητας και της δικτύωσης αναπαράγεται σε νέες συνθήκες αλλά σχεδόν με τους ίδιους στόχους.⁸⁹ Αυτή η διττή εικόνα της στατικής και της κινητικής Θεσσαλίας προσδιορίζει στενά την σύνθεσή της ως χωροεδαφική ενότητα (territoire) και συνιστά την ιδιομορφία της. Μια τέτοια ενότητα απαιτεί εκτός από τις γεωμορφολογικές και γεωγραφικές παραμέτρους και μια ιδιαίτερη σχέση με τον πληθυσμό για να αποτελέσει αντικείμενο αναπαράστασης συλλογικής συνείδησης.⁹⁰

Ο κατακερματισμός του μεσογειακού τοπίου. Μεσογειακά Μεταφοντικά Τοπία

Η Θεσσαλία στα πλαίσια μιας κριτικής της οικονομίας και γεωγραφίας (ως μια χωροεδαφική ενότητα) περιγράφεται ως Μεσογειακό Μεταφοντικό Τοπίο. Η Ελλάδα σαν Νότιο Μεσογειακό παράδειγμα αναπτυσσόμενου χώρου περιλαμβάνει όλα τα χαρακτηριστικά της καθυστερημένης ανάπτυξης των μεταβιομηχανικών τοπίων.⁹¹

Το φορντικό μοντέλο δεν είχε εφαρμογή στις μεσογειακές πόλεις δεδομένης της μη βιομηχανοποίησης των περιοχών της Μεσογείου την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης 18ος-19ος αιώνας. Θεωρητικά το μετα-φορντικό μοντέλο φέρων την λογική της αποκέντρωσης θα μπορούσε να ευνοήσει την ανάπτυξη των μεσογειακών περιοχών. Η Λεοντίδου αναφέρει σχετικά για την χωρική διάσταση της εργασίας και ιδιαίτερα την επανεμφάνιση μορφών εργασίας όπως η άτυπη εργασία, η αυτοαπασχόληση, η υπεργολαβία, και η μικρή βιοτεχνική μονάδα «ότι η πιο πρόσφατη στατιστική της ΕΕ φέρει την Ελλάδα πρώτη χώρα σε άτυπη εργασία (αδήλωτη, «μαύρη» όπως την ονομάζουν πολλοί) ανάμεσα στις 25, με 20% του ΑΕΠ»⁹². Η Λεοντίδου παρατηρεί ότι «επανεμφανίζονται στον διεθνή χώρο, τοπικά μορφές εργασίας που θεωρούσαμε προκαπιταλιστικές. Αυτό ακριβώς σχετικοποιεί τους ισχυρισμούς για νέα αναδιάρθρωση της διαδικασίας εργασίας, μορφές που είχαν επιβιώσει ή αναπαράγονται στον Τρίτο Κόσμο, αλλά και

⁸⁹ Γούσιος Δημήτρης, 'Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 412

⁹⁰ Ο.π. σελ 412-415

⁹¹ Λεοντίδου Λίλα, Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β' Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ 249

⁹² Ο.π. σελ 241-242

στη Μεσογειακή Ευρώπη και την Ελλάδα, τώρα κατά κάποιον τρόπο γενικεύονται. Αναδύεται ένα καλειδοσκόπιο τόπων που διασπείρεται και διαφοροποιεί το χώρο σε μια μετανεωτερική πραγματικότητα.”Το παράδοξο σε σχέση με τις βασικές αρχές της πολιτικο-οικονομικής προσέγγισης που προσπαθούσε να αναλύσει το μεσογειακό φαινόμενο είναι ότι δεδομένης της διαδικασίας αποκέντρωσης της παραγωγικής δραστηριότητας λογικά θα ήταν αναμενόμενο να ενισχυθούν οι μεσογειακές χώρες σε σχέση με τον βορρά. Αντ’ αυτού παρατηρείται η αποκέντρωση της παραγωγής από τον βορρά προς τον βορρά με αποτέλεσμα ο μεσογειακός χώρος να παραμένει βιομηχανικά υπανάπτυκτος. Αυτόματα η παραπάνω παρατήρηση δείχνει ότι η παγκοσμιοποίηση, εμφανές χαρακτηριστικό του μετα-φορντιστικού πλαισίου οργάνωσης της παραγωγής, διατηρεί ισχυρό τον ισχυρό, την περίπτωση μας τον Ευρωπαϊκό βορρά έναντι του μεσογειακού Νότου. Η μετα-θετικιστική γεωγραφική έρευνα μέσω του κριτικού ρεαλισμού ευαισθητοποιείται στη σημασία της ενθέκευσης των παραγωγικών πρωτοβουλιών και της ενδογενούς ανάπτυξης των χωρών της περιφέρειας σε περίοδο μεταφορντιστικού μετασχηματισμού. Τονίζοντας την πολυπλοκότητα, τη συνθετότητα και τη σημασία των τοπικών κοινωνικών σχέσεων σε συνδυασμό με τις διεθνείς δυνάμεις. Οι έδρες των επιτελικών γραφείων των πολυεθνικών καθώς και οι πόλεις του χρηματιστικού κεφαλαίου εξακολουθούν να παραμένουν οι πόλεις του Βορρά.⁹³

Στην μετανεωτερική κριτική μια καίρια αντίθεση βρίσκεται τον κατακερματισμό του μεσογειακού αστικού τοπίου, στην κυριαρχία της ανώνυμης αρχιτεκτονικής και στην αντίσταση στον πολεοδομικό σχεδιασμό. Οι χρήσεις γης διασπείρονται στον αστικό ιστό και συγκεντρώνονται σε ορισμένα κέντρα, ανάμικτες όπως με κατοικίες. Οι πόλεις του ευρωπαϊκού νότου και του νότου γενικότερα δεν ακολούθησαν ούτε τους “κύκλους ζωής”, ούτε τις αντιθέσεις αστικού/ αγροτικού, όπως τίθενται στην αγγλο-αμερικάνικη αστική θεωρία. Είχαν μια διαφορετική τροχιά ήδη από τα χρόνια που προηγήθηκαν της βιομηχανικής επανάστασης στην Ευρώπη. Οι ανακαλύψεις και οι τεχνολογικές εξελίξεις, καθώς και αυτή η ίδια η νεωτερικότητα, παρόλο που ξεπήδησαν από τις Μεσογειακές πόλεις-κράτη και τους αναγεννησιακούς αστικούς πολιτισμούς τους, στη συνέχεια τις εγκατέλειψαν.⁹⁴ Οι περιοχές μεικτών χρήσεων κυριαρχούν και στην Ελλάδα. Οι χρήσεις δε διαχωρίζονται μόνο οριζόντια αλλά και κατακόρυφα αρχίζοντας από τον κατακόρυφο κοινωνικό διαχωρισμό στις πολυκατοικίες της Ιταλίας και φτάνοντας στη δική μας επαγγελματική στέγη. Ένα μωσαϊκό κατοικίας και οικονομικών δραστηριοτήτων στον ιστό της πόλης κατακερματίζει το αστικό τοπίο και δικαιολογεί αναφορές σε ένα μεταμοντέρνο κολάζ. Ο κατακερματισμός του Μεσογειακού αστικού χώρου έχει αποδοθεί στην αντίσταση στις πολεοδομικές ρυθμίσεις, ιδιαίτερα στα λαϊκά προάστια. Ωστόσο είναι σημαντικότερη η κυριαρχία της άτυπης οικονομίας.

Κεφάλαιο 2: Manifest Destiny:

- 1. Property-object Συλλογικοί Καταναγκασμοί
- Αγρανάπαυση-συλλογική συνείδηση
- Τσιφλίκι
- Αναδασμοί

---

⁹³ Ο.π.σελ 243

⁹⁴ Ο.π.σελ 266-268

- Η σημερινή συνθήκη της εκμετάλλευσης

2. Hostility -Expansion

- Αγροτικός Κάναβος
- Χωριά- οι μικρές πόλεις
- Κατοικία -Σπίτι Αποθήκη
- Ο σύγχρονος αγρότης -- η λανθάνουσα αστική τάξη
  - η υπαιθριακή αστικότητα

3.Οι νομάδες των Βαλκανίων- Ροές

- οι νομαδικές ροές
- Individuals(τσιγγάνοι)

3. Τα χωράφια the Object

Τα χωράφια στη Θεσσαλία αυτονομούνται ως νέα αντικείμενα εκμετάλλευσης. Η επανάληψη, ο πολλαπλασιασμός, η εναλλαγή καλλιιεργειών, ο τεμαχισμός, η έλλειψη μεγάλων εκτάσεων εντατικής καλλιέργειας, η τακτική περιποίηση αυτής της αγροτικής γης, δημιουργούν ένα τεχνητό μωσαϊκό εκμετάλλευσης, σήμα κατατεθέν του κάμπου, αναπόσπαστο στοιχείο του Έντονο οπτικά από κάθε σημείο παρατήρησης, μεταφοράς και μετακίνησης. Ο κάμπος δεν αποτελούνταν πάντοτε από χωράφια, η ιστορία ξεκινάει με έλη και βοσκοτόπια και καταλήγει σε τεχνητούς χώρους εκμετάλλευσης.

Ιστορική αναδρομή της ιδιοκτησίας στη Θεσσαλία- Η ιδιοποίηση του Εδάφους:

Η ιδιοποίηση του εδάφους εκφράζεται από την χρήση, την ιδιοκτησία, είναι ατομική ή συλλογική (ομάδα, άτομο, κοινωνία). Η δημιουργία χώρου σε διάφορα σχήματα (τεμάχια έως κράτη) και διαφορετικά όρια. Το σύνολο των δράσεων βασίζεται στην πολικότητα και την ανθρώπινη διαστασιοποίηση, προσδιορίζοντας τη χωρικοποίηση- μπορεί να θεωρηθεί ως μια κοινωνικοποίηση της γήινης επιφάνειας στο βαθμό που η δημιουργία του χώρου αποτελεί συλλογικό προϊόν μιας κοινωνίας που προσδιορίζεται για δική της χρήση.⁹⁵

3.The Elements

Η ιστορία της κατάκτησης της πεδιάδας από τον άνθρωπο είναι επίσης μια ιστορία μάχης για επιβίωση. Στον 21ο αιώνα η πεδιάδα παραμένει ένα έδαφος επικών προσπαθειών, αποτυχημένων καταστρωμένων σχεδίων, αν όχι πετυχημένο μοντέλο, τουλάχιστον προϊόν παράλληλων πραγματικοτήτων.

---

⁹⁵ Γούσιος Δημήτρης, Συλλογικό Έργο, Η σύγχρονη Θεσσαλία, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 15-21

Η ιστορία της κατάκτησης του Εδάφους

Συλλογικοί Καταναγκασμοί

Η κατάκτηση του εδάφους στη Θεσσαλία πέρασε από πολλά στάδια διεκδίκησης. Ως συνεχούς αλλαγής ιδιοκτησιακού καθεστώτος, ένα παιχνίδι αντιστροφής πρωταγωνιστών.

Το θεσμικό πλαίσιο ιδιοκτησίας έχει κύριο σταθμό την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ξεκινώντας με τις συλλογικές κατακτήσεις και διεκδικήσεις των εδαφών, περνάει από τα τσιφλίκια στους οικογενειακούς κλήρους και τις μικροιδιοκτησίες και φτάνει στη σημερινή κατακερματισμένη εκμετάλλευση μετά τους αναδασμούς, και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, στις νέες οικολογικές καλλιέργειες και τις εναλλακτικές μεθόδους εκμετάλλευσης. Η ιστορία τους περιλαμβάνει διεκδικήσεις, αγροτικές επαναστάσεις, αγροτικές μεταρρυθμίσεις, αναδασμούς, κρατικά σχέδια, κοινοτικές ευρωπαϊκές οδηγίες. Οι συλλογικοί καταναγκασμοί ξεκινούν παλαιότερα από το καθεστώς των τσιφλικιών και συνεχίζουν με άλλες μορφές όπως η υποχρεωτική αμειψισπορά η αγρανάπανση και ο αναδασμός αλλά μπορούν να ερμηνευθεί η ιστορική τους καταβολή σε κάποιες περιπτώσεις ως κατάλοιπα της παραδοσιακής συλλογικότητας των ανατολικών πολιτισμών.⁹⁶ Περιγράφοντας τα στάδια των εναλλαγών της ιδιοκτησίας μαθαίνουμε την ιστορία των εδαφικών διεκδικήσεων στη Θεσσαλία.

Λέξεις κλειδιά/key words : ο πολυτεμαχισμός των εδαφών, η διατήρηση των τσιφλικιών και η αμειψισπορά, οι συλλογικοί καταναγκασμοί καλλιέργειας, η κρατική πρωτοβουλία.

Οι παλιοί συλλογικοί καταναγκασμοί

Οι Συλλογικοί καταναγκασμοί- χαρακτηριστική συνθήκη στην Θεσσαλία, εγγεγραμμένη στη κοινωνική συνείδηση: Τα τσιφλίκια οι αναδασμοί, τα Βαθιά Βαλκάνια

Ο Siviņņon κάνοντας κριτική για την κατάσταση του κάμπου επανέρχεται αναγκαστικά στην ιστορία των τσιφλικιών και των γεωπολιτικών ιστοριών. «Το 1950 η Θεσσαλία φαίνεται να μην είχε αποδεσμευτεί ακόμη εντελώς από ορισμένους άμεσους καταναγκασμούς. Υπάρχουν οι καταναγκασμοί που οφείλονται στον ανεπαρκή έλεγχο του χώρου: άσχημα αποχετευόμενα εδάφη ή

---

⁹⁶ για την εξάλειψη των Ανατολίτικων στοιχείων ο Βεργόπουλος στο βιβλίο Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας διατυπώνει ότι η νεοελληνική ιδεολογία μετά την απελευθέρωση : «αντί να επισημάνει την νεοελληνική ιδιαιτερότητα αρκέσθηκε στο να υπερασπιστεί την εικόνα της αρχαίας Ελλάδας και να υπογραμμίσει την δική της ομοιογένεια με το δυτικό κοινωνικό γίγνεσθαι. Η επιλογή της νεοελληνικής ιδεολογίας ήταν η δυτικοποίηση θεμελιωμένη με το αίτημα της ομοιογένειας -ομοιομορφίας του κόσμου. Η επιλογή αυτή συνεπάγεται με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, αποσκοπούμενη όχι μόνο στην εξάλειψη κάθε ανατολίτικου γνωρίσματος (προσδιορισμένου ως βάρβαρου) από την νεοελληνική κοινωνία, αλλά και στην κατάργηση κάθε συγκριτικής συνύπαρξης μεταξύ δυτικών και ανατολικών επιρροών.» Βεργόπουλος Κώστας, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Εξάντας, 1975, σελ 315

και σε άλλο σημείο

«Η κριτική στην ιστορία και το πως παρουσιάζεται από την ευρωπαϊκή ιδεολογία που θεωρεί κάθε παρέκκλιση από την εικόνα της όπως τον οθωμανικό ζυγό και την βυζαντινή αυτοκρατορία. Οι παραφωνίες εντός της δυτικής αντίληψης εκτοπίστηκαν από το πεδίο της νεοελληνικής προβληματικής.»

Βεργόπουλος Κώστας, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Εξάντας, 1975, σελ 293

εδάφη που αποξηράνθηκαν πολύ γρήγορα, επικοινωνίες που υπόκεινται στις μεταβολές των καιρικών συνθηκών. Υπάρχουν ακόμα οι καταναγκασμοί που είναι απόρροια ενός πολύ πρόσφατου παρελθόντος υποτέλειας. Ίσως να αποτελεί υπερβολή να αποδίδουμε πολύ εύκολα όλα τα δεινά στα κατάλοιπα της Τουρκοκρατίας. Κι όμως τον 19ο αιώνα η Θεσσαλία δε γνώρισε παρά μόνον τα μειονεκτήματά της. Υπάρχουν τέλος, οι καταναγκασμοί που έχουν ρίζα τους πολύ πιο βαθιά στην ιστορία.

Η διπλή ταυτότητα της Θεσσαλίας έγκειται ίσως τελικά στο ότι συνιστά ενδιάμεσο χώρο⁹⁷, σε μια οριακή συνθήκη που επηρεάζεται από διαφορετικές γειτνιάσεις. Ο Sivignon διευκρινίζει τα ερωτήματα: “Η ανασκόπηση του φυσικού και ιστορικού υποβάθρου επιτρέπει να διευκρινιστούν δυο στοιχεία για την απάντηση αυτών των ερωτημάτων, χωρίς φυσικά να δίνουν την λύση σε όλο το πρόβλημα. Πρώτα πρώτα η Θεσσαλία βρίσκεται στα όρια μιας οικολογίας μεσογειακού τύπου και μιας οικολογίας που χαρακτηρίζει την Κεντρική Ευρώπη. Έπειτα υπάρχει η συνάντηση των πολιτισμών του Αιγαίου που ήταν ανοιχτοί προς τον έξω κόσμο, έδειχνα ενδιαφέρον για το εμπόριο και τις επαφές με τους άλλους λαούς, με αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε έχοντας στο μυαλό τη βαθιά Αμερικάνικη Δύση (deep south), βαθιά Βαλκάνια που χαρακτηρίζονται από εσωστρέφεια, σπαράσσονται από εθνικούς ανταγωνισμούς, οι οποίοι συμπίπτουν με τις οικονομικές λειτουργίες, που βρέθηκαν υποχρεωμένα να υποστούν για μεγάλο διάστημα τη βιαιότητα και μαζί τις αδυναμίες μιας κεντρικής εξουσίας μακρινής και ανίκανης, και παράλληλα τους διάφορους καταναγκασμούς εφήμερων τοπικών εξουσιών. Στους πολιτισμούς του Αιγαίου ανήκουν οι περιοχές που ευνοήθηκαν από τη μορφολογία του εδάφους που έκανε δύσκολη την πρόσβασή τους. Στις περιοχές αυτές οι κάτοικοι κατόρθωσαν να συλλέγουν οι ίδιοι τους φόρους να διασφαλίζουν οι ίδιοι την ασφάλεια των εδαφών τους και τη μετάδοση των γραπτών γνώσεων. Στα βαθιά Βαλκάνια ανήκουν οι αμφίβιες πεδιάδες των πυρετών, με τους αναφάβητους κολλήγους των τσιφλικιών, την παρουσία των Τούρκων, του στρατιώτη, του υπαλλήλου, του τσιφλικά. Όλα αυτά απαλείφονται πολύ αργά.”

σημείωση 2

Οι πόλεις όμως του ευρωπαϊκού νότου και του νότου γενικότερα δεν ακολούθησαν ούτε τους “κύκλους ζωής”, ούτε τις αντιθέσεις αστικού/ αγροτικού, όπως τίθενται στην αγγλο-αμερικάνικη αστική θεωρία. Είχαν μια διαφορετική τροχιά ήδη από τα χρόνια που προηγήθηκαν της βιομηχανικής επανάστασης στην Ευρώπη. Οι ανακαλύψεις και οι τεχνολογικές εξελίξεις, καθώς

---

⁹⁷Οι ενδιάμεσοι χώροι (Soja 1996, Massey 2005)

«Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της μεταμοντέρνας Γεωγραφίας είναι η κατάλυση των δυαδικών σχημάτων και η παρείσφρηση των ενδιάμεσων χώρων. Επιλέγονται αφηγήσεις που μας απεμπλέκουν από τα κατασκευασμένα δίπολα. Επαναφέροντας την έννοια της χωρικής διαφοροποίησης (που υποστηρίζουν οι Περιφερειακοί Γεωγράφοι), την ποικιλομορφία, την πολυπλοκότητα, τον κατακερματισμό της καθημερινής ζωής στην πόλη όπως και στις επιστήμες. Απορρίπτοντας τις μεγάλες αφηγήσεις επαναφέροντας τις τοπικές αφηγήσεις. Τα ζεύγματα αποδομούνται και αδυνατίζει η αντίθεση του σχεδιασμού με το *laissez-faire*. Ενδιάμεσοι χώροι προβάλλουν ανάμεσα στους πόλους των παραδοσιακών ζευγμάτων αγοράς/δημόσιου τομέα, κερδοσκοπίας/αναδιανομής και *laissez-faire*/ μεταρρύθμισης. Ο τόπος στην μεταμοντέρνα σκέψη αποκτά κεντρική θέση στην ανθρωπογεωγραφική ανάλυση. Ο χώρος μετατρέπεται σε τόπο με ιστορία, όνομα, μνημεία, πολιτισμούς που συνυπάρχουν στο πέρασμα των χρόνων. Τονίζοντας την ανομοιογένεια επιστρέφει στην σημασία του χώρου. Εκεί που η νεωτερικότητα είχε συνεπιφέρει την εξαφάνιση της τοπικής κοινότητας και την εμφάνιση του έθνους-κράτους ή του παγκόσμιου συστήματος, η μετανεωτρικότητα επαναφέρει το τοπικό.»

Λεοντίδου Λίλα, Αγεωγράφος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β΄ Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ 262

και αυτή η ίδια η νεωτερικότητα, παρόλο που ξεπήδησαν από τις Μεσογειακές πόλεις-κράτη και τους αναγεννησιακούς αστικούς πολιτισμούς τους, στη συνέχεια τις εγκατέλειψαν.⁹⁸

Τσιφλίκι

Το ζήτημα της ιδιοκτησίας στην Ελλάδα είναι ένα πολύ μεγάλο και πολύπλοκο. Η ιστορία της ελληνικής γαιοκτησίας συνοψίζεται σε δύο μεγάλα ζητήματα: Το ζήτημα των εθνικών γαιών περίοδος 1828-1881 και το ζήτημα των τσιφλικιών 1881-1917.

Γιαυτό και διαλέγουμε να περιγράψουμε τα “τσιφλίκια” ως εξω-οικονομικούς παράγοντες του κατακερματισμού της ιδιοκτησίας. Μια δομή από το παρελθόν, μια παρεξηγημένη ίσως έννοια στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, χρησιμοποιείται ως κατάλοιπο της οθωμανικής περιόδου. Το ζήτημα των τσιφλικιών και το συνακόλουθο ζήτημα διανομής της γης στην Ελλάδα παραπέμπουν στην παραδοσιακή (βυζαντινή ή οθωμανική) κοινωνία, αλλά αποτελούν μια σύντομη παρεμβολή μέσα στην εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας σε μια περίοδο σχετικώς πρόσφατη.

Ο Κώστας Βεργόπουλος στη διατριβή Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας⁹⁹ αναλύει το ελληνικό αγροτικό ζήτημα και τα στάδια μετάβασης του από την εποχή της Τουρκοκρατίας μέχρι την απελευθέρωση. Τα τσιφλίκια υποστηρίζει ότι δεν αποτελούν επιβίωση των αρχαϊκών οθωμανικών δομών όπως ίσως έχει περάσει στην λαϊκή συνείδηση. Αντιθέτως ο θεσμός του τσιφλικιού αναπτύχθηκε όχι πάνω στο οθωμανικό κοινωνικό σώμα αλλά πάνω στη διαδικασία της διάλυσης αυτού του σώματος. Το τσιφλίκι δεν ήταν ένα υπόλειμμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά μια από τις αιτίες που συντέλεσαν στη διάλυση αυτού του σώματος. Ο σχηματισμός τους δεν κατόρθωσε να ολοκληρωθεί διαμέσου της εγκαθίδρυσης της πλήρους και απεριόριστης ατομικής εγγείου ιδιοκτησίας, παρά μόνο κατά την διάρκεια του 19 ου αιώνα με την ίδρυση των ανεξάρτητων χριστιανικών κρατών στα Βαλκάνια. Στη πράξη ως έκφραση μιας ιδιωτικής εξουσίας επί μεγάλων εκτάσεων γης κάνει την πρώτη εμφάνιση κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα.

Το τσιφλίκι εντάσσεται στο πλαίσιο της μετάβασης από τον τρόπο της φοροκρατικής παραγωγής¹⁰⁰ στον εξαρτημένο καπιταλισμό.¹⁰¹

Ενώ στην οθωμανική Αυτοκρατορία και στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία θεωρούνταν αντι-κοινωνική κάθε διαδικασία συγκέντρωσης γαιοκτησίας στην νέα συνθήκη των τσιφλικιών οι

⁹⁸ Λεοντίδου Λίλα, Αγεωγράφος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β' Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ 266-68

⁹⁹ Βεργόπουλος Κώστας, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Εξάντας, 1975,

¹⁰⁰ ο φοροκρατικός τρόπος παραγωγής αποτελούσε τον πιο γενικό τύπο προκαπιταλιστικών ταξικών κοινωνιών, και ο φεουδαρχισμός ήταν μια περιφερειακή μορφή του φοροκρατικού τρόπου παραγωγής, και ότι γιαυτό το λόγο ακριβώς σαν πρώτη μορφή σηματοδομένη ακόμη από τα ίχνη της παλιάς κοινοβιακής κοινωνίας, ήταν προορισμένη να ξεπεραστεί πιο εύκολα εξασφαλίζοντας το εξαιρετικό πεπρωμένο της Ευρώπης. Βεργόπουλος Κώστας, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Εξάντας, 1975, σελ 28, Πρόλογος Σαμψ Αμιν

¹⁰¹ Ό.π σελ 10-33 «Η πάλη ανάμεσα στις ομάδες της κεντρικής εξουσίας και στους γαιοκτήμονες αφορά στην ιδιοποίηση του ανώνυμου προϊόντος της κοινωνικής μηχανής.»

γαιοκτήμονες ξεπερνούν όχι ως ένα επιδιωκόμενο από την κοινωνική μηχανή άμεσο αποτέλεσμα αλλά ως ένα απροσδόκητο παρεπόμενο της μηχανικής ολοκλήρωσης.

Μια σύντομη ανασκόπηση στο καθεστώς ιδιοκτησίας κατά την Οθωμανική Αυτοκρατορία μας δείχνει ότι «Ο αγρότης αν και τυπικώς απλός κάτοχος της γης, εφόσον η ατομική ιδιοκτησία της γης είναι ανύπαρκτη στους Οθωμανούς, στην πράξη είναι ένας *de facto* ιδιοκτήτης εφόσον διαθέτει ένα κλήρο γης για τον οποίο δε καταβάλλει σε αντάλλαγμα ένα ενοίκιο ούτε προς το κράτος ούτε προς ιδιοκτήτη. Η πρόσδεση του χωρικού με το κτήμα του είχε ως στόχο να εμποδίσει - καταστήσει αδύνατη την οποιαδήποτε συγκεντροποίηση επί της εγγείου ιδιοκτησίας.» Παρόλο που η γη εθνικοποιήθηκε και η ατομική ιδιοκτησία επί των ακινήτων καταργήθηκε πρέπει να σημειώσουμε δύο εξαιρέσεις σύμφωνα με τις οποίες το οθωμανικό κράτος δεχόταν η γη να μην ανήκει στο Σουλτάνο.

Τα βακούφια (αφιερωμένες στα μοναστήρια και την εκκλησία εκτάσεις) και τα μούλκια, προερχόμενα από δωρεά Σουλτάνου προς ιδιώτες ως ανταμοιβή για εξαιρετικές υπηρεσίες. Οι εξαιρέσεις δε φάνηκαν αρκετές για να αναιρέσουν το κεντρικό γνώρισμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας σύμφωνα με το οποίο η γη ανήκε στο Κράτος. Στα τέλη του 16 ου αιώνα η οθωμανική αυτοκρατορία άγγιζε τα όρια της εδαφικής της επέκτασης. Το οθωμανικό κράτος μέχρι τότε είχε δύο *raison d'être* την διοικητική λειτουργία και την στρατιωτική οργάνωση. Το τέλος των κατακτήσεων συνεπαγόταν την εξάντληση της δεύτερης. Υπό την φαινομενική συντήρηση της παραδοσιακής αυτοκρατορίας συντελείται μια σημαντική διείσδυση των νεωτεριστικών καπιταλιστικών μηχανισμών με την εμφάνιση του τσιφλικιού. Αφενός ένας μεγάλος αριθμός δυτικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων αναλάμβαναν την φροντίδα της οικονομικής αξιοποίησης της αυτοκρατορίας.¹⁰² Ο θεσμός φαίνεται έκανε τα πρώτα του βήματα όχι ως ένα στοιχείο διαταρακτικό των μέχρι τότε αγροτικών σχέσεων αλλά κυρίως ως μια μέθοδος αγροτικού εποικισμού των εγκαταλειπομένων εδαφών.¹⁰³ Κατά το τέλος όμως της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρουσιάζεται «ένα ερμαφρόδιτο καθεστώς αποικιακού καπιταλισμού που αναπτύχθηκε υπό την φαινομενική επιβίωση των οθωμανικών παραδοσιακών γνωρισμάτων από τον 17ο αιώνα και μετά. Τα τσιφλίκια δεν ήταν παρά ιδιότυπα συνονθυλεύματα που προκάλεσε η ανωτέρω επιμειξία.»¹⁰⁴

Το καθεστώς του τσιφλικιού δεν φαίνεται να αλλάζει μετά την απελευθέρωση του Ελληνικού Κράτους. «Εάν η ανάπτυξη του τσιφλικιού κατά τις αρχές του 19ου αιώνα υπονόμεισε την

---

¹⁰² Ο.π. σελ 71-72

¹⁰³ η περίοδος σχηματισμού του μεγαλύτερου μέρους των τσιφλικιών στη Θεσσαλία και την Άρτα έγινε την περίοδο μεταξύ 1878 (Συνθήκη του Βερολίνου) έως τα 1881 (έτος προσάρτησης). Ο.π. σελ 120
Στη Θεσσαλία το 1896 τα τσιφλίκια ανέρχονταν τα 6 εκατομμύρια στρέμματα στο 50,5 % της συνολικής επιφάνειας. Ο.π σελ 136

Ενώ Οι απαλλοτριώσεις των Θεσσαλών χωρικών μετά το 1881 εγγράφονται ως ένα βαθμό στα πλαίσια της λογικής της μεγιστοποίησης των εκτάσεων των λειμώνων. Χάρη σε αυτή τη πολιτική των περιφράξεων οι μεγαλογαιοκτήμονες της Θεσσαλίας κατόρθωσαν να απελευθερώσουν το μέγιστο μέρος των γαιών που θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν. οι κλάδοι εκμετάλλευσης των τσιφλικιών ήταν κυρίως τα σιτηρά και η νομαδική κτηνοτροφία. Ο.π σελ 136

¹⁰⁴ η ιστορία του τσιφλικιού θα μπορούσε να αναλυθεί με τους όρους της εδαφικοποίησης και επανεδαφικοποίησης του Deleuze & Guattari πάνω στο κοινωνικό σώμα. «Όταν η πρωτόγονη εδαφική μηχανή δεν έφτανε πια να για να εκτελέσει όλα αυτά, η δεσποτική μηχανή επέβαλε ένα είδος υπερκωδικοποίησης. Αλλά η καπιταλιστική μηχανή καθώς εδραιώνεται πάνω στα λίγο ή πολύ απομακρυσμένα ερείπια ενός δεσποτικού κράτους, βρίσκεται μπροστά σε μια ολότελα νέα κατάσταση: την αποκωδικοποίηση και την εδαφικοποίηση των ροών. Την κατάσταση αυτή ο καπιταλισμός δεν την αντιμετωπίζει απέξω αφού ζει από αυτήν, αφού σε αυτήν βρίσκει τόσο τον όρο ύπαρξης του όσο και το υλικό του και την επιβάλλει με όλη τη δυνατή βιαιότητα..... Αν το σώμα του κεφαλαίου αποτελεί το εσωτερικό εμμενές όριο του καπιταλισμού, τότε η σχιζοφρενική επιθυμία συνιστά το εξωτερικό όριο του. Πράγματι, το κεφαλαιοκρατικό σύστημα ως μία γενικευμένη αποκωδικοποίηση και απεδαφοποίηση ροών, αποζητά διακαώς τη σχιζοφρενική παραγωγή ελεύθερων επιθυμητικών ροών. Ωστόσο δεν θα πρέπει να ταυτίσουμε την καπιταλιστική με τη σχιζοφρενική παραγωγή λόγω του αποκωδικοποιητικού χαρακτήρα τους, αφού στην πραγματικότητα ο καπιταλισμός, μόλις αντιληφθεί τις σχιζοφρενικές ροές, αμέσως επιχειρεί να τις ποσοτικοποιήσει με την αξιωματική του και να τις καταγράψει πάνω στο σώμα του κεφαλαίου. Ουσιαστικά, η σχιζοφρένεια, ως μία δημιουργική επιθυμητική παραγωγή που δεν εγκλωβίζεται σε παραδεδομένους κανόνες και αξιώματα, διαρκώς απειλεί το κεφαλαιοκρατικό σύστημα με αφανισμό, γι' αυτό και το τελευταίο δίνει έναν διαρκή αγώνα προκειμένου να την απωθήσει και να την καταστείλει με τα δικά του μέσα αντι-παραγωγής» σελ 42 Deleuze Gilles & Guattari Felix, Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια, Ο Αντι-Οιδίπους, Εκδόσεις Ράππα, 1977

κατάσταση του χωρικού, το αποφασιστικό χτύπημα επήλθε κυρίως με την σύσταση του νέου Ελληνικού κράτους (1828) το οποίο αναγνώρισε για πρώτη φορά την πλήρη και απεριόριστη ατομική ιδιοκτησία του εδάφους και επέτρεψε την ανάλογη ερμηνεία των προγενεστέρως κεκτημένων δικαιωμάτων. Η γαιοκτημονική αστική τάξη η οποία διεκδικώντας την “απελευθέρωση της γης” είχε συγκρουστεί με το οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο, δεν έλαβε ικανοποίηση παρά μόνο εντός του νεοελληνικού κράτους και συγκεκριμένα εξ αιτίας του ρωμανο-γερμανικού δικαίου που επιβλήθηκε αμέσως στη Ελλάδα αμέσως μετά την απελευθέρωση. Οι γαιοκτήμονες έχοντας επιτύχει στη προηγούμενη φάση να απαλλαγούν από τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας έθεσαν κατά τις παραμονές της ελληνικής επανάστασης του 1821 το ζήτημα του αποχωρισμού του αγρότη από το κτήμα του.»¹⁰⁵ Η πάλη για την εξαφάνιση κάθε “έξω-οικονομικού” άρα θεσμικού δεσμού ανάμεσα στον χωρικό και τη γη αναπτύχθηκε εντός του νεώτερου ελληνικού κράτους προς δύο κατευθύνσεις: η ιδιωτικοποίηση των εθνικών γαιών¹⁰⁶ που εγκαταλείφθηκαν και η ιδιωτικοποίηση των τσιφλικιών χωρίς όρια επί τη βάση της μετατροπής της του δικαιώματος του οθωμανικού “τεσσαρούφ” σε τίτλο ιδιοκτησίας υπό τη σύγχρονη έννοια. Το Κράτος “ελευθερώνει τη γη” δηλαδή την καθιστά αλλοτριώσιμη και την υποχρεώνει έτσι να ενσωματωθεί μέσα στην καπιταλιστική αγορά. Στην Ελλάδα η μεταβίβαση των μεγάλων κτημάτων από τους Τούρκους που φεύγουν γίνεται προς όφελος των μεγάλων Ελλήνων επιχειρηματιών της διασποράς οι οποίοι “εξαγοράζουν” τους τούρκικους τίτλους. Αργότερα παρεμβαίνει η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917-22¹⁰⁷ η οποία κάνει να θριαμβεύσει η μικροκαλλιέργεια “μορφή περισσότερο προσαρμοσμένη” στη κυριαρχία του αστικού και βιομηχανικού κεφαλαίου, ενισχύοντας παράλληλα το ρόλο του Κράτους στην οικονομία.¹⁰⁸

Ο Βεργόπουλος με πειστικότητα αποδεικνύει ότι “η καπιταλιστική αυτή επιχειρηματική μορφή που παγιώνεται σαν μια νησίδα μέσα στην Αυτοκρατορία είναι αποτέλεσμα της προοδευτικής ενσωμάτωσης του οθωμανικού κόσμου στο κυρίαρχο σύστημα του ευρωπαϊκού εμποροκρατισμού. Κάνοντας κριτική στην ιστορική ανασκόπηση της ιδιοκτησίας και την κοινωνική ενσωμάτωση της της μικρής γεωργικής παραγωγής στη σύγχρονη Ελλάδα την περίοδο 1950-1970 θεωρεί ότι η γη εντός του κοινωνικού συστήματος του κεφαλαίου προσδιορίζεται επί τη βάσει μιας “διεστραμμένης” συνάρτησης. Στο βάθος το έδαφος λειτουργεί σαν ένας έξω-οικονομικός εξαναγκασμός, ο οποίος πάντως τυγχάνει οικονομικής αξιοποίησης. Όμως ο ιδιόρρυθμος τρόπος αξιοποίησης του εδάφους είναι ικανός για να διαταράξει το σύνολο του οικονομικού συστήματος του κεφαλαίου και για να μας υποχρεώσει να επαναεξετάσουμε την έννοια των λεγόμενων “οικονομικών νόμων”

Η κοινωνική “διαστροφή” του εδάφους εμφανίζεται σε πρώτη εξέταση, ως μια κοινωνική στενότητα τόσο της καλλιεργήσιμης γης όσο και των πρωτογενών προϊόντων σε σχέση με τα άλλα κοινωνικά αγαθά για τα οποία δεν υπάρχει κανένα άλλο όριο εκτός από την ίδια την παραγωγική δύναμη της κοινωνίας. Όμως η οικονομική αξιοποίηση της σχετικής στενότητας του εδάφους θα όφειλε λογικώς να αποφέρει μια σημαντική ποσότητα γαιοπροσόδου υπερ της γεωργίας. Η έγγειος πρόσδοδος, αυτό το “έπαθλο της καθυστέρησης” θα ήταν απλώς το υπερ-κέρδος, η υπερ-τίμηση η οποία γενικώς θα προσδιόριζε τον σχηματισμό της τιμής των αγροτικών προϊόντων. Ο Βεργόπουλος πιστεύει ότι το αληθές πνεύμα του εγχειρήματος για τον αστικό καπιταλισμό δεν ήταν ούτε η διάλυση της μεγάλης γαιοκτησίας. Ο κύριος σκοπός του εγχειρήματος ήταν να εξουδετερώσει τις συνέπειες εκ της κοινωνικής αξιοποίησης του ιδιόμορφου χαρακτήρα του καλλιεργήσιμου εδάφους εντός ενός κοινωνικού συστήματος όπου άπαντα τα άλλα αγαθά και συντελεστές αναπαράγονται κατά βούληση. Συνεπώς προς επίτευξη αυτού του σκοπού, ο αστικός

¹⁰⁵ Ο.π. σελ 101

¹⁰⁶ η κήρυξη της Ανεξαρτησίας το 1828 έθεσε το μεγάλο πρόβλημα γαιοκτησίας των λεγόμενων “εθνικών” γαιών.

Ομοίως η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας στα 1880 έθεσε το άλλο μεγάλο πρόβλημα των τσιφλικιών

¹⁰⁷ «Εάν η ριζοσπαστική αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 συνδέθηκε με την από το 1909 ανάδειξη των μεσαίων στρωμάτων, αυτό πρέπει να εξηγηθεί από το ότι τα στρώματα αυτά υπήρξαν οι συνεπέστεροι φορείς, εντός της ελληνικής κοινωνίας, της αντίληψης του καπιταλισμού, ως ενός ενσωματωμένου και απρόσωπου όλου. Εξ’ αιτίας ακριβώς αυτής της αντίληψης τους περί καπιταλισμού, τα στρώματα αυτά αισθάνθηκαν κατά τρόπο ιδιαίτερα επαχθή το κοινωνικό βάρος των τσιφλικιών.» Ο.π. σελ 163

¹⁰⁸ Ο.π. σελ 25

καπιταλισμός όφειλε όχι μόνο να εξαλείψει την τάξη των γαιοκτημόνων αλλά επίσης και κυρίως να να αποσπάσει τον αγροτικό χώρο από το πεδίο επιχειρήσεων της καπιταλιστικής επένδυσης.¹⁰⁹

Ο καπιταλισμός επιδίωκε όχι τόσο την συντήρηση της γεωργίας εντός των προκαπιταλιστικών δομών της παραγωγής όσο την απόσπαση μιας διογκωμένης παραγωγής μέσω της γεωργίας, χωρίς να υποχρεούται να πληρώνει για αντιστάθμισμα ένα υπερκέρδος προς μερικούς καπιταλιστές, οι οποίοι θα είχαν το προνόμιο να επενδύσουν εντός αυτού του τομέα της παραγωγής. “Υπό τις συνθήκες αυτές είναι σαφές ότι η μικρή αγροτική παραγωγή αποτελεί όχι ένα προακαπιταλιστικό υπόλειμμα, αλλά μια μορφή αναπαραγόμενη από τον σύγχρονο καπιταλισμό και ενσωματωμένη σε αυτόν κατά τρόπο υποδειγματικό. Η σύγχρονη οικογενειακή γεωργία δεν αποτελεί μια σφαίρα μη-καπιταλιστικής δραστηριότητας. Εμφανίζει απλώς ένα “παράδοξο” πρόσωπο ενός καπιταλισμού χωρίς καπιταλιστές.”¹¹⁰

key words: τσιφλίκι, κολλήγοι, γαιοκτήμονες, ιδιοκτησία, ιδιοκτησιακό καθεστώς, οθωμανικό κοινωνικό σώμα, εμποροκρατισμός, μετάβαση στον καπιταλισμό, αγροτική παραγωγή, η κοινωνική μηχανή.

Τα όρια της γεωργικής προόδου το εμπόδιο των δομών- Ο πολυτεμαχισμός των γαιών
Η εξάλειψη του καθεστώτος των τσιφλικιών μετά την πρώτη Αγροτική Μεταρρύθμιση¹¹¹ δημιούργησε μια κοινωνία μικροϊδιοκτητών. Η μετάβαση από την παλιά στη νέα εξουσία, ακολούθησε αδυναμία οργάνωσης διαχείρισης των αγροτικών δομών του τσιφλικιού και ενσωμάτωση της γεωργίας μέσω της αγροτικής οικογένειας. Το καθεστώς του τσιφλικιού συνεχίζει τον γεωγραφικό εγκλωβισμό του αγροτικού πεδινού πληθυσμού στα όρια της κτηματικής περιοχής του κάθε οικισμού και η μη κινητικότητα των κοινωνικό-οικονομικών δομών του.¹¹² Οι περιορισμένες εκτάσεις των αγροτικών εκμεταλλεύσεων εμπόδισαν τον εκμοντερνισμό των καλλιεργειών και συνέβαλε στη διατήρηση της υποαπασχόλησης. Η δομή της έγγειας ιδιοκτησίας

---

¹⁰⁹ Ο.π. σελ 204-206

¹¹⁰ Βεργόπουλος Κώστας, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Εξάντας, 1975, σελ 10-33

¹¹¹ πρώτη Αγροτική Μεταρρύθμιση 1925. Χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή μιας από τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις, η οποία αφορά την προσπάθεια ανοικοδόμησης της αγροτικής γεωργίας. Αποτελώντας θεμέλιο για τον εκσυγχρονισμό της θεσσαλικής γεωργίας τις επόμενες δεκαετίες και σημαίνοντας το τέλος των σχέσεων μεταξύ νομαδικής και ορεινής κτηνοτροφίας και της πεδινής γεωργίας. Μπορεί να θεωρηθεί ότι η πυρπόληση και καταστροφή των μεγάλων ορεινών χωριών κατά την περίοδο της κατοχής σήμανε την αρχή του τέλους της μακρόχρονης κοινωνικο-οικονομική τους παρουσίας. Ως αποτέλεσμα θεωρείται η πρώτη μαζική εγκατάσταση ορεινών πληθυσμών σε αστικά κέντρα και πεδινούς οικισμούς. / χάρτης

¹¹² Γούσιος Δημήτρης, Συλλογικό Έργο, Η σύγχρονη Θεσσαλία, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 15-21

δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στις προσπάθειες μετασχηματισμού και εκσυγχρονισμού της καλλιέργειας.¹¹³

Η μικρή ιδιοκτησία στην Θεσσαλική γη είναι χαρακτηριστικό προϊόν του πολυτεμαχισμού της. “Άμεση συνέπεια του παλαιού συστήματος της ντάμκα (κάθε εκμετάλλευση είχε εκτάσεις σε κάθε ντάμκα) ο πολυτεμαχισμός διατηρήθηκε μετά την εξάλειψη της υποχρεωτικής αμειψισποράς. Οπότε συνακολουθούν όλα τα αρνητικά του πολυτεμαχισμού όπως η σπατάλη χρόνου, μείωση της αποδοτικότητας, καθυστέρηση στην αρδευτική καλλιέργεια γιατί η πολύ μικρή έκταση κάθε αγροτεμαχίου δε δικαιολογεί το άνοιγμα πηγαδιών ή γεωτρήσεων.”¹¹⁴

Ο οικογενειακός Κλήρος- Κατακερματισμός της Ιδιοκτησίας

Αγρανάπαυση-συλλογική συνείδηση -κύκλος καλλιέργειας.

Η υποχρεωτική Αμειψισπορά.

Η υποχρεωτική αμειψισπορά ως μέσο ελέγχου της παραγωγικότητας του εδάφους, η εναλλαγή καλλιεργειών στο ίδιο χωράφι.

Ο Sivignon περιγράφοντας τη Θεσσαλία έως και την δεκαετία του 1940 διαπιστώνει ότι η κατοικία είναι συγκεντρωμένη και το κοινοτικό έδαφος χωρίζεται σε λωρίδες στις οποίες εφαρμόζεται υποχρεωτικά η αμειψισπορά¹¹⁵ και απαγορεύεται η περίφραξη. Η ενότητα περιλαμβάνει τις εσωτερικές λεκάνες της Ηπειρωτικής Ελλάδας και εκτείνεται μέχρι τον Δούναβη, συμπεριλαμβάνοντας τις βουλγαρικές περιοχές.¹¹⁶ Το σύστημα της υποχρεωτικής αμειψισποράς προϋπόθετε το σύστημα της ελεύθερης βοσκής και εν μέρει τουλάχιστον του συλλογικού κοπαδιού. Στην πραγματικότητα όμως ο θεσμός του συλλογικού κοπαδιού ήταν περισσότερο διαδεδομένος από το θεσμό της υποχρεωτικής αμειψισποράς.”¹¹⁷

σύστημα της γης	
Υποχρεωτική αμειψισπορά	το σύστημα της ελεύθερης βοσκής
Ντάμκα διαχωρισμός σε λωρίδες	έχει την ίδια έννοια με την “soil” στα γαλλικά
Αγρανάπαυση	2 με 3 διαφορετικούς τρόπους

σημείωση Το σύστημα της “ντάμκας”

Ο διαχωρισμός του κοινοτικού εδάφους σε λωρίδες και η υποχρεωτική αμειψισπορά ονομαζόταν από τους χωρικούς της Θεσσαλίας “σύστημα της ντάμκας”. Είναι φανερό ότι ο όρος ντάμκα είναι σλαβικής προέλευσης αλλά δεν έχουν γίνει ιστορικές μελέτες για την ιστορική του καταγωγή. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των Θεσσαλών χωρικών, η υποχρεωτική αμειψισπορά σε συνδυασμό με τον διαχωρισμό του κοινοτικού εδάφους σε ντάμκες (οι ντάμκες αντιστοιχούν ακριβώς στις γαλλικές “soles”) διατηρήθηκε στους νομούς Καρδίτσας και Τρικάλων και στις επαρχίες Ελασσόνας και Φαρσάλων μέχρι το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου. Στην πεδιάδα της Λάρισας αντίθετα, οι δεσμεύσεις αυτές είχαν εξαλειφθεί από πιο παλιά πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο

¹¹³ Sivignon Michel, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 434

¹¹⁴ Ο.π. σελ 441

¹¹⁵ Αμειψισπορά είναι η εναλλαγή καλλιεργειών στο ίδιο χωράφι. Η αμειψισπορά μπορεί να περιέχει και αγρανάπαυση

¹¹⁶ Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 219

¹¹⁷ Ο.π.σελ 224

Πόλεμο και ίσως ακόμα πριν τον Πρώτο.¹¹⁸ Ο διαχωρισμός της κοινοτικής έκτασης σε λωρίδες ήταν οπωσδήποτε συνδεδεμένος με τον τεμαχισμό των εκμεταλλεύσεων σε πολλά κτήματα, που ο αριθμός ήταν τουλάχιστον ίσος με τις ντάμκες, καθώς και με ένα σύστημα υποχρεωτικής αμειψισποράς.

Η αγρανάπαυση

Το σύστημα των εναλλασσόμενων καλλιεργειών συνδεόταν στενά με την πρακτική της αγρανάπαυσης. Ως επί το πλείστον η γη αφηνόταν να αναπαυθεί κάθε δεύτερη χρονιά, τότε σπέρνονταν με δημητριακά και η γη χωριζόταν σε δύο χωράφια. Το διετές σύστημα ήταν το πιο πλατιά διαδεδομένο, αλλά υπήρχαν και άλλα. Σε μερικές περιπτώσεις το έδαφος ήταν πολύ φτωχό για να μεγαλώσουν τα σιτηρά κάθε δεύτερο χρόνο και γι' αυτό εφαρμόστηκε μια άλλη εναλλακτική καλλιέργεια. Συχνότερα η γη αφηνόταν για τρία χρόνια ξεκούραστη και μετά σπέρνονταν για σιτάρι για τα επόμενα δύο χρόνια¹¹⁹. Αλλά στις πολύ υγρές περιοχές όπου ο υδροφόρος ορίζοντας ήταν κοντά στην επιφάνεια του εδάφους, η γη σπάνια έμενε χέρσα. Το σύστημα της χέρσας γης διατηρήθηκε περισσότερο από εκείνο των υποχρεωτικών εκ περιτροπής καλλιεργειών. Οι πλημμύρες του χειμώνα κάλυπταν ένα αρκετό τμήμα από τις πεδινές περιοχές κάθε χρόνο. Το καλαμπόκι σπέρνονταν μόλις το νερό αποστραγγιζόταν, ενώ οι βαλτώδεις περιοχές αφήνονταν στις αγριόπαπιες και στα βουβάλια.¹²⁰

Η εγκατάλειψη της διετούς αγρανάπαυσης από ορισμένους καλλιεργητές σήμανε το τέλος των συλλογικών δεσμεύσεων. Πριν το τέλος του 1940 οι δεσμεύσεις αυτές είχαν ατονήσει στο κέντρο της πεδιάδας, ενώ διατηρήθηκαν στην περιφέρεια της μέχρι το τέλος του Εμφυλίου. Για τον αριθμό των λωρίδων είναι δύσκολο να διαμορφώσουμε μια γενική εικόνα. Ο διαχωρισμός σε λωρίδες ακόμη και σε περίπτωση διετούς αγρανάπαυσης δεν πρέπει να αποτελέσει γενικό κανόνα. Σε άλλες περιπτώσεις ήταν πιο σύνθετη. Πολύ συχνά οι δύο λωρίδες (ντάμκες) χωριζόταν στην περίπτωση διετούς αγρανάπαυσης σε πολλά τεμάχια όταν τα τεμάχια ήταν αρκετά μεγάλα, τα χρησιμοποιούσαν για τη βοσκή των κοινοτικών κοπαδιών.

¹¹⁸ σημείωση: το πέρασμα από τα παραδοσιακά αγροτικά τοπία (μικρές ή και μικροσκοπικές εκμεταλλεύσεις, πολυτεμαχισμός και διασπορά αγροτεμαχίων, ασύμμετρο δίκτυο αγροτικής οδοποιίας περνάμε ξανά στις μέρες μας σε ομοιόμορφα αγροτικά τοπία(μεγάλες συνεχείς εκμεταλλεύσεις χάρη στον αναδασμό, στην οργανωμένη διάταξη του χώρου, την εντατική χρήση της γης στη βάση της μεγιστοποίησης των παραγωγικών επιδόσεων.χαρακτηριστικό παράδειγμα η πεδιάδα της Λάρισας.

¹¹⁹ “Καταλαμβάνει μερικές φορές φορές μεγαλύτερη έκταση από τα δημητριακά και πάντα μεγαλύτερη από τα τρία τέταρτα της επιφάνειας των σπαρτών σε ολόκληρη την πεδιάδα της Ανατολικής Θεσσαλίας στις νότιες παρυφές της γύρω λίμνης Κάρλα στην πεδιάδα του Αλμυρού κτλ. Αντίθετα σε όλη την Δυτική Θεσσαλία και σε όλες τις ορεινές ζώνες η αγρανάπαυση είναι λιγότερη εξαπλωμένη. Σε όλους τους δήμους της Θεσσαλίας η επιφάνεια που καλλιεργείται με σιτάρι αντιστοιχεί ακριβώς σχεδόν στην επιφάνεια που επιβάλλεται σε αγρανάπαυση. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι η αγρανάπαυση επανέρχεται μια χρονιά στις δύο. Οι πιο πλούσιοι και οι πιο πληροφορημένοι χωρικοί άρχισαν να κάνουν όλο και μεγαλύτερη χρήση λιπασμάτων και να αντικαθιστούν τη χρονιά της αγρανάπαυσης με μια χρονιά δημητριακών την άνοιξη ή οσπρίων αφαιρώντας έτσι από τις λωρίδες ένα μέρος της επιφάνειας τους καταδικάζοντας τες να χρησιμοποιηθούν σε βοσκοτόπια” Sivignon Michel Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 219

¹²⁰ Sivignon Michel, Η δημογραφική και οικονομική εξέλιξη της Θεσσαλίας (1881-1940) το άρθρο αυτό προέρχεται από το βιβλίο “An Historical Geography of Balkans”, Λονδίνο 1977,

Το μεταπολεμικό (σύγχρονο) αγροτικό ζήτημα - Η κρατική παρέμβαση του Αναδασμού.

Διανομή Γης -Αναδασμός (Αναδασμοί εξελικτική διαδικασία με βάση τους Πολέμους (Βαλκανικούς Πολέμους, Γάλλους, σχέδιο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο----ξεκίνησε ως λιμνοθάλασσα- έγινε έλος με βουνά και δασύλλια, υπήρξε σιτοβολώνας και μετά καλλιεργήθηκε βαμβάκι- τώρα τι είναι?- αποξήρανση λιμνών -αναδασμοί)

Η προσπάθεια ανοικοδόμησης της αγροτικής γεωργίας προσέφερε νέους κανόνες εκμετάλλευσης μετά τους παγκόσμιους πολέμους. Η Αγροτική Μεταρρύθμιση αποτελώντας θεμέλιο για τον εκσυγχρονισμό της θεσσαλικής γεωργίας σηματοδότησε και το τέλος των σχέσεων μεταξύ νομαδικής και ορεινής κτηνοτροφίας και της πεδινής γεωργίας. Ο κατακερματισμός των εκμεταλλεύσεων σε ένα πλήθος αγροτεμαχίων έκανε επιτακτική την ανάγκη του αναδασμού των γαιών. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο 1947-1950 εφαρμόστηκε στην Ελλάδα το Σχέδιο Μαρσαλ-βοήθεια στην Ελλάδα. Οι όροι της βοήθειας τέθηκαν από την Ουάσιγκτον. Στην Ελλάδα τη διαχείριση της οικονομικής ενίσχυσης ανέλαβε η Αμερικανική Οικονομική Αποστολή (AMAG) που εγκαταστάθηκε στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1947.¹²¹

Το 1953 άρχισε ο αναδασμός σε μεγάλη κλίμακα στη χώρα.¹²² Ξεκινούν μαζικά ύστερα από τους πολέμους ως ανάγκη εύρεσης νέων εδαφών για καλλιέργεια. Επιστρατεύονται αποξηράνσεις ελών και λιμνών¹²³ για να διατεθούν προς καλλιέργεια. Οι εκτάσεις συνήθως είναι μικρές και ο οικογενειακός κλήρος επίσης μικρός. Εφαρμόστηκε αρχικά στη Δυτική Θεσσαλία όπου ήταν περισσότερο αναγκαίος από όλες τις περιοχές. Στη συνέχεια στον Νομό Λάρισας και μετά στη Μαγνησία. Ο ρυθμός της όλης επιχείρησης επισπεύσθηκε από τον υποχρεωτικό χαρακτήρα του αναδασμού πριν την πραγματοποίηση αρδευτικών ή αποστραγγιστικών έργων, καθώς τα έργα δε μπορούσαν πραγματοποιηθούν αν δεν είχε αποφασισθεί πρώτα ο αναδασμός.¹²⁴

Τα παραδοσιακά τοπία μετασχηματίστηκαν μετά την δεκαετία του 1950 λόγω του αναδασμού που προκάλεσε ομοιομορφία του τοπίου, και εκχέρσωσης των ημιορεινών όγκων που είχε ως επακόλουθο τη προχωρημένη και φυσική μεταβολή του τοπίου όπως διάβρωση, αλλάζοντας μόνιμα το ανάγλυφο του εδάφους.¹²⁵

Η σημερινή συνθήκη της εκμετάλλευσης

Η συγκεντροποίηση της γης με την βοήθεια του εκμηχανισμού της γεωργίας, οι περιφερειακές εξειδικεύσεις καθώς φάνηκε ότι η μονοκαλλιέργεια σε μεγάλες εκμεταλλεύσεις είναι πολύ περισσότερο προσοδοφόρες, η εντατικοποίηση των μεθόδων παραγωγής (intensification) ώστε να μεγιστοποιηθεί η παραγωγικότητα, η συγκεντρωποίηση (concentration) ώστε να βελτιστοποιηθεί η

¹²¹ Συλλογικό Έργο, Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950, εκδόσεις Θεμέλιο, 1984

¹²² Το ζήτημα του Σχεδίου Marsall, και αν εφαρμόστηκε κατά κανόνα στο έδαφος της Θεσσαλίας ώστε να παραχθεί ένα κατασκευασμένο σχεδιασμένο τοπίο είναι ένα αυτόνομο ενδιαφέρον πεδίο διερεύνησης. Δηλαδή κατά πόσο η Θεσσαλία αποτέλεσε μεθόδευση “κατασκευασμένου χώρου” (πηγές Gerakis k Maltby(1986) για σχέδιο Marsall.)

¹²³ περισσότερα στοιχεία στο Κεφάλαιο για τις Υποδομές

¹²⁴ Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 457

¹²⁵ Γούσιος Δημήτρης, Συλλογικό έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 404, Προς αναζήτηση της θεσσαλικής ταυτότητας

σχέση κόστος-αποτελεσματικότητα, είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης αγροτικής εκμετάλλευσης.

Από το 1951 έως και το 1981 αντιστοιχεί μια περίοδος προσπάθειας ολοκλήρωσης των βασικών δομών και υποδομών, της υιοθέτησης του εντατικού γεωργικού μοντέλου παραγωγής και των πρώτων περιφερειακών πολιτικών. Σταθεροποίηση του πληθυσμού σε αστικά κέντρα και σε πεδιάδα. Η περίοδος αυτή προσδιορίζεται από δυο σημαντικά γεγονότα. Πρώτον η γρήγορη εξασθένηση της ελκυστικότητας των αστικών κέντρων όσον αφορά την προσφορά θέσεων εργασίας λόγω της πετρελαϊκής κρίσης 1973-75 και η εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) το 1981 η οποία ήρθε να ενισχύσει το εισόδημα της υπαίθρου. Η ανάπτυξη αυτή την περίοδο βασίστηκε κυρίως στον εκσυγχρονισμό της οικογενειακής εντατικής γεωργίας επιφέροντας την ενίσχυση κυρίως των κάθετων παρά των οριζόντιων σχέσεων αλλά και εξαρτήσεις υπερτοπικές και υπερ-περιφερειακές που συχνά ξεπερνούσαν την κλίμακα των θεσσαλικών πόλεων. Αντίθετα οι αγροτικές τοπικές κοινωνίες αποδεικνύονται αδύναμες να διαχειριστούν τις συνεταιριστικές οργανώσεις, δηλαδή την τοπική τους οικονομία μέσω της κοινωνικής αλληλεγγύης και της συλλογικής δράσης παρά την πλούσια παράδοση και εμπειρία στον αγροτικό και συνεταιριστικό κίνημα. Η κομματικοποίηση των αγροτικών συλλόγων και κινημάτων ανέκοψε κάθε εξέλιξη και πρόοδο¹²⁶

Σήμερα όλο και περισσότερο συζητιούνται εναλλακτικές μέθοδοι καλλιέργειας και εκμετάλλευσης της γης. Έπειτα από χρόνια χρησιμοποίησης λιπασμάτων και εντατικής καλλιέργειας, η ποιότητα του εδάφους έχει μειωθεί δραματικά. Υπάρχουν Κοινοτικές Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹²⁷ που προτείνουν ξανά το θεσμό της αγρανάπαυσης ως μέσο τόνωσης της ποιότητας του εδάφους, λόγω έλλειψης αποθεμάτων νερού.

* περισσότερες πληροφορίες στον χάρτη της Αγροτικής Πορείας της Θεσσαλίας.

---

¹²⁶ Ο.π. σελ402

¹²⁷ ΟΔΗΓΙΑ - ΠΛΑΙΣΙΟ (2000/60/ΕΕ) ΓΙΑ ΤΑ ΝΕΡΑ, ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΟΔΗΓΙΑΣ - ΠΛΑΙΣΙΟ (2000/60/ΕΕ) ΓΙΑ ΤΑ ΝΕΡΑ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΑΠΟΡΡΟΗΣ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ ΠΗΝΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, <http://www.minenv.gr/pinios/page1.html>

Αν θα θέλαμε να κάνουμε μια κατηγοριοποίηση των σημαντικότερων χαρακτηριστικών του Θεσσαλικού Κάμπου, θα ξεκινούσαμε με την περιγραφή των επαναλαμβανόμενων στοιχείων που πρώτα εμπειρικά παρατηρούμε όπως είναι τα χωράφια.

Αν θα θέλαμε να κάνουμε μια κατηγοριοποίηση των σημαντικότερων χαρακτηριστικών του Θεσσαλικού Κάμπου, θα ξεκινούσαμε με την περιγραφή των επαναλαμβανόμενων στοιχείων που πρώτα εμπειρικά παρατηρούμε όπως είναι οι χαράξεις και ο κάρναβος.

The Grid - Οκάρναβος

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία της μορφής της αγροτικού τοπίου συγκροτούνται με βάση την έννοια της γραμμικότητας, επεκτεινόμενα στις μορφές του κάρναβου και του ελεύθερου πλέγματος σε σχέση με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των αγρών. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κενοί χώροι και τα μωσαϊκά που διαμορφώνονται από τις αλληλέγγυες συσχετίσεις των καλλιεργειών. Νέα χωριά ξεφυτρώνουν στον κάμπο μελετημένα και σχεδιασμένα σύμφωνα με το ιπποδάμιο σύστημα. (Παλαμάς, Μεγάλα Καλύβια). Εργατικές κατοικίες, υπολειμματικοί χώροι στα προάστια των πόλεων.

Ο κάρναβος ως στοιχείο οργάνωσης της υπαίθρου οργανώνει τις ιδιοκτησίες και τις χρήσεις γης με ιεραρχικό τρόπο και έρχεται σε σύγκρουση με την οργανικότητα με παρεκκλίσεις. Τα δομικά χαρακτηριστικά του αντανakλούνται μέσα από τις παρεκκλίσεις αυτές. Δομές, υποδομές, ιεραρχίες. Διαμορφώνεται από γεωμορφολογικά δεδομένα (φυσικό ανάγλυφο, πρηνή, ρέματα) και υποδομές (οδικά δίκτυα, γέφυρες, αναχώματα) που διατηρούν την εσωτερική δομή και αντιστέκονται στην κανονικότητα του κάρναβου¹²⁸. Το κενό στο αγροτικό περιβάλλον συναρτάται πάντα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

Ρυμοτομικό Σχέδιο

Από την εκπόνηση των πρώτων οργανωμένων ρυμοτομικών σχεδίων στις Θεσσαλικές πόλεις περνάμε στα σύγχρονα ρυμοτομικά σχέδια οικισμών και νέων χωριών στον κάμπο. Ο θεσσαλικός χώρος προσδιορίζεται από μια σχετικά καθυστερημένη κίνηση αστικοποίησης η οποία σχετικά πρόσφατα ολοκληρώθηκε. Η ρυμοτομία του καθαρού κάρναβου σε χωριά μέσα στον κάμπο εμφανίζεται πυκνά συχνά. Τα πρώτα οργανωμένα ρυμοτομικά σχέδια των θεσσαλικών πόλεων ξεκινούν από την απελευθέρωση της Τουρκοκρατίας: Η πολεοδομική οργάνωση περιλαμβάνει την εκπόνηση και έγκριση σχεδίων για τις σημαντικότερες πόλεις. Τον Βόλο το 1882-3 την Καρδίτσα το 1884, τα Τρίκαλα το 1885, τα Φάρσαλα το 1887, Αλμυρό και Βελεστίνο το 1888, αργότερα θεσπίζονται σχέδια για την Καλαμπάκα 1892, Τύρναβο 1896, τα Καλά Νερά 1900, την Αγριά 1903, και τους Σοφάδες 1904.¹²⁹

σημείωση ορθογωνικός ιστός

Ο ορθογωνικός ιστός αποτελεί χαρακτηριστικό της πολεοδομίας του κεντροευρωπαϊκού νεοκλασικισμού. Η μορφή αυτή, συνδεδεμένη με τις αξίες της ισοπολιτείας και της αστικής δημοκρατίας, είχε ευρεία εφαρμογή από το τέλος του 18ου αιώνα στην ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων από τους σεισμούς ιταλικών πόλεων, ή στην πολεοδομία της ναπολεόντειας περιόδου στη Γαλλία. Η ίδια τυπολογία εισάγεται ευρέως τον 19ο αιώνα και στα νεοσύστατα βαλκανικά κράτη, Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία, αλλά και την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τον εκσυγχρονισμό των παραδοσιακών πόλεων. Εκείνο που διαφοροποιεί την ελληνική περίπτωση είναι η πεποίθηση ότι το εισαγόμενο πολεοδομικό μοντέλο, είχε την αφετηρία του στην κλασική αρχαιότητα, και άρα συνιστά ένα “αντιδάνειο”. Δεν είναι τυχαίο ότι χαρακτηρίζεται συχνά ως “Ιπποδάμειο Σύστημα” αναγόμενο έτσι στην αρχική του προέλευση. Με την έννοια αυτή η

¹²⁸ Μανωλίδης Κ., Καναρέλης Θ., Η διεκδίκηση της υπαίθρου, φύση και κοινωνικές πρακτικές στην Ελλάδα, Ίνδικτος, 2009, σελ 286 -Ο αγροτικός Κάρναβος

¹²⁹ Καυκούλα Κική, Νίκος Παπαμήχος, Βίλμα Χαστάογλου, «Σχέδια Πόλεων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Θεσσαλονίκη» Επιστημονική Επετηρίδα, Τμήματος Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ. , παράρτημα αρ.25 τόμου ΙΒ', 1990, σελ 125-126.

εισαγωγή του θεωρείται νόμιμη και πρόσφορη για την αποκατάσταση της ιστορικής συνέχειας του έθνους.¹³⁰

Τα σύγχρονα σχεδιαστικά πρότυπα λειτουργούν για ακόμη μια φορά με τον ίδιο τρόπο αλλά σε λανθάνουσα μορφή. (φωτογραφίες)

- **Property** Η ιδιοκτησία ένα χαρακτηριστικό ελληνικό σε τέτοιο βαθμό που δημιουργεί ατομικότητες με ελευθερίες διαβίωσης.

Το ενδιαφέρον που βρίσκουμε στην πολεοδομική και χωροταξική εξέλιξη της χωροεδαφικής ενότητας της Θεσσαλίας είναι αυτή η λανθάνουσα δυναμική που έχουν όλες οι προσπάθειες ανάπτυξης της. Ένας ενδιαμέσος χώρος που δε πρόλαβε καλά καλά να αστικοποιηθεί και άλλαξε μοντέλο ανάπτυξης. “Αυτό σημαίνει ότι πριν ακόμη καταφέρουμε να ολοκληρώσουμε την διαχείριση των χώρων προϊόντων της αστικοποίησης, η κίνηση αυτή αρχίζει δειλά και στη Θεσσαλία την αντίστροφη μέτρηση, λόγω της τάσης επανακατοίκησης λειτουργικών περιοχών της υπαίθρου”¹³¹

Τα χωριά-

από τα χωριά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα σύγχρονα χωριά της διασποράς της κατοίκησης.

Στη σημερινή Θεσσαλία εμφανίζονται χωριά σε περιαστικές ζώνες που γίνονται υποδοχείς του αστικού πληθυσμού, ενισχύοντας τις πληθυσμιακές του πυκνότητες(Νίκαια, Πλατύκαμπος, Πορταριά), χωριά πιο απομακρυσμένα που συγκρατούν τον πληθυσμό τους γύρω από δυναμικά μικρά αγροτικά κέντρα (Ελασσόνα, Φάρσαλα, Παλαμάς) και τέλος χωριά που αποτελούν τόπο διαμονής αρκετούς μήνες το χρόνο (Αργιθέα, Πήλιο, Ασπροπόταμος).

Το κοινωνικο- πολιτιστικό και οικονομικό οικοδόμημα παράγει σχέσεις, δικτυώσεις και επιτρέπει κινητικότητα, οι οποίες συμβάλουν στην οργάνωση νέων χώρων διαβίωσης μεταξύ των τόπων εργασίας, κατοίκησης και ψυχαγωγίας. Πρόκειται για λειτουργικά χωρικά τρίγωνα κατοίκησης, απασχόλησης και εξυπηρέτησεων. Αυτή χωρική και οικιστική πραγματικότητα μπορεί να στηρίξει μια διαδικασία μετάβασης από τις οικιστικές ιεραρχίες στις οικιστικές δικτυώσεις. Αυτές οι σχέσεις πολιτιστικές και κοινωνικές τείνουν να γίνουν παραγωγικές μέσω άτυπων δικτυώσεων που πρώτοι οι ξένοι εντόπισαν και αξιολόγησαν.¹³²

φωτογραφίες εδώ

¹³⁰Χαστιάογλου, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 169-170, σχόλια

¹³¹ «Ωστόσο η η εξέλιξη των υποδομών και των τεχνολογιών στις μεταφορές και τις επικοινωνίες σε συνδυασμό με τις οριζόντιες κοινωνικές σχέσεις και δικτυώσεις ευνοούν έντονα διάφορους τύπου κινητικότητας που προαναφέραμε. Αυτό σημαίνει ότι πριν ακόμη καταφέρουμε να ολοκληρώσουμε την διαχείριση των χώρων προϊόντων της αστικοποίησης, η κίνηση αυτή αρχίζει δειλά και στη Θεσσαλία την αντίστροφη μέτρηση, λόγω της τάσης επανακατοίκησης λειτουργικών περιοχών της υπαίθρου. Φέρνοντας στην επιφάνεια μιας άλλης πτυχής της υπαίθρου. Ενός χώρου, ο οποίος ξεφεύγοντας από τον κλασικό εγκλωβισμό μιας αντίληψης που τον περιόριζε στην λαογραφία και στις παραδόσεις και τον ήθελε παραδοσιακό θεωρώντας τον λίκνο του εθνικού πολιτισμού, μπορεί να αποτελέσει εναλλακτική λύση για κατοίκηση και απασχόληση. Οδηγώντας σε νέες χωρικές διαμορφώσεις. Στη περίπτωση αυτή η κλασική έννοια του χωριού, αλλάζει εφόσον και η ίδια η κοινωνία του χωριού μεταλλάσσεται.»

¹³² Γούσιος Δημήτρης, Συλλογικό έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 412, Προς αναζήτηση της θεσσαλικής ταυτότητας

9.SIMULACRUM ομοίωμα

Ο κάμπος είναι επίσης ένα μέρος δημιουργιών και απομιμήσεων κοινών πρακτικών, αντιγραφών και κατασκευών ιδιαίτερων μακρινών καταστάσεων. Η ελεύθερη χωρίς περιορισμούς μίξη στοιχείων τεχνητών και αληθινών ρεαλιστικών εξυπηρετεί μέρη όπως

Η ιστορία των αρχιτεκτονικών κατασκευών

Ιστορικά έχει ενδιαφέρον η διαπίστωση ότι η σύγχρονη λαϊκή υπαίθρια θεσσαλική αρχιτεκτονική κληρονομιά δεν έχει να προσδώσει και πολλά επιτεύγματα αρχιτεκτονικά. Σε αυτό έπαιξε καθοριστικό ρόλο από τη μια η μη διαχρονικότητα των υλικών κατασκευής των σπιτιών (πλίνθοι,) πλίνθινα σπίτια τα οποία δεν άντεξαν στο χρόνο μαζί με το φαινόμενο της έλλειψης αστικοποίησης των αγροτικών περιοχών, από τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις¹³³ (τερματίζουν τον παραδοσιακό αποκεντρωτικό οθωμανικό σύστημα, εισάγουν θεσμούς και ελέγχους, όπως η ίδρυση δημαρχιών δυτικού τύπου στις πόλεις, και η αναμόρφωση των αστικών ιστών με γενικά ισχύοντες πολεοδομικούς και οικοδομικούς κανονισμούς. Προέβλεπε αναμόρφωση του ιστού της πόλης, που απέρρεε από την ανάγκη επιβολής άφλεκτων υλικών λόγω συνεχών πυρκαγιών, και σχεδιασμός του χώρου με γεωμετρικού κανόνες (ορθογωνικό σύστημα δρόμων). Τα επιτρεπόμενα ύψη των κτιρίων εξαρτώνται πλέον από τα υλικά κατασκευής και όχι από το θρήσκευμα των ιδιοκτητών και πριμοδοτούνταν τα άφλεκτα υλικά.) στο σύγχρονο πολεοδομικό κανονισμό.

Τα αγροτικά σπίτια στη σύγχρονη Μεταπολεμική Θεσσαλία οικοδομήθηκαν με βάση τα αστικά πρότυπα¹³⁴. Κατά την περίοδο της εθνικής ανασυγκρότησης ξεκίνησε και η προσπάθεια ανοικοδόμησης περιοχών μέσω των Τεχνικών Υπηρεσιών. Καινούρια σπίτια με γρήγορο ρυθμό ανανέωσης λόγω πολλών παραγόντων-κακής κατασκευής λόγω έλλειψης χρημάτων και υλικών ανθεκτικών στο χρόνο, σεισμοί, μικρά σπίτια οπότε κάθε νέα οικογένεια έπρεπε να φτιάξει το δικό της.

Σε όλα σχεδόν τα χωριά της πεδιάδας υιοθετήθηκε ο ίδιος τύπος σπιτιού- τύπος κατασκευής. Ενός ορθογώνιου σπιτιού με τετράγωνη σχεδόν κάτοψη (οι συνηθισμένες διαστάσεις είναι 8μ. επί 12μ.) με μια γωνιακή κολόνα που στεγάζει μια βεράντα και τρία ή τέσσερα δωμάτια στο εσωτερικό. Το ένα από αυτά τα δωμάτια προορίζεται για σαλόνι. Γενικά η διαρρύθμιση του σπιτιού δεν έχει τίποτα κοινό με το παραδοσιακό ισόγειο σπίτι του χωριού. Τα αγροτικά σπίτια που χτίστηκαν χάρη στα δάνεια της Αγροτικής Τράπεζας είναι στη πραγματικότητα απομίμηση των μονοκατοικιών που χτίζονταν τότε στην περιφέρεια των πόλεων. Η γωνιακή κολόνα η παρουσία σαλονιού είναι αστικά στοιχεία και η λειτουργία τους είναι πρωταρχικά λειτουργία γοήτρου. Η Τράπεζα απέτυχε άλλωστε να χρησιμοποιηθεί από τους χωρικούς το σχέδιο που είχε προταθεί από τις Τεχνικές Υπηρεσίες του Υπουργείου που προέβλεπε τη λογικότερη χρησιμοποίηση του διαθέσιμου χώρου καθώς και τις δυνατότητες επέκτασης του ισόγειου σπιτιού (ανοιχτή κάτοψη μεγάλη κουζίνα, αποθηκευτικοί χώροι εξυπηρετώντας τις αγροτικές εργασίες). Η βαθύτερη αιτία που έκανε τους χωρικούς να απορρίψουν το σχέδιο του Υπουργείου ήταν εκτός από την ελλιπή πειστική ενημέρωση, είναι μάλλον κοινωνιολογική καθώς ήθελαν να μιμηθούν τα αστικά πρότυπα.¹³⁵

Χαρακτηριστική σύγχρονη αρχιτεκτονική τυπολογία του κάμπου είναι οι αυτοσχέδιες αυθαίρετες κατασκευές που συνυπάρχουν με μορφολογικά τυποποιημένο τύπο κατοικίας και οι αμιγώς

¹³³ Γερόλυμπου Αλέκα, «Πόλεις της Θεσσαλίας την περίοδο των Οθωμανικών Μεταρρυθμίσεων» Περίοδος 1839 έως 1882 με την απελευθέρωση, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 99.

¹³⁴ Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 522

¹³⁵ Ο.π.σελ 523

“επινοημένες” νέες κατοικίες (βλ. Φάρσαλα,) που μπορεί να συνδυάζουν λειτουργικότητα (αγροτικές ανάγκες, στάνες, άρδευση, καλλιέργεια) και φαντασία και η πραγματοποίηση εν μέρει της ουτοπίας τους!

Η λανθάνουσα αστικότητα εκφράζεται στην σύγχρονη αρχιτεκτονική ως πλήρωση των αστικών ονείρων φιλτραρισμένων με κατάλοιπα παλαιότερων εικόνων αρχαϊκών καταλοίπων!

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η συνύπαρξη σχεδόν υβριδικής εργασίας και κατοικίας . Μπορεί στη βάση το μοντέλο αυτό να έλκει την καταγωγή του στον Μεσαίωνα και τις πρωτονεωτερικές κοινωνίες αγροτικός τρόπος ζωής κατοικίας-εργασίας, η σύγχρονη εκδοχή του παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Αυτές οι εξωτερικές μεταλλάξεις του τοπίου αλληλεπιδρούν και εισβάλλουν στους εσωτερικούς χώρους κατοίκησης και εργασίας. Στις ελληνικές περιφερειακές ζώνες και τους περιφερειακούς οικισμούς παρατηρείται αυτή η συνθήκη ως χαρακτηριστικό. Ο οργανικός χαρακτήρας αναμείξεων ως η αντανάκλαση των κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων, δυναμικών κατανάλωσης, κατακερματισμός ιδιοκτησιών, ανθεκτικότητα οικογενειακού πυρήνα εργασίας, νέες συνθήκες γυναικείας απασχόλησης, μορφολογικές προτεραιότητες.¹³⁶

Σήμερα

από τους μεγαλοκτηματίες και τους αστούς¹³⁷ που εγκατέλειψαν την Θεσσαλία, η επαρχία ανήκει στους σύγχρονους αγρότες του κάμπου. - (σκέψεις για την αστικότητα του κάμπου)

Ο Sivignon κάνοντας μια αναδρομή στην αστικότητα της Θεσσαλίας μας πληροφορεί ότι :«Μέχρι το 1950 ο Βόλος ήταν η μοναδική πόλη που διέθετε μια πραγματική αστική τάξη. Η αστική αυτή τάξη ήταν περιορισμένη σε αριθμό και είχε δημιουργηθεί πρόσφατα αφού η βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης άρχισε στα τέλη του 19ου αιώνα. Σε όλες τις άλλες πόλεις ο αστικός πληθυσμός διατηρούσε την αγροτική καταγωγή του. Η ανάμιξη της αγροτικής ζωής στην πόλη ήταν τόσο έντονη που η παρουσία της πόλης δεν είχε καταφέρει να δημιουργήσει ιδιαίτερο τρόπο ζωής.»Εκείνοι που είχαν τα πρωτεία στη Θεσσαλία τον 19ο αιώνα ήταν οι μεγαλοκτηματίες. Είχαν αποκτήσει τα κτήματα τους μετά την αποχώρηση των Τούρκων και ορισμένοι δε κατάγονταν από την περιοχή όπως για παράδειγμα κάποιοι είχαν έρθει από την Βλαχία ή την Μολδαβία για να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους στην ελληνική επαρχία που διέθετε μεγάλες εκτάσεις γης. Μετά την αγροτική μεταρρύθμιση οι περισσότεροι γαιοκτήμονες πήγαν να εγκατασταθούν στην Αθήνα στερώντας στις πόλεις σαν την Καρδίτσα και ιδιαίτερα στη Λάρισα από την “υψηλή κοινωνία”. Δεν υπάρχουν τόσο πολύ στις πόλεις της Θεσσαλίας παλιές οικογένειες γιαυτό διατηρείται τόσο πολύ ο αγροτικός τρόπος ζωής.¹³⁸

Οι αστικές καταβολές της θεσσαλικής επαρχίας θα πρέπει ίσως να αναζητηθούν στα μεγάλα ζητήματα των γαιοκτησιών λίγο πριν και αμέσως μετά την απελευθέρωση της Τουρκοκρατίας.¹³⁹

Ο Κώστας Βεργόπουλος στο βιβλίο «Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας» διαπιστώνει ότι Ελλάδα εμφανίζει από πολύ νωρίς μια θεμελιώδη διχοτομία. «μια “καθυστερημένη” περιφερειακή κοινωνία συζεύχθηκε με μια υπεραναπτυγμένη “ κεντρική” αστική τάξη. Η απουσία ενδιάμεσων κοινωνικών στρωμάτων αποτελεί ένα βασικό γνώρισμα των αποικιακών κοινωνιών. Ο τρόπος ζωής και οι καταναλωτικές δομές στη Ελλάδα θύμισαν σε πολλά σημεία τις δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες ενώ η στρέβλωση των παραγωγικών δομών και η αδυναμία των παραγωγικών δυνάμεων θύμισαν μάλλον τις εξαρτημένες περιφερειακές κοινωνίες.»¹⁴⁰

¹³⁶ Χαρίκλεια Χάρη, σημειώσεις για τη μετα- προγραμματισμένη πόλη-τοπίο. Το παράδειγμα της Θεσσαλίας Παραδείγματα, 9η διεθνής έκθεση αρχιτεκτονικής Μπιενάλε Βενετίας, 2004

¹³⁷ Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 670

¹³⁸ Ο.π. σελ 671

¹³⁹ περισσότερες πληροφορίες στον χάρτη Τσιφλίκι και στον Χάρτη για την Αγροτική Πορεία της Θεσσαλίας.

¹⁴⁰ Βεργόπουλος Κώστας, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Εξάντας, 1975, σελ 39

Μέσα όμως από αυτό το μοντέλο μπορεί να δημιουργηθεί μια νέα θετικότητα¹⁴¹. Η θετικότητα του αγρότη «Η αστική ανάλυση αντιλαμβάνεται τον χωρικό ως ένα υπόλειμμα προς εκκαθάριση, ως ένα κενό προς πλήρωση. Με αυτόν τον τρόπο η ανάλυση αυτή ορίζει τον αγρότη μόνο αρνητικώς παρακάμπτοντας έτσι το πρόβλημα του θετικού ορισμού του¹⁴². Υπό τις συνθήκες αυτές η υποτιθέμενη “αρνητικότητα” του αγρότη χρησιμεύει αποκλειστικώς στη συμπλήρωση της αστικής ιδεολογικής οπτικής: είναι προφανές ότι το “κενό” δεν δύναται και με κανένα τρόπο να αμφισβητήσει το πλήρες, οφείλει να το ακολουθεί και να το μιμείται. Έτσι αποφεύγοντας τη θετική ανάλυση της αγροτικής παρέκκλισης η αστική οπτική παρασιωπά τον εκρηκτικό χαρακτήρα των διαφορικών σχέσεων, οι οποίες αναπτύσσονται όχι μεταξύ δυο συμμετρικώς αντίθετων πόλων (πράγμα που θα ισοδυναμούσε με αναπαραγωγή της αρνητικότητας) αλλά ανάμεσα σε δύο διαφορετικές θετικότητες (ανάμεσα στον αγρότη και του συστήματος)»¹⁴³. Ίσως πάνω σε αυτή την διαπίστωση θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε την αστική καθυστέρηση του κάμπου. Οι οποίες όμως θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί θετικά. «Εάν η δυσμορφικότητα του σύγχρονου συστήματος επιτρέπει στον αγρότη να ενεργοποιήσει την ιδιομορφία του είναι χτίζοντας τη ζωή του πάνω στην ανωτέρω πορεία κινητικότητας, δεν υπάρχει κανένας λόγος να φανταζόμαστε τον καπιταλισμό σαν ένα παντοδύναμο ελεγκτή και καθοδηγητή αυτών των αδιάκοπων εμφανίσεων και εξαφανίσεων. Ο έλεγχος και η καθοδηγητική σχέση είναι πράγματα περιττά αφού έχει διαπιστωθεί ότι ο καπιταλισμός θεμελιώνεται κυρίως στη σύλληψη και στην μεταστροφή της ενεργειακής θετικότητας των μελών του κοινωνικού σώματος. Ακόμη πρέπει να διευκρινιστεί ότι εάν η υποταγμένη εκδοχή της περιφέρειας παραπέμπει κατ’ ανάγκην στη θετικότητα του κεφαλαίου, η ανατρεπτική εκδοχή της παραπέμπει και αυτή με την σειρά της στην ιδιάζουσα περιφερειακή θετικότητα.»¹⁴⁴ Όμως αυτή η θετικότητα είναι δυνατόν να λειτουργήσει και κατά διαφορετική έννοια, υπό τον όρο ότι οι “περιθωριακοί” θα βρίσκουν τον τρόπο να παρουσιάζουν το πρόβλημά τους ως ένα κεντρικό πρόβλημα εντός του οποίου το σύνολο της κοινωνίας να αυτο-αναγνωρίζεται.

Οι νομάδες των Βακλανίων-Ροές

---

¹⁴¹ Ο.π. σελ 286

¹⁴² Η ιδιαιτερότητα αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί θετικά. Διαμόρφωση περισσότερο οριζόντιων σχέσεων στο εσωτερικό της καθώς η κοινωνία δομημένη περισσότερο στα δίκτυα που ευνοούν την ανάπτυξη ροών, παρεμβαίνει σε υφιστάμενα ή δημιουργεί τα δικά της δίκτυα.

¹⁴³ Ο.π. σελ 364

¹⁴⁴ Ο.π. σελ 286

- οι νομαδικές ροές -Promised Lands
- Individuals

Ο νομαδικός χώρος

“Εδώ παίζεται η τύχη ολόκληρης της προσπάθειας να κωδικοποιηθούν οι ροές. Πως θα εξασφαλιστεί η αμοιβαία προσαρμογή, η αντίστοιχη σύσφιξη της σημαίνουσας αλυσίδας και της παραγωγικής ροής; Ο μεγάλος νομάς κυνηγός ακολουθεί τις ροές, τις στεριεύει επιτόπου και μετακινείται μαζί τους. Αναπαράγει με επιταχυνόμενο ρυθμό ολόκληρη την εξ’ αίματος καταγωγή του, τη συστέλλει σ’ένα ορισμένο σημείο που τον κρατάει σε άμεση σχέση με τον πρόγονο ή το Θεό.... “Και αυτό γιατί στον νομαδικό χώρο, το συμπαγές σώμα του κοινωνικού οργανισμού είναι κάπως παράπλευρο της παραγωγής, δεν ανάγεται ακόμα σε αυτήν”....“Πρέπει να γίνουν παρακρατήσεις από τις ροές, παρακρατήσεις που θα σχηματίσουν ένα μίνιμουμ αποθέματος, και αποσυνδέσεις από τη σημαίνουσα αλυσίδα- αποσυνδέσεις που θα σχηματίσουν ένα μίνιμουμ διαμεσολαβήσεων” Deleuze & Guattari , Anti-Oedipus,¹⁴⁵

PROMISED LANDS

Για έναν μεγάλο πληθυσμό των Ελλήνων η Θεσσαλία αποτέλεσε την γη της ευημερίας ειδικά μετά την απελευθέρωση της από την Τουρκοκρατία. Ποιμενικές ομάδες, νομάδες των Βαλκανίων μετακινήθηκαν για να εγκατασταθούν στον κάμπο ... Σήμερα η περιοχή συμβολίζει την κυριαρχική δύναμη του ανθρώπου στην φύση, κατορθώνοντας το αδύνατο σε δυνατό, μετατρέποντας μια περιοχή βάλτων σε οργανωμένη καλλιεργήσιμη γη, όχι μόνο κατοικήσιμη αλλά και παραγωγική.

Τις αιτίες της λανθάνουσας δυναμικής συνθήκης της Θεσσαλίας μπορούμε να τις προσδώσουμε στις αδυναμίες των περιοχών που βρίσκονται στο μεταίχμιο πολιτισμών και συνθηκών, στις συγκεντρώσεις ευρωπαϊκών πολιτικών και ατομικών επιδιώξεων και ατομικών ελευθεριών, στη χαλάρωση των πολεοδομικών κανονισμών, στη διατάραξη ή μη εφαρμογή του κοινωνικού συμβολαίου γενικότερα.

Οι μετακινήσεις που χάθηκαν και οι καινούριες μετακινήσεις που έρχονται...

Ο Braudel περιγράφοντας λυρικά τη Μεσόγειο και την ποιμενική ζωή που χάθηκε ύστερα από τις μεταρρυθμίσεις στην αγροτική ζωή και τα κύματα αστικοποίησης:

«Ένα ακόμη θέαμα που χάνεται μπροστά στα μάτια μας, εδώ και λίγον καιρό, είναι οι μετακινήσεις των ποιμένων, μια πραγματικότητα που διήρκεσε πολλούς αιώνες συνδέοντας το βουνό με την πεδιάδα και τις πεδινές πόλεις, προκαλώντας συγκρούσεις και κέρδη. Οποδήποτε κι αν παρατηρήσουμε αναδρομικά, οι μετακινήσεις των ποιμένων ήταν η απόληξη μιας μακράς εξέλιξης, το πιθανό αποτέλεσμα ενός πρώιμου καταμερισμού εργασίας.

Έτσι συγκροτήθηκε μια ιδιαίτερη κατηγορία ανθρώπων, ανθρώπων έξω από τον κανόνα, ανθρώπων που ήταν σχεδόν εκτός νόμου. Οι πληθυσμοί της πεδιάδας, αγρότες ή δενδροκόμοι τους έβλεπαν να περνούν με συναίσθημα φόβου και έχθρας. Όλο αυτό το πήγαινε έλα των ανθρώπων και ζώων είναι στην πραγματικότητα πιο πολύπλοκο απ’ όσο φαίνεται σε πρώτη όψη. Πρέπει πράγματι να διακρίνουμε τις “κανονικές” μετακινήσεις ποιμένων από τις “αντίστροφες”. Στην πρώτη περίπτωση οι ιδιοκτήτες είναι εγκατεστημένοι στα πεδινά, στη δεύτερη κατοικούν στα βουνά. Πρόκειται για καταστάσεις που οφείλονται σε ιστορικές περιστάσεις είτε σε μακροχρόνιες εξελίξεις.¹⁴⁶ »

¹⁴⁵ Deleuze & Guattari , Anti-Oedipus, Νομαδικός Χώρος, σελ 171

¹⁴⁶ Fernand Braudel Maurice Aymard-Filippo Coarelli, Η Μεσόγειος ο Χώρος και η Ιστορία, Αλεξάνδρεια, 1990, Μετακινήσεις ποιμένων και μοναδισμός, σελ 31-33

Το βασικό στοιχείο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε και διαμορφώθηκε η Θεσσαλία φαίνεται να είναι η κοινή μοίρα. Διάφορες πληθυσμιακές ομάδες με κοινό στοιχείο την κατοίκηση της στρατηγικής σημασίας περιοχής περάσματος και σιτοβολώνα για κάθε στρατό, η κεντρική εξουσία διέγραψαν μια κοινή διαδρομή με σχέσεις. Για παράδειγμα η αίσθηση της κοινής μοίρας των πεδινών πληθυσμών συμπεριέλαβε και τους πληθυσμούς των ορεινών της Θεσσαλίας για δύο βασικούς λόγους --η συμπληρωματικότητα των οικονομιών των δύο ζωνών αλλά και οι αμφίδρομες μετακινήσεις είτε για αποφυγή επιδρομών στην πεδιάδα, είτε για την κάλυψη των πληθυσμιακών κενών που αυτές δημιουργούν επ' αύριον. Η γνώση αυτής της συμπληρωματικότητας και της δικτύωσης αναπαράγεται σε νέες συνθήκες αλλά σχεδόν με τους ίδιους στόχους.¹⁴⁷

Νομαδικά φύλλα

Οι μετακινήσεις, ένα φαινόμενο σύνηθες ξεκινάει στη σύγχρονη ιστορία με τους ποιμενικούς πληθυσμούς που μετακινούνται από τις ορεινές περιοχές στο κάμπο κάθε καλοκαίρι και χειμώνα. Αυτές οι μετακινήσεις επηρέασαν πληθυσμούς και συνήθειες. Διαχρονικά η Θεσσαλία διαχωρίζεται σε δύο ζώνες κατοίκησης την πεδινή και την ορεινή. Η ιδιαιτερότητα της μορφολογίας του εδάφους συνέβαλλε στη διαμόρφωση διακριτών τοπικών ομάδων που θα μπορούσαν να διαχωριστούν στους Βλάχους των Ορεινών περιοχών και τους Σαρακατσάνους της υπαίθρου. Οι Θεσσαλοί σαρακατσάνοι όπως και οι Βλάχοι¹⁴⁸ ως πραγματικοί απόγονοι ενός βαλκανικού νομαδικού πληθυσμού και πολιτισμού διατηρούσαν σχέσεις με τις ομάδες τους σε κάθε περιοχή που αυτοί βρίσκονται διασκορπισμένοι μετά την οριστική εγκατάσταση.

Όπως παρατηρεί ο ο Sivinon το 1972 «οι πραγματικοί νομάδες έφυγαν από τον ελληνικό χώρο πριν λίγα χρόνια. Το 1940 η παρουσία τους ήταν ακόμη έντονη, ενώ οι Σαρακατσάνοι βοσκοί γράφτηκαν στα δημοτολόγια των χωριών της θερινής ή της χειμερινής τους εγκατάστασης μόλις το 1938. Είναι πολύ πιθανόν σημαντική μερίδα του πληθυσμού της θεσσαλικής πεδιάδας να αποτελείται από παλιούς νομάδες βοσκούς που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα χωριά.»¹⁴⁹

Νέοι πληθυσμοί, νέες εγκαταστάσεις

Λόγω της έλλειψης πηγών στα νέα δεδομένα (6ος-7ος αιώνας) ξεχωρίζει μια σύνθετη πλευρά του σύνθετου φαινομένου του ελληνικού Μεσαίωνα, η εγκατάσταση νέων πληθυσμών, κυρίως των Σλάβων και αργότερα των Αλβανών. Έχει αξία ναδειχθεί πως προσαρμόζονται οι νεοφερμένοι αυτοί κάτοικοι, τι δημιουργούν και πόσο αυτό συντελεί η παραγωγή του τόπου. Οι νεοφερμένοι σταδιακά αφομοιώνονται όπως παντού στο νεοφερμένο Βυζάντιο. Μόνιμες εγκαταστάσεις. Οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα (6ος αι) αφού εκμεταλλεύτηκαν τη μεγάλη μείωση του πληθυσμού. Ένα τέτοιο σλαβικό φύλλο ήταν οι Βελεζίτες που εγκαταστάθηκαν στον Παγασητικό. Οι Βλάχοι (Λατινόφωνοι, άσχετα από την προέλευση τους, δηλαδή αν ήταν γηγενείς

---

¹⁴⁷ Γούσι ος σελ

¹⁴⁸ Οι Βλάχοι θα πρέπει να έχτισαν μόνιμες εγκαταστάσεις τουλάχιστον από τον Μεσαίωνα. Χωρίζονταν σε Αρβανιτόβλαχους και Κουτσόβλαχους. Το όνομα τους οφείλεται ίσως στο ότι κατάγονται από την Αλβανία. Ήρθαν στη Θεσσαλία πριν έναν αιώνα τουλάχιστον.

«Οι οικονομικές και δημογραφικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν μετά το 1912 στο βορειοελλαδικό χώρο, έπληξαν τους βλαχόφωνους. Οι συνέπειες ολοκληρώνονται μετά τις πολεμικές περιπέτειες του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, οπότε παρατηρείται η εγκατάλειψη των ορεινών οικισμών, η συρροή προς τα αστικά κέντρα και η αποποίηση των παραδοσιακών επαγγελματιών με συνέπεια η διασπορά να προκαλέσει αφενός τη συρρίκνωση του γλωσσικού ιδιώματος και αφετέρου την αποδυνάμωση των παραδοσιακών συστατικών του βίου τους.» Alan J.B. Wace-Maurice S. Thompson, Οι νομάδες των Βαλκανίων, Εισαγωγή-σχόλια Νίκος Κατσάνης, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σελ 14

¹⁴⁹ Sivinon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, σελ 413

ή επήλυδες) ταυτίζονται με τους ελληνόφωνους στον πολιτισμό, επειδή ήταν παλαιοί Ρωμαίοι πολίτες. Τον 13ο αιώνα οι Κουμάνοι από τον Δούναβη έρχονται ως μισθοφόροι και εγκαθίστανται στη Θεσσαλία, υπό την υπηρεσία του Βυζαντίου. Τον 14ο αιώνα και 15ο αιώνα οι Αλβανοί διεισδύουν στη Θεσσαλία ενώ πολλοί κατεβαίνουν στο νότο. Το 1386-87 εγκαθίστανται οι πρώτοι νομάδες στον κάμπο της Λάρισας, οι Κόνιαροι γεγονός που σημαίνει ότι τον βρήκαν σε μειωμένο πληθυσμό¹⁵⁰. Οι Σαρακατσάνοι αποτελούν χωρίς αμφιβολία την πιο ιδιόμορφη ομάδα ανάμεσα στους ποιμενικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων. Είναι ίσως η μόνη ομάδα που στη σύγχρονη εποχή μετά την αναχώρηση των Γιουρούκων Τούρκων μπορεί να χαρακτηριστεί ως νομαδική με την ακριβή έννοια του όρου αφού και μέχρι τελευταία δεν είχαν μόνιμη κατοικία. Οι Σαρακατσάνοι σαν ξεχωριστή ομάδα κίνησαν το ενδιαφέρον της ελληνικής και της διεθνούς κοινής γνώμης, τη στιγμή που άρχισαν να αναβιώνουν το 19ο αιώνα τα εθνικιστικά κινήματα στα Βαλκάνια.»¹⁵¹ Αποτέλεσαν τότε τα καινούρια πiónια στο παιχνίδι των εδαφικών διεκδικήσεων. Δεν καταλαμβάνουν συγκεκριμένο τμήμα της επικράτειας, υπάρχει βλάχικη περιοχή αλλά όχι σαρακατσάνικη. Αναμιγνύονται με τους μόνιμους κατοίκους τόσο το καλοκαίρι όσο και τον χειμώνα χωρίς να έχουν αρχικά ατομική ιδιοκτησία, χωρίς να είναι γραμμένοι σε κανένα δημοτολόγιο. Είναι πιθανόν λοιπόν να πέρασαν απαρατήρητοι για μεγάλο χρονικό διάστημα της ιστορίας ή μάλλον να τους ταύτιζαν με τους Βλάχους.

Η σύγχρονη μετακίνηση

Το φαινόμενο της τελευταίας πρόσφατης οικονομικής μετανάστευσης τη δεκαετία του 90' (1990-1994) από τις Βαλκανικές Χώρες και ιδιαίτερα της Αλβανίας προς την Ελλάδα, δεν έχει αναλυθεί πλήρως ίσως εξαιτίας της πρόσφατης δραστηριοποίησης.

Κάποια συμπεράσματα πάντως που θα μπορούσαμε να εξάγουμε για την περιοχή της Θεσσαλίας (νούμερα ενσωμάτωσης μεταναστών στην Θεσσαλία) είναι η απορρόφηση των μεταναστών από τις τοπικές κοινωνίες μέσω της χειρωνακτικής εργασίας που προσέφεραν.¹⁵²

Ξαφνικά ο κάμπος αποτέλεσε πεδίο απορρόφησης ατομικότητων που αναζήτησαν μια καλύτερη ζωή. Πλούσια εργατικά χέρια ξαφνικά πλημμύρισαν τα χωράφια, (εκμετάλλευση, απορρόφηση)

Φανταζόμαστε ότι από μια απόσταση χρόνων θα μπορέσουμε να δούμε το φαινόμενο αυτό πιο σφαιρικά.

Τα υπολειμματικά κατάλοιπα των νομάδων τα συναντάμε ξανά στους αθίγγανους των Σοφάδων, Φαρσάλων, Καρδίτσας και στους πρόσφυγες της Φαρκαδώνας.

¹⁵⁰ Alan J.B. Wace-Maurice S. Thompson, Οι Νομάδες των Βαλκανίων, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989. σελ 61

¹⁵¹ Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, Επίλογος σελ 384

¹⁵² για γενικά στοιχεία της μετανάστευσης στην Ελλάδα μπορούν να αντληθούν από τη διδακτορική διατριβή με τίτλο «Η ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα, η προβληματική της δεύτερης γενιάς» Χαλιάπα Αναστασία, έρευνες, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Expansion O Τα γγάνοι

Η αυξανόμενη εγκαθίδρυση του κάμπου μοιάζει να μην έχει όρια, δημιουργώντας καινούριες παράλληλες αστικές πραγματικότητες. Το φαινόμενο αυτό που αναπτύσσεται άλλοτε έχει συμβατικά και άλλοτε πιο ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά. Ενώ οι συνηθισμένες τυπικές πόλεις μεσαίου μεγέθους όπως η Λάρισα και ο Βόλος αναπτύσσονται με συμβατικούς αναμενόμενους ρυθμούς, άλλοι οικισμοί φαίνονται να αναπτύσσονται με τον δικό τους τρόπο ή να χάνονται ή εξαφανίζονται από το τοπίο. και τα δύο παραδείγματα υποδηλώνουν ένα χαρακτηριστικό μεσογειακό ελληνικό--την ελευθερία της μετακίνησης τη αλλαγής και του επαναπροσδιορισμού της κατοίκησης (όπως οι νομάδες και τα φύλλα) της εγκατάστασης και της μετε-εγκατάστασης σε επίπεδο ολόκληρων πληθυσμών του παρελθόντος.

Κεφάλαιο 3 Wasted Lands - Promised Lands

1. Ουτοπία - Ετεροτοπίες- παραδοξότητες
  1. συλλογικές συναντήσεις (πανηγύρια - αγορές)
  2. Λίμνη Κάρλα
  3. Μετέωρα
  4. Μεγδοβίτικα Ορφανών- Μεγδοβίτικα Σοφάδων Μεγδοβίτικα Ορφανών Καρδίτσας εγκαταλελειμμένος Οικισμός (μεταξύ Σοφάδων και Αγίας Παρασκευής)
  5. Σοφάδες (τσιγγάνοι)
  6. Παράδοξες ατομικές αναγνώσεις (ο καθένας αναλαμβάνει να εκπληρώσει το όνειρό του) σπίτια πύργοι, (εγκαταλελειμμένα αεροπλανάκια μέσα σε ιδιοκτησίες.)
2. Mythologies Mythologies
  1. η εμπειρική σχέση του υποκειμένου με το περιβάλλον
  2. Τοπωνύμια : εκεί ο ο μύθος με την πραγματικότητα εμπλέκονται αλληλένδετα, γιατί έχουν τόση σημασία, δηλώνοντας την ιστορία και την πρόθεση.
3. Desert Ο Κάμπος και η πεδιάδα
  1. αρχαιολογία -Φρυκτωρίες Δίκτυο επικοινωνίας που λειτουργούσε παλαιότερα 2.Μαγούλες (Μαγουλίτσα, Μαγούλα κτλ) οι περιοχές που είχαν αρχαίους τάφους.

Ανεκπλήρωτα όνειρα-ανεκπλήρωτες υποσχέσεις

από την Τουρκοκρατία ακόμη θεωρούνταν υποσχόμενο έδαφος προς εκμετάλλευση. Ξεκινώντας από την ιστορική αναδρομή για το τι θεωρούνταν στο συλλογικό φαντασιακό της μόλις απελευθερωμένης Ελλάδας, συνεχίζουμε στην αναδρομή των συλλογικών εκμεταλλεύσεων από τους προύχοντες(τσιφλίκια) στην συλλογική απελευθέρωση από την ιδιοκτησία στην διεκδίκηση της ατομικής εκμετάλλευσης στον εκσυγχρονισμό των διαδικασιών εκμετάλλευσης της γεωργικής παραγωγής, στα σπαταλημένα εδάφη (wasted lands) από την εκσυγχρονιστική εκμετάλλευση της ιδιωτικής παραγωγής και της άρνησης της συλλογικής παραγωγής. Ένας κύκλος που δηλώνει περισσότερο για την φαντασίωση παρά για την πραγματική υπόσταση.

ψάχνοντας στα θραύσματα (κενά) της ιστορίας ανακαλύπτεις τις ασυνέχειες και τις συνέχειες που δηλώνουν τις επιδιώξεις και ερμηνεύουν τις σημερινές συνθήκες που φαίνονται παγιωμένες.

Οι συλλογικές γιορτές¹⁵³ ακόμη υπάρχουν στις πόλεις της Θεσσαλίας.

Τα ετήσια πανηγύρια, και οι υπαίθριες αγορές, οι θρησκευτικές γιορτές που συνδυάζονταν, είναι στοιχεία που χαρακτηρίζουν ακόμα και σήμερα την Θεσσαλική Ύπαιθρο. Κάποιοι Δήμοι και Κοινότητες έχουν διαμορφώσει πλέον συγκεκριμένες περιοχές για την διεξαγωγή τέτοιων γεγονότων στα όρια των πόλεων με υποτυπώδη εξοπλισμό παροχής ρεύματος, στέγασης και ύδρευσης. Άλλωστε αυτοί οι χώροι όλο τον υπόλοιπο χρόνο καταλαμβάνονται από ομάδες τσιγγάνων. (παράδειγμα Καρδίτσας, Τρικάλων, Λάρισας).

“Είναι οι στιγμές που η κοινότητα συγκεντρώνεται πάλι, ακόμη και αυτοί που έχουν φύγει από την πόλη ή ίσως στο εξωτερικό. Ίσως να μπορούσε να ερμηνευθεί και διαφορετικά αυτή η διατήρηση των κοινωνικών τελετών- η συνέχισή τους ανταποκρίνεται επίσης στην ανάγκη που νιώθουν τα μέλη μιας κοινωνίας που μεταβάλλεται να πεισθούν ότι η παλιά τάξη πραγμάτων έχει παραμείνει αναλλοίωτη.”¹⁵⁴ σχολίαζε ο Michel Sivignon το 1976.

Φαίνεται ότι ακόμη και στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα εξυπηρετούνται κάποιες ανάγκες σε αυτές τις εκδηλώσεις.

¹⁵³ «Την εποχή της Τουρκοκρατίας στον θεσσαλικό χώρο γίνονταν εμπορικές πανηγύρεις στο Μοσχολούρι (περιοχή των Σοφάδων Καρδίτσας), στην Ελασσόνα και από τις αρχές του 17ου αιώνα στα Φάρσαλα. Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, με αίτημα των εμπόρων καθιερώθηκαν εμποροπανηγύρεις σε όλες τις θεσσαλικές πόλεις και κομποπόλεις. Διεξάγονταν συνήθως το φθινόπωρο, διαρκούσαν μια εβδομάδα-ξεκινούσαν πάντα με ζωπάζαρο και τόνωναν πολύ την τοπική οικονομία. Ωστόσο ο χαρακτήρας τους δεν ήταν μόνο εμπορικός, ήταν πολλαπλός. Έδιναν την ευκαιρία στους κατοίκους της περιοχής να κάνουν επαφές και ταυτόχρονα να ψυχαγωγηθούν. Σε εμποροπανηγύρεις όπως στη Λάρισα κατά την διάρκεια του πανηγυριού γίνονταν ιππικοί αγώνες καθώς και έκθεση ίππων από όλη τη Θεσσαλία με χρηματικά βραβεία και επαίνους. Παλαιότερα γίνονταν και ποδηλατικοί αγώνες. Κατά την περίοδο των πανηγυριών οι Θεσσαλικοί Σιδηρόδρομοι για την καλύτερη εξυπηρέτηση των εμπόρων και των πανηγυριστών δρομολογούσαν έκτακτους συρμούς με εκπτώσεις στα εισιτήρια, ενώ οι δήμοι αναλάμβαναν να στήσουν προς στέγαση των εμπόρων μικρές ξύλινες παράγκες τις οποίες νοίκιαζαν σε δημοπρασία.» Θεσσαλικές Εμποροπανηγύρεις. Μαρούλα Κλιάφα, Οι άνθρωποι του Μόχθου (1920-1980), Μεταίχμιο, 2007, σελ 73

3. Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, σελ 534

Ο κύκλος των θεσσαλικών εμποροπανηγύρεων στην αρχή του 20 αιώνα φαίνεται ότι παραμένει αναλλοίωτος ακόμη και σήμερα.¹⁵⁵

3.Λίμνη Κάρλα ένα διαρκές πείραμα σε εξέλιξη.

Τι είδος λίμνη είναι αυτή? η καλύτερα τι είδος λίμνης ήταν αυτή στο παρελθόν.

Για να απαντήσουμε πρέπει να σκεφτούμε πως ήταν παλιότερα, και τι αντιπροσωπεύει τώρα.

Τώρα με σιγουριά πρόκειται για έναν ταμιευτήρα νερού που ανακυκλώνεται με μικρή συχνότητα. Αν αναρωτηθούμε για την ανακατασκευή της παλαιάς συνθήκης της λίμνης, η αλήθεια είναι ότι ακόμη και οι πιο ριζοσπαστικοί περιβαλλοντολόγοι θεωρούν ότι δε μπορεί πλέον να επανέλθει στην προηγούμενη κατάσταση, αλλά το ερώτημα παραμένει : πως η λίμνη θα εξελιχθεί στο μέλλον. Σήμερα το νερό προέρχεται από τον Πηνειό μαζί με άλλες τροφοδοτήσεις ενώ φιλτράρεται σε κομβικά σημεία.

Η λίμνη διαμορφώθηκε από την αποστράγγιση του θεσσαλικού χώρου πριν από 500.000 χρόνια. Το έργο της επαναδημιουργίας της λίμνης θα στοιχίσει 50,000,000 €, από τα οποία τα 37,890,900 € προέρχονται από Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση στα πλαίσια του προγράμματος ERDF for the 2007 to 2013 programming period.¹⁵⁶

Ταμιευτήρας Κάρλας

Ότι τίτλο και να δώσεις στην περιοχή της λίμνης Κάρλα της ταιριάζει γιατί η ιστορία της περιλαμβάνει μια σειρά από παραδοξότητες της ανθρώπινης επέμβασης και κατάχρησης του εδάφους της. Μια αέναη κυκλική πορεία προς την κατάκτηση - πλήρωση του ανθρώπου πάνω στη γη. Για τους περισσότερους κατοίκους της περιοχής, η λίμνη Κάρλα αποτελούσε τον ιδανικό τόπο πειραματισμού των αντοχών των φαντασιώσεων και επιδιώξεων τους. Η κοιλάδα της Κάρλας είναι γεμάτη με παράδοξα (extremes). Περιλαμβάνει χωριά που κάποτε ήταν ψαροχώρια, αρχαίους οικισμούς σε νησίδες λόφων πετρωμάτων, στρατιωτικές βάσεις, ιδιωτικά ελικοδρόμια, εγκαταλελειμμένα νταμάρια εξόρυξης μεταλλευμάτων. Σήμερα συμβολίζει ίσως την αποτυχημένη ζωντανή απόδειξη της εδαφικής κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στο τοπίο.

Αλλά αυτή η ιστορία του νερού των πολιτικών και των εκμεταλλεύσεων έχει τελικά εξελιχθεί σε μια πιο περίπλοκη κατάσταση καθώς έχει μεταλλαχθεί από τις σχέσεις των πολιτικών αντικρουόμενων και των εμφανών αποτυχιών. Το αποτέλεσμα της επέμβασης τόσο τεχνητό όσο και φυσικό διεκδικεί μια μοναδικότητα σαν μια δεύτερη φύση σε αντιδιαστολή με τις οικολογικές αντιδράσεις και τους τεχνοκρατικούς σχεδιασμούς.

σημείωση

Μερικά χιλιόμετρα μακριά από την πόλη του Βόλου, στο νοτιοανατολικό άκρο της Θεσσαλικής πεδιάδας, βρίσκεται μια έκταση 180.000 περίπου στρεμμάτων σε ένα λεκανοπέδιο που παλαιότερα αποτελούσε μια εύφορη περιοχή καλλιέργειας και ανάπτυξης. Σχεδόν 50 χρόνια πριν το 1962 αποξηράνθηκε, ως μέρος των αντιπλημμυρικών και εξυγιαντικών έργων της Θεσσαλίας, προκειμένου να δημιουργηθεί νέα καλλιεργήσιμη γη και να απαλλαχτεί η περιοχή από τον εκτεταμένο βαλτότοπο. Μέχρι το 1964 είχε ολοκληρωθεί το έργο. Η αποστράγγιση στον Παγασητικό έγινε με την κατασκευή σήραγγας 10 χιλιομέτρων.

¹⁵⁵ Προντζάς Βασίλης, Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992, σελ 83

¹⁵⁶

http://ec.europa.eu/regional_policy/projects/stories/details_new.cfm?pay=EL&the=79&sto=2281&lan=6&region=ALL&obj=ALL&per=2&defL=EN

Η ιστορία του

Από το 1948 αλλά κυρίως από το 1959 που ιδρύθηκε η Υπηρεσία Εγγειοβελτικών Έργων , το Υπουργείο Γεωργίας άρχισε να συμμετέχει όλο και περισσότερο στις μελέτες και στα έργα τοπικού ενδιαφέροντος. Το σπουδαιότερο έργο στο διάστημα αυτό ήταν η αποστράγγιση της Λίμνης Κάρλα με την κατασκευή μιας σήραγγας μήκους 10 χλμ που χύνεται στον μυχό του Παγασητικού Κόλπου και η οποία τέθηκε σε λειτουργία το 1961.¹⁵⁷

Το αρχικό σχέδιο περιλάμβανε την αποξήρανση της λίμνης και στη συνέχεια κατασκευή ταμιευτήρα 64.700 στρεμμάτων, με σκοπό τον έλεγχο της λίμνης, την αντιμετώπιση των πλημμυρών, την προστασία του Παγασητικού, την άρδευση χιλιάδων στρεμμάτων γης και τη μερική, έστω αποκατάσταση του περιβάλλοντος. Τελικά η Πολιτεία υποχώρησε στις πιέσεις, και έδωσε τις εκτάσεις με προσωρινές διανομές για καλλιέργεια και δεν ολοκλήρωσε ποτέ το έργο, με την κατασκευή του ταμιευτήρα των 64.700 στρεμμάτων. Μέχρι το 1970 οι κάτοικοι και η αρμόδια υπηρεσία πίστευαν ότι το έργο αποξήρανσης της Κάρλας αποτελούσε εθνική ανάγκη ανάπτυξης και ευημερίας. Η δυναμική της επιχειρηματολογίας της εποχής είχε καλλιεργήσει αίσθημα της ανάπτυξης και της ευημερίας.

Η αποξήρανση της λίμνης είχε πάρει διαστάσεις εθνικής ευθύνης. για όσους δούλευαν για την Κάρλα εκείνη την εποχή έχοντας πιστέψει ότι συμμετείχαν σε κάτι μεγαλειώδες για την ανάπτυξη της περιοχής. Ο τοπικός τύπος της εποχής εγκωμιάζει την ενέργεια αυτή, οι κάτοικοι περιμένουν ότι όλα τα προβλήματα τους θα λυθούν με την αποξήρανση της λίμνης και το κοινό αίσθημα.

Η εφαρμογή αυτού του σχεδίου υπήρξε ατελής και υπαίτια πολλών προβλημάτων. Από τον πυθμένα της κυρίως λίμνης προέκυψε έδαφος πολύ φτωχό σε αποδόσεις και σε μεγάλο βαθμό παρέμεινε μια χέρσα έκταση. Επιπλέον, το μικροκλίμα της περιοχής επηρεάστηκε δυσμενώς, ο υδροφόρος ορίζοντας της περιοχής κατέπεσε δραματικά, το πλούσιο λιμναίο οικοσύστημα εξαφανίστηκε και η ακμάζουσα αλιευτική οικονομία των γύρω χωριών έσβησε. Γρήγορα φάνηκαν τα αποτελέσματα αυτής της πράξης. Οι καλλιέργειες, όταν δεν έχει βροχοπτώσεις την άνοιξη, καταστρέφονται, γιατί τα εδάφη είναι αλατωμένα. Στην αντίθετη περίπτωση, έντονων βροχοπτώσεων, πλημμυρίζουν και πάλι καταστρέφονται. Έτσι, υπήρχε σοδειά μία φορά τις τρεις χρονιές κατά μέσο όρο. Ξαφνικά ο Παγασητικός κόλπος, στον οποίο χύνονται τα νερά της Κάρλας, κιτρινίζει από τα απόβλητα της αχυροκυτταρίνης και των άλλων εργοστασίων της περιοχής Λαρίσης.¹⁵⁸ Ακολουθούν αγώνες των πολιτών της Μαγνησίας, οπότε οι βιομηχανίες αναγκάζονται να επεξεργάζονται τα απόβλητά τους. Και πάλι όμως τα νερά της Κάρλας μεταφέρουν μεγάλα

¹⁵⁷ Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, σελ 340

¹⁵⁸ Μελέτη Κάρλας, Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως - Υπηρεσίες Νέας Γενιάς - ΤΕΔΚ Ν. Μαγνησίας, Αθήνα 1984

φορτία φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων στο ευαίσθητο οικοσύστημα του Παγασητικού και συντελούν στη δημιουργία ευτροφισμού στον κόλπο. Μπροστά σε τέτοιες αστοχίες, στη δεκαετία του 90', 30 χρόνια μετά την ολοκλήρωση του έργου η ειδική περιφερειακή πολιτική αλλάζει γνώμη και δρομολογείται το εγχείρημα της κατασκευής ενός μεγάλου ταμιευτήρα, για την επανάκαμψη κάποιων από τα πλεονεκτήματα της αρχικής λίμνης. Το πολυσύνθετο κι απαιτητικό αυτό έργο πρόσφατα ολοκληρώθηκε. Ο νέος ταμιευτήρας, έκτασης 35.800 στρέμματα, σταδιακά γεμίζει, επαναφέροντας την εικόνα λίμνης και την υδρόβια ζωή που για 40 χρόνια είχαν εκλείψει.¹⁵⁹

Το νερό που διοχετεύτηκε στη θάλασσα δεν αξιοποιήθηκε για καμία λειτουργία. Τα σχέδια και οι προβλέψεις ότι η λίμνη της Κάρλας θα διοχετεύσει με νερό τον Βόλο καθώς λόγω μόλυνσης των υδροφόρου ορίζοντα έχει πρόβλημα ύδρευσης αποδείχθηκαν αναληθή.

Η ύδρευση του Βόλου είναι εξαρτημένη με το μέλλον της Κάρλας. Οι γεωτρήσεις γίνονται όλο και πιο βαθιές. Σήμερα, το βάθος των γεωτρήσεων ξεπερνά τα 200 μέτρα και παρουσιάζονται φαινόμενα υφαλμύρωσης σε πολλές απ αυτές. Το θαλάσσιο μέτωπο αρχίζει να εισχωρεί στην υπόγεια υδροφορία της Κάρλας, καθώς αυτή βρίσκεται ήδη κάτω από τη στάθμη της θάλασσας.

Τα έργα της επαναδημιουργίας της λίμνης περιλαμβάνουν :

- Αναχώματα και έργα διαμόρφωσης της λίμνης ανατολικά και δυτικά, με την κατασκευή δύο αναχωμάτων μέσου ύψους 9m, μήκους 2.725 m περίπου και 12.313 m αντίστοιχα. Το βάθος του νερού στην λίμνη θα κυμαίνεται εποχιακά μεταξύ 2,5 m και 5 m περίπου, με περιθώριο για περιπτώσεις πλημμυρών 1,2 m.
- Κατασκευή συλλεκτήρων Σ3 Σ4 Σ6 και Σ7 καθώς τα όμβρια νερά των υψηλών περιοχών της λεκάνης απορροής της λίμνης Κάρλας θα συλλέγονται στους συλλεκτήρες μέσω των οποίων θα οδηγούνται στην λίμνη. Επειδή όμως οι απορροές της λεκάνης Κάρλας όμως δεν επαρκούν για την πλήρη υδροδότηση της λίμνης και απαιτείται η ενίσχυσή της με τα χειμερινά νερά του ποταμού Πηνειού.
- Τα έργα υδροδότησης από τον Πηνειό προβλέπουν μέχρι 14 m³/sec με αντλιοστάσιο στη θέση «Καραούλι» και ανύψωση της τάξης των 3-4 m. Για τη μεταφορά του νερού στον ταμιευτήρα Κάρλας θα χρησιμοποιηθεί το υφιστάμενο σύστημα αγωγών μεταφοράς αποτελούμενο από την υφιστάμενη κύρια αρδευτική διώρυγα 2Δ, που θα ενταχθεί ως έχει στο σύστημα, τμήματα των αποχετευτικών τάφρων 6Τ, 7Τ και 2Τ καθώς και ο συλλεκτήρας Σ4. Το συνολικό μήκος των τάφρων αυτών είναι 45.500 m περίπου και σε αυτές προβλέπονται καθαρισμοί, τοποθέτηση θυροφραγμάτων και σημειακές παρεμβάσεις αντιπλημμυρικής προστασίας.¹⁶⁰
- Έργα ενίσχυσης ύδρευσης Βόλου (Γεωτρήσεις και κύριος αγωγός 9,5 km)

Τα έργα αυτά αφορούν στην κατασκευή νέων και την εκμετάλλευσή τους καθώς και υφιστάμενων γεωτρήσεων, που χρησιμοποιούνται σήμερα για άρδευση, για την ύδρευση της περιοχής Βόλου. Οι γεωτρήσεις προβλέπονται στον υδροφορέα που βρίσκεται νοτιοδυτικά της λίμνης, σε εκτάσεις των οικισμών Στεφανοβικίου, Ριζομύλου, Αγ. Γεωργίου και Βελεστίνου.

Αριθμοί

Μέγιστη Επιφάνεια: 35.800 στρ. περίπου

Μέγιστος Όγκος : 184 εκ m³

Οι περιβαλλοντικές οργανώσεις θεωρούν ότι η αποκατάσταση της λίμνης πρόκειται για το μεγαλύτερο οικολογικό έργο που σχεδιάστηκε ποτέ στη χώρα μας καθώς λόγω της κρισιμότητας

¹⁵⁹ στοιχεία από το κείμενο «Κάρλα - Περιβαλλοντικές διαστάσεις», Γιάννης Πρίντζος, π. πρόεδρος ΤΕΕ Μαγνησίας

¹⁶⁰ Περιφερειακή Πολιτική, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

http://ec.europa.eu/regional_policy/projects/stories/details_new.cfm?pay=EL&the=79&sto=2281&lan=6&region=ALL&obj=ALL&per=2&defL=EN

του υδατικού παράγοντα στην περιοχή από κάθε άποψη, κρίνεται το μέλλον ολόκληρης της Ανατολικής Θεσσαλίας.¹⁶¹

Οι χαμένοι οικισμοί

Στην περιοχή έχουν βρεθεί πολλοί παλαιολιθικοί οικισμοί, νεκροταφείο θολωτών τάφων (ύστερη εποχή του χαλκού 14ος-12ος αι. π.Χ.)

Κατά τις εργασίες των συλλεκτήριων έργων ήρθαν στην επιφάνεια νεολιθικοί οικισμοί της περιοχής, που επιβεβαιώνουν την διαχρονική κατοίκηση από την Νεολιθική έως την Ελληνιστική περίοδο, μέχρι την Βυζαντινή και την Νεότερη πιστοποιώντας έτσι την ακτογραμμή της λίμνης στο πέρασμα των αιώνων.¹⁶²

Χάρτης παλαιολιθικών οικισμών

<http://hyperion.ims.forth.gr/predictiveModelling/default.aspx>

πηγή <http://neolithictessaly.ims.forth.gr/predictive.php?l=2>

3.EDEN - ΜΕΤΕΩΡΑ

Τα Μετέωρα αποτελούν ένα σιωπηλό απομεινάρι των γεωλογικών διεργασιών και ανακατατάξεων χιλιάδων εκατομμυρίων χρόνων πριν, απέμειναν να θυμίζουν αναλλοίωτα την φυσική αλλαγή του τοπίου. Επίσης αποτέλεσαν ένα πεδίο -υποδοχέα νέας κατοίκησης του ανθρώπου σε ένα παράδοξο συσχετισμό (μοναστήρια) μαζί με νέες δραστηριότητες κατάκτησης (αναρρίχηση). Στους παλαιότερους χρόνους κατακτήθηκαν από ασκητές, βρίσκοντας την απομόνωση σε σπηλιές. Κάθε χρόνο έρχονται επισκέπτες τόσο θρησκευτικού όσο και ορειβατικού ενδιαφέροντος για να θαυμάσουν από κοντά την ιδιαιτερότητα του τοπίου.

Ουτοπίες και δυστοπίες συγκατοικούν κάτω από τον ίδιο ουρανό ...

Τα Μετέωρα ως τόπος Ασκητισμού

Τα Μετέωρα άρχισαν να κατοικούνται το 1500, αποτέλεσαν αυτόνομη ιδιοκτησία στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και αργότερα μετά την απελευθέρωση. Στην ύστερη βυζαντινή εποχή έχουμε την πρώτη μετεγκατάσταση των μοναχών ασκητών στα Μετέωρα. Η ονομασία Μετέωρα σαν νεότερη δόθηκε από από τον Αθανάσιο τον Μετεωρίτη κτίτωρ της Ιεράς Μονής της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος τον “πλατύ λίθο” όταν ανέβηκε σ’ αυτόν το 1344 για πρώτη φορά. Από αυτόν πήραν όλοι οι βράχοι το όνομα Μετέωρα ενώ ίδιος ο βράχος ονομάζεται Μεγάλο Μετέωρο.¹⁶³ Κατά την Τουρκοκρατία είχαν ιδιαίτερη εύνοια με ξεχωριστό ιδιοκτησιακό καθεστώς.

¹⁶¹ από κεί μενο της Περιβαλλοντικής Γραφειοκρατίας Μηχανισμός

¹⁶² Σιμάνη Β.Αδρύμη, Διευθύντρια του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Θεσσαλικών Σπουδών, «Αφιέρωμα Λίμνη Κάρλα», Εφημερίδα Διανομέας, 7 Ιουνίου 2009

¹⁶³ Robert Curzon, «Τα Μοναστήρια των Μετεώρων Επισκέψεις στα Μοναστήρια της Ανατολής», (Το ταξίδι στην Ήπειρο-Θεσσαλία), ΦΙΛΑ.Ο.Σ Τρικάλων, Εκδοτικός Οίκος Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995

Η ανάβαση γινόταν με δίχτυ ή ανεμόσκαλα. Από το 1922 κατασκευάστηκαν κλίμακες. Οι πρώτοι αναβάτες (έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις) χρησιμοποίησαν πασσάλους μπηγμένους στους βράχους, άλλοι με σκαλωσιές -κρεβάτια όπως στις οικοδομές, άλλοι με την βοήθεια θεόρατων δένδρων που βρίσκονταν κοντά στα βράχια, άλλοι με την βοήθεια χαρταετών πετώντας το βοηθώντας στο πέραςμα του σχοινιού σε άλλο βράχο!

Υπάρχουν κατοικημένα μοναστήρια και ακατοίκητα. Παλαιότερα λειτουργούσαν πάνω από 20 σήμερα λειτουργούν 6.

Η περιοχή Μετεώρων είναι χαρακτηρισμένη ως « ιστορικό διατηρητέο μνημείο και τόπος παρουσιάζων ιδιαίτερο φυσικό κάλλος ή ενδιαφέρον από απόψεως αρχιτεκτονικής ή ιστορικής», με την υπουργική απόφαση 10977/16.5.67(ΦΕΚ 352/31.5.67) βάση του ΚΜ 5351/52, Ν. 1469/1950 (Αρ. 15), ΝΔ 4177/19.61 (αρ. 12).¹⁶⁴ και ανήκουν στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της Unesco από το 1988.

Αυτή η ιδιαίτερη συνθήκη έχει δημιουργήσει μια αξιοσημείωτη αντίθεση. Από τη μια τα Μετέωρα και τα Μοναστήρια έχουν προστατευθεί και έχουν διατηρηθεί ή αποκατασταθεί ανάλογα, και από την άλλη η Καλαμπάκα η κωμόπολη που χτίστηκε κάτω από τους βράχους, με τους ελληνικούς πολεοδομικούς κανονισμούς της, αναπτύσσεται κατά τον παραδοσιακό ελληνικό τρόπο. με Πολεοδομικές αυθαιρεσίες, ανύπαρκτα προγραμματικά πλάνα τουριστικής και πολιτισμικής ανάπτυξης και ανάδειξης, διακοσμητικές υπερβολές προσέλκυσης πελατών που παραπέμπουν σε άλλες δεκαετίες και μια τουριστική παρακμή εξαιτίας της κρίσης και κακών τοπικών χειρισμών δημιουργούν ένα σύνολο ετερόκλητων στοιχείων με θέα τα Μετέωρα.

Οι μικροκοινότητες που κατοικούν στην περιοχή αποτελούνται από τους μοναχούς οι οποίοι ζουν την ασκητική ζωή αλλά δέχονται επισκέπτες- προσκυνητές σε καθορισμένες ώρες και μέρες. Οι αναρριχητές επισκέπτες που έρχονται για την ιδιαιτερότητα των βράχων και οι ντόπιοι αναρριχητές αποτελούν μια τοπική δραστήρια ομάδα. Ενδεικτικό είναι το Πάσχα αποτελεί διπλό προορισμό διακοπών.

Ασκητάρια “Ο πόθος της αποξένωσης”

Στις εγκοπές των βράχων υπάρχουν σκίτες που χρησιμοποιούνταν από τους πιο τολμηρούς μοναχούς που επιζητούσαν την απομόνωση. Σήμερα χρησιμοποιούνται στις γιορτές συμβολικά με την τοποθέτηση αναθημάτων από τους πιο τολμηρούς πιστούς ή αναρριχητές.

Τα Μοναστήρια η ιδιοποίηση των βράχων προς μια αυτονομία !

Θέματα Ειδικού Καθεστώτος στα Μοναστήρια τίθεται για πρώτη επί Τουρκοκρατίας το 1531 με έγγραφο που παρουσιάζεται σε έγγραφο με την ευνοϊκή απόφαση υπέρ των μοναστηριών για διατήρηση ή απόκτηση κτημάτων. Όπως είναι φανερό από τις αξιώσεις των μοναχών για τη διαπίστωση του status quo, φαίνεται ότι σειρά Σουλτάνων είχαν εξασφαλίσει προστασία και ησυχία στη μοναστική κοινότητα του Μεγάλου Μετεώρου. μέσω ειδικού καθεστώτος των γαιών.

Το καθεστώς των βακουφιών έδινε μια αξιοζήλευτη ασφάλεια. Έγγραφα και ιδιαίτερα νομικές πράξεις, δείχνουν ότι οι μοναστηριακές κοινότητες, τα κεφάλαιά τους και ορισμένα κτήματα τους αναγνωρίζονταν ως βακούφια.¹⁶⁵ «Η στρατηγική των μοναστηριών σε συνδυασμό με το

¹⁶⁴ στοιχεία από το Υπουργείο Πολιτισμού, <http://www.culture.gr/culture/gindex.jsp>

¹⁶⁵ Αλεξανδρόπουλος Ιωάννης Χρ., «Τα Μοναστήρια των Μετεώρων στους δύο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας», Τρικαλινά, Τόμος 4ος, 1984, σελ 81

Πατριαρχείο στόχευε όχι τόσο στην φορολογική ανακούφιση, όσο στη διατήρηση, συνέχιση και επέκταση του καθεστώτος που αφορούσε τα μοναστήρια, που εκείνη την περίοδο ήταν υπό ισλαμική κυριαρχία με βάση το καθεστώς και τα προνόμια που απολάμβαναν υπό προγενέστερους Χριστιανούς κυρίαρχους.»¹⁶⁶ Ίσως αυτή η ειδική μεταχείριση να έχει επηρεάσει στην συγκρότηση πλήθους κειμηλίων και πολιτισμικών θησαυρών των Μοναστηριών των Μετεώρων και στην ξεχωριστή μοναστηριακή αρχιτεκτονική τους.

Η σημερινή Αναρρίχηση

Εκατοντάδες ορειβάτες και αλпинιστές έρχονται για αναρρίχηση σε διάφορες διαδρομές¹⁶⁷ των βράχων. Η αναρρίχηση δε γίνεται σε βράχους που υπάρχουν κατοικημένα μοναστήρια. Τα βράχια έχουν ονομασίες ανάλογα με τα αναρριχητικά πεδία και την δυσκολία τους !!!

Μερικά από τα ονόματα των διαδρομών είναι εμπνευσμένα από το ιερό περιβάλλον των μοναστηριών, άλλα από παραμύθια και θρύλους και την μυθολογία :

Τοίχος των Αυλών, Τοίχος των Συννέφων, Πύργος του Διαβόλου, Πύργος του Βαρλαάμ, Μπροστινός Πύργος Ανάπαυσα, Πέτρα του Προδρόμου, Πύργος Αγίας Βαρβάρας, Φύλακας Αγίου Πνεύματος, Πύργος των Κοράκων, Αδράχτι, Παιδί της Σουρλωτής, Τοίχος της Καλόγριας, Θρύψαλο, Φύλακας Μοναστηρίου, Ρόπαλο του Ηρακλή, Πύργος του Δράκου, Μεσονύκτιος Πύργος, Βραδινός Πύργος, Κακός Νάνος!¹⁶⁸

Ο πρώτος αναρριχητικός οδηγός των Μετεώρων, εκδόθηκε το 1977, από τους Dietrich Hasse και Heinz-Lothar Stutte ενώ αμέσως μετά αρχίζουν και οι πρώτες επισκέψεις ορειβατών-τουριστών στην περιοχή, γεγονός που αποτέλεσε κίνητρο για τους νέους να ασχοληθούν με την αναρρίχηση. Υπάρχουν camping και ξενοδοχεία στην περιοχή Καστράκι που εξυπηρετούν την αυξημένη ζήτηση. Ενδεικτικό του ακμάζοντα παλαιότερου τουρισμού στέκει το Ξενία το οποίο σχεδιάστηκε από τον Άρη Κωνσταντινίδη το 1960 ως Motel Ξενία, παρατημένο σήμερα να θυμίζει μια εξιδανικευμένη μορφή τουριστικής ανάπτυξης.

Στρωματογραφία- Το γεωλογικό Φαινόμενο

Τα Μετέωρα είναι μολλασικά ιζήματα που εναποτέθηκαν στο Κάτω Μειόκαινο (πριν 23 εκατομμύρια χρόνια περίπου) και αποτελούνται κυρίως από κροκαλοπαγή και ψαμμίτες. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι η δημιουργία του επιβλητικού αυτού γεωλογικού τοπίου αν και έχει απασχολήσει κατά καιρούς ξένους και Έλληνες ερευνητές δεν έχει ακόμη ξεκάθαρα ερμηνευτεί.¹⁶⁹ Το πρώτο στάδιο της Μεσοελληνικής αύλακας τοποθετείται πριν από 40-32 εκατομμύρια χρόνια (Μέσο-Ανώτερο Ηώκαινο) όταν υποθαλάσσια ριπίδια συσσωρεύτηκαν στη λεκάνη.

Πριν από 30 εκατομμύρια χρόνια κατά το Ανώτερο Ηώκαινο έως το Κατώτερο Ολιγόκαινο, η ακόμα ομοιόμορφη λεκάνη χαρακτηριζόταν από δελταικές και τουρβιδιτικές αποθέσεις. Στην περιοχή Καλαμπάκας αναπτύσσεται επάνω από τη μολάσσα του Επταχωρίου ένας μικρός δελταϊκός κώνος που αποτέθηκε στη θαλάσσια λεκάνη, όπως αναφέρει ο Philippson (1897) από ένα χειμαρρώδη ποταμό με διεύθυνση Β-ΒΔ.

¹⁶⁶ Oikonomides N., Monasteres et moines lors de la conquete ottomans, Sudost-Fforschungen, 36, 1976, p. αναδημοσίευση. ΦΙ.Λ.Ο.Σ Τρικάλων, Εκδοτικός Οίκος Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995

¹⁶⁷ βιβλίο H.L. Stutte κ D. Hasse , Meteora Kletern und Wandern (αναρρίχηση και πεζοπορία)

¹⁶⁸ (οι χάρτες αναρρίχησης από το http://www.kalampaka.com/gr/meteora/climbing_maps.asp)

¹⁶⁹ Δερμιτζάκης Μιχάλης, Ντρίνια Χαρά, Φέρμελη Γεωργία, «Η δημιουργία των Μετεώρων και η Εξέλιξη τους μέσα στο χρόνο», Συνέδριο Η Καλαμπάκα μέσα από την Ιστορία της, επιμ: Γρηγόρης Σταγέας, Εισηγήσεις Πρακτικά Γ' Ιστορικού Συνεδρίου Καλαμπάκας 7-9 Σεπτεμβρίου 2007, Εκδόσεις Γένεσις, Καλαμπάκα 2009. σελ 97

Η Λιμνοθάλασσα της Θεσσαλίας

Πριν από 25-30 εκατομμύρια χρόνια μετά από γεωλογικές μεταβολές που συνέβησαν κατά τη διάρκεια των αιώνων, ανυψώθηκε το κεντρικό τμήμα της σημερινής Ελλάδος και βυθίστηκε η περιοχή της Θεσσαλίας, η οποία αποτέλεσε μία λίμνη. Αργότερα δημιουργήθηκε το άνοιγμα των Τεμπών, με αποτέλεσμα τα νερά να χυθούν στο σημερινό Αιγαίο και να αποκαλυφθεί η θεσσαλική πεδιάδα.

Κατά την τριτογενή περίοδο στη διάρκεια των αλπικών πτυχώσεων, αποκόπηκαν οι συμπαγείς όγκοι των "βράχων" από την οροσειρά της Πίνδου που δημιουργήθηκε και με την πάροδο των αιώνων σχηματίστηκε ανάμεσά τους η κοιλάδα του Πηνειού ποταμού. Με τη συνεχή διάβρωση από τους ανέμους και τις βροχές, καθώς και από άλλες γεωλογικές μεταβολές, οι βράχοι αυτοί στο πέρασμα εκατομμυρίων ετών πήραν την σημερινή τους μορφή. Στις κοιλότητες των βράχων, στις σχισμές τους και στις κορυφές τους βρήκαν προστασία οι άνθρωποι της περιοχής από τις επιδρομές διαφόρων κατακτητών και αυτών που πέρασαν από την περιοχή.

EDEN

Ο κάμπος είναι η περιοχή που το αδύνατο γίνεται δυνατό. Ένα πεδίο φαινομενικά αρχικά άχρηστο μετατράπηκε σε ένα μωσαϊκό ατομικών ξεχωριστών ουτοπιών που το τεχνητό περιβάλλον λειτούργησε κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο. Στον προσδιορισμό των ατομικών ουτοπιών λειτούργησε η εργασία και ο ιδανικός τρόπος κατοίκησης σαν ένα πεδίο εφαρμογών πιστό σε ένα απομονωμένο προσωπικό όραμα ευημερίας και ευτυχίας.

4. Μεγδοβίτικα Ορφανών- Μεγδοβίτικα Σοφάδων Μεγδοβίτικα Ορφανών Καρδίτσας εγκαταλελειμμένος Οικισμός (μεταξύ Σοφάδων και Αγίας Παρασκευής)

3. Ορφανά

ΤΑ χωριά που “φυτεύτηκαν” στον κάμπο , ύστερα από τις μαζικές αναγκαστικές απαλλοτριώσεις και τους αναγκαστικούς αναδασμούς.

Στα πλαίσια της επέκτασης των εγγειοβελτιωτικών έργων που άρχισαν να κατασκευάζονται κυρίως από την αντίστοιχη Υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας στο τέλος της δεκαετία του 1950, άρχισαν εκτεταμένες

απαλλοτριώσεις. Στις Τρεις αρδευτικές περιφέρειες που διαχειριζόταν οι ΤΟΕΒ πραγματοποιήθηκαν με κρατική πρωτοβουλία τα εγχειοβελτιωτικά έργα : Το μάτι του Τίρναβου, ο Πλατύκαμπος και ο Μέγδοβας.¹⁷⁰ Κατά τις απαλλοτριώσεις στα πλαίσια της δημιουργίας της λίμνης Μέγδοβα μερικούς από αυτούς τους οικισμούς δημιουργήθηκαν στον Δήμο Παλαμά και στον Δήμο Σοφάδων, καθώς μετά την δημιουργία της λίμνης δε μπορούσαν να κατοικήσουν στις περιοχές αυτές.¹⁷¹

Στα πλαίσια των αναδασμών αγρών και της δημιουργίας οικισμών, βρίσκουμε παραδείγματα στους Νομούς Καρδίτσας .

- Μεγδοβίτικα Σοφάδων

Ο αναδασμός επικυρώθηκε πρώτα το 1960 καθώς δόθηκαν αγροί στις περιοχές Καστανιά, Ταυρωπό και Κτήμα. Μετέπειτα επικυρώθηκε ξανά το 1970, ενώ το σχέδιο δόμησης είχε προηγηθεί πριν το 1969.¹⁷² Στην περιοχή υπήρχαν πλίνθινα χτίσματα από την δεκαετία του 50' τα οποία δεν άντεξαν στον χρόνο και χτίστηκαν και καινούρια. Οι λεγόμενοι Πυρήνες.

Σε κάποιες περιπτώσεις τα σπίτια χτίστηκαν με την χρηματοδότηση των υπεύθυνων οργανισμών, ενώ άλλοτε το αναλάμβαναν οι ιδιοκτήτες. Πάντως υπάρχει τυποποίηση στον σχεδιασμό καθώς όλα τα σπίτια έχουν την ίδια επιφάνεια σε τετραγωνικά.

Η αποκατάσταση των Αγροτών Ταυρωπού αφορούσε οικισμό 39.600 στρεμμάτων, που αποτελούνταν από Αγρούς 8.181 στρεμμάτων, σπίτια 29.501 στρ., και δρόμων 1485 στρ.

- Μεγδοβίτικα Ορφανών στον Δήμο Παλαμά

Τα Μεγδοβίτικα Ορφανών αποτελούν έναν παρατημένο εγκαταλελειμμένο σήμερα οικισμό, καθώς αστικοποιήθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός των κατοίκων. Μέχρι πρόσφατα τα κτίσματα με την ίδια τυπολογία που συναντάμε σε όλα τα “Ορφανά” χρησιμοποιούνταν σαν αποθήκες. Σήμερα γειτνιάζει πολύ κοντά νέο χωρίο Ορφανά που το χωρίζει από τον παλιό οικισμό ο εγκαταλελειμμένος σιδηροδρομικός σταθμός. Σε κάποια σπίτια μένουν μετανάστες και αθίγγανοι, ενώ τα εγκαταλελειμμένα μοιάζουν να έχουν ξεφυτρώσει από τους αγρούς.

5. Σοφάδες Δυστοπία (τσιγγάνοι)

Οι τσιγγάνοι στη Θεσσαλία αποτελούν διαχρονικό κεφάλαιο στην ιστορία της Θεσσαλίας.

<http://lithoksou.net/ghiftivivlioghrafia.html>

Οι Τσιγγάνοι, Ρόμαν, Γύφτοι- Μοναδισμός

Οι περιπλανήσεις των διαφόρων τσιγγάνικων ομάδων, οι διαδρομές που ακολούθησαν, οι γλωσσικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις, συντέλεσαν στο να αποτελούν οι Τσιγγάνοι σήμερα ένα μωσαϊκό. Όλοι στην αρχή ήταν νομάδες, με την πάροδο των χρόνων ορισμένοι άρχισαν να εγκαθίστανται μόνιμα έτσι ώστε σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν μόνιμα εγκατεστημένοι ημινομάδες και νομάδες.

Ρόμα: ετυμολογία

Ρομ: Άντρας, άνθρωπος

Ρόμνι: τσιγγάνα, γυναίκα

- Περιοχή Τσιγγάνων στους Σοφάδες

Σε ένα οριακό περιβαλλον αυτονομίας και αντινομίας υπάρχουν οι καταυλισμοί, οι περιοχές κατοίκησης των Αθίγγανων. Διαπληκτισμοί και καταγγελίες για μη υποστήριξη αθίγγανων μαθητών στα σχολεία, και κοινωνικοί αποκλεισμοί, προβλήματα στέγασης, περιβαλλοντικά

¹⁷⁰Sivignon Michael, Θεσσαλία Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής Περιφέρειας, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, σελ 340

¹⁷¹ οι πληροφορίες προέρχονται από τις Τεχνικές Υπηρεσίες του Δήμου Παλαμά και του Δήμου Σοφάδων.

¹⁷²29/12/1961 Έτος Διανομής, Περιφέρεια Καρδίτσας, υπεύθυνη εκείνη την εποχή ήταν η Διεύθυνση Επικοινωνίας Περιφέρειας.

προβλήματα που προκύπτουν από την καύση μετάλλων στην περιοχή. Το σίγουρο είναι ότι αυτή η σχέση είναι πολύ έντονη. Ανάμεσα στην παρανομία και την νομιμότητα, στην οικειοποίηση των κοινών αγαθών (νερό, ρεύμα, τηλέφωνο), στην κατάληψη ιδιοκτητων χώρων, στην ενσωμάτωση στην τοπικής κοινωνία, η επιλεκτική ιδιοποίηση σύγχρονων χαρακτηριστικών κατοίκησης, είναι έντονη.

σημείωση

Στα ευρωπαϊκά ρομάνι rom, στα αρσενικά ρομανί lom και στα συριακά και περσικά ρομανί dom. Μπορεί να αποδειχθεί ότι όλα αυτά τα ονόματα βρίσκονται σε ακριβή φωνητική αντιστοιχία με το σανσκριτικό domba και το σύγχρονο ινδικό dom ή dum, τα οποία αναφέρονται σε ένα συγκεκριμένο σύμφυρμα φυλών. Υπάρχουν αναφορές για τους Dom ως μουσικούς οι οποίες φτάνουν έως τον έκτο αιώνα. Στα σανσκριτικά η λέξη πήρε το νόημα του “ανθρώπου χαμηλής κοινωνικής τάξης ο οποίος ξει τραγουδώντας και παίζοντας μουσική”. Στις σύγχρονες ινδικές γλώσσες; οι αντίστοιχες λέξεις παρουσιάζουν ποικιλία παρόμοιων νοημάτων πχ. κάστα περιπλανώμενων μουσικών(σιντί), υπηρέτης (λαντά), πλανόδιος μουσικός(πεντζαμπί), μάυρος, χαμηλής κοινωνικής τάξης(δυτικά παχαρί).¹⁷³

Παράδοξες ατομικές αναγνώσεις (ο καθένας αναλαμβάνει να εκπληρώσει το όνειρό του)σπίτια
πύργοι, (εγκαταλελειμμένα)

Mythologies Mythologies

Η εμπειρική σχέση του υποκειμένου με το περιβάλλον μπορεί να εκφράζεται με την περιγραφή των τοποθεσιών.

Τοπωνύμια : εκεί ο ο μύθος με την πραγματικότητα εμπλέκονται αλληλένδετα, γιατί έχουν τόση σημασία, δηλώνοντας την ιστορία και την πρόθεση.

Την ετυμολογία των ονομάτων την διασχίζει η μυθολογία, η ιστορία και φτάνει ως τις μέρες μας με κενά και ελλείψεις για το πως μετατράπηκαν στα τελικά ονόματα.

---

¹⁷³ Fraser Angus, The Gypsies, Οι Τσιγγάνοι, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1998, σελ 32.

Θεσσαλία: Η ιστορική πραγματικότητα ότι η Θεσσαλία ήταν λίμνη οδήγησε ορισμένους ετυμολόγους να δεχτούν ότι η λέξη “Θεσσαλός” έχει την ίδια σημασία και προέλευση με τη λέξη θαλάσσιος. Το Θεσσαλός δηλαδή χαρακτηρίζει τον κάτοικο της λιμνοθάλασσας, το θαλάσσιο, το υδάτινο. Η ετυμολογία από τη θάλασσα με τις αναγκαίες φθογγικές μεταχωρήσεις φαίνεται να είναι άγνωστη στους Θεσσαλούς λόγιους, εκπροσώπους της ύστερης φάσης του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ίσως να είναι και η πιο πειστική εξήγηση για την προέλευση του ονόματος.¹⁷⁴

Καρδίτσα (Gord’ ca) Gord= κάστρο στα Σλαβικά μια πόλη που δημιουργήθηκε για να προσελκύσει κατοίκους από τις γύρω ορεινές περιοχές έχοντας σκοπό να δημιουργήσει έναν καινούριο πόλη συγκέντρωσης και ανάπτυξης.

Μαγούλες : Πολλές περιοχές στις παρυφές της Καρδίτσας έχουν συνθετικό τη λέξη Μαγούλα στην ονομασία τους. Θεωρήθηκε λέξη σλαβικής καταγωγής Πιθανότατα όμως η ρίζα της ανάγεται στη λατινική και έχει την ίδια ετυμολογία με τη λέξη magulus, υποκοριστικό του magus=μάγος, μαγικός¹⁷⁵

Άγραφα:Τα ξακουστά χωρία του βουνού, αυτά που δεν κατακτήθηκαν κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ονομάζονταν έτσι επειδή δε πλήρωναν δασμούς στους Τούρκους.

Ορφανά : Στην περιοχή του Θεσσαλικού Κάμπου συναντάμε μικρούς οικισμούς , στους οποίους εγκαταστάθηκαν κάτοικοι ύστερα από την αναγκαστική τους μετακίνηση λόγω των μεγάλων εγγειοβελτιωτικών έργων που έγιναν .

Η εγκατάσταση των νέων πληθυσμών αποτυπώνεται στα διατηρημένα τοπωνύμια, τα οποία αποτελούν την καλύτερη ακτινογραφία του ιστορικού χάρτη μιας περιοχής.

Μόνο λίγα διατηρήθηκαν ακέραια από την Αρχαιότητα,περισσότερο των μεγάλων πόλεων (Λάρισα, Τρίκκη-Τρίκαλα, Φάρσαλα, Δαμάσι, Ελασσόνα, Εχινός, Γόμοφοι, Θήβαι)

Η διάλυση των αγροτικών οικισμών κυρίως μεταξύ 4ου-5ου και 9ου αιώνα υπήρξε η αιτία της εξαφάνισης των αρχαίων ονομασιών τους.

Από τα καινούρια τοπωνύμια μερικά σε πεδινές περιοχές είναι νεοελληνικά, λόγια ή λαϊκά όπως το Φανάρι, Αλμυρός, Λυκοστόμιο, Σταγοί, Νέες Πάτρες, Μαρμάριανη, Βούναινα, Πέτρα, Πυργετός η ελληνοποιημένος λατινικά όπως Δομένικο-ου Καστρί, Πρεβέντα.

Πολλά είναι τα ονόματα οικισμών σλαβικής προέλευσης (Βέσαινα-Δέσιανη, Γαρδίκι, Εζέρος, Ζαγορά, Ραζοβίσδιο, Χάρμαινα, του Κισσάβου κτλ. απαντούν στα ορεινά ή ημιορεινά που συνήθιζαν να εγκαθίστανται μετά τον 6ο αιώνα οι Σλάβοι. Μετακίνηση πληθυσμών ,δημογραφική αλλαγή , αποτέλεσμα ιστορικών συγκυριών ,διαπιστώνεται κατά την περίοδο τη μετάβασης από την Τουρκοκρατία και στον κάμπο της Ανατολικής αλλά όχι της Δυτικής. Εδώ οι εξ ανατολής κάτοικοι εκμεταλλεύτηκαν την απώλεια πληθυσμών και της περιοχής λόγω Εμφυλίου Πολέμου το 1318, την πανώλη του 1348, που μετέβαλαν τελείως την εικόνα της, αφού έκτοτε διατηρούνται αποκλειστικά τούρκικα τοπωνύμια.Επίσης πολλά τοπωνύμια πχ. χωριών προέρχονται από τα κύρια ονόματα μεγαλοιδιοκτητών στη Λάρισα, Τρίκαλα. Εξίσου συνηθισμένα είναι τα ονόματα ναών-μονών που εξελίχθηκαν σε νεότερους οικισμούς από τη διαμονή των προκαθήμενων

¹⁷⁴Πανός Κων/νος, «Η Θεσσαλία κατά το περιηγητικό έργο του Christopher Wordsworth»(1833, άνοιξη προς καλοκαίρι) «Η Λάρισα και η περιοχή της από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα». Πρακτικά του 3ου Συνεδρίου Λαρσαϊκών Σπουδών Λάρισα, 8-9 Απριλίου 1995 Βιβλιοθήκη Θεσσαλικών Μελετών 7 παρ. 16 σελ 231-232, όμιλος Φύλων Θεσσαλικής Ιστορίας, Λάρισα 1997

¹⁷⁵ Κ. Γαλλής “Μαγούλα” λήμμα στη Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνική Έκδοση 1980).

χωρικών(Πορταριά ,Μακρινίτσα, Άγιος Λαυρέντιος, Μαρμαριανή Λάρισα, Λοξάδα,Ζαβλάντια).¹⁷⁶

Πηνειός: τοπωνύμιο

Πυραία και Πανδώρα από την Πύρρα και την Πανδώρα σύζυγο και μητέρα αντίστοιχα του Δευκαλίωνα

Πελασγία από το μυθικό γενάρχη των Πελασγών

Αιμονία από τον Αίμονα, γιο του Πελασγού

Αιολίς επειδή κατοικούσε εκεί η αιολική φυλή

Νεσσωνίς από την ομώνυμη λίμνη¹⁷⁷

Τσιφλίκι: -çiftlik

Τα τσιφλίκια υπήρχαν από την αρχή των τουρκικών κατακτήσεων, ήταν ιδιοκτησία του κράτους που παρουσιαζόταν με διάφορες μορφές όπως το hassa çiftlik το ραγιαδικο τσιφλίκι κλπ.

Με τη λέξη τσιφλίκι εννοείται το μεγάλο αγρόκτημα που καλλιεργείται από κολίγους.

Τα τσιφλίκια ήταν συνέχεια των βυζαντινών "ζευγηλατειών". Οι Τούρκοι, ύστερα από την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάκτηση των χωρών της βυζαντινής αυτοκρατορίας, διατήρησαν τις φεουδαρχικές σχέσεις. Οι δουλοπάροικοι, που στη νότια Βαλκανική χερσόνησο ονομάζονταν κολίγοι ή κολιγάδες αποτελούσαν το κύριο στρώμα των αγροτών καλλιεργητών, ιδιαίτερα στις πεδινές περιοχές.

Οι αγρότες αυτοί στη βυζαντινή εποχή λέγονταν "ζευγίτες", γιατί καλλιεργούσαν τη γη με ένα ζευγάρι ζώων ζεμένων σε άροτρο. Στην αρχή οι ζευγίτες μίσθωναν την εργασία άλλων φτωχών χωρικών που τους χρησιμοποιούσαν για τη σπορά, το θερισμό κλπ. Οι ζευγίτες ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλουν στον τσιφλικά, στον ιδιοκτήτη δηλ. του τσιφλικιού, ορισμένες ποσότητες από τα είδη που παρήγαν και να του παρέχουν χωρίς πληρωμή διάφορες υπηρεσίες. Όταν έγινε η προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881, ολόκληρη η πεδιάδα ήταν χωρισμένη σε τσιφλίκια. Αυτό αποτέλεσε αιτία συχνών εξεγέρσεων των Θεσσαλών αγροτών, που μετά από πολλούς αγώνες πέτυχαν την κατάργηση των τσιφλικιών.

¹⁷⁶ Συλλογικό Έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 64.

¹⁷⁷ Ρούσκας Γιάννης, Αργυροδίνης Πηνειός, Ρούσκας Γιάννης Εκδόσεις, Αθήνα 2004, σελ 15-16

IDEAL CITIES

Ο Θεσσαλικός κάμπος αποτελεί ένα έδαφος χαμένων πολιτισμών, νομαδικών μετακινήσεων, αβίαστης φαντασίας όπου τα όνειρα μπορούν να πραγματοποιηθούν με ένα μίνιμουμ συσχετισμών. Σαν ένα αρχιπέλαγος με φωτεινά παραδείγματα νησιών-οικισμών. Στο πεδίο όπου το ανθρώπινο σημάδι αργεί να φανεί μερικές φορές πολλά χιλιόμετρα, υπάρχουν τα αρχαία ίχνη παλιότερων πολιτισμών.

- Μαγούλες (Μαγουλίτσα, Μαγούλα κτλ) οι περιοχές που είχαν αρχαίους τάφους.
- αρχαιολογία -Φρυκτωρίες Δίκτυο επικοινωνίας που λειτουργούσε παλαιότερα

Μαγούλες : Η κατοίκηση διαφορετικών φύλων και πολιτισμών πάνω στα υπολείμματα δείγματα των προηγούμενων που έφυγαν ή την εγκατέλειψαν(νομάδες). μαγούλες, μαγουλίτσες, μικρές μαγούλες!

Μαγούλες : η στρωματογραφία

Η μαγούλα ως διαδοχική κατοίκηση στον χώρο αποτελεί προϊόν των ανθρώπων που έκτιζαν τα σπίτια τους πάνω σε ερείπια των προγόνων. Το κυμαινόμενο ύψος και το ύψος των λόφων δεν είναι φυσικό αλλά τεχνητό, πρόκειται δηλαδή για τεχνητούς λόφους, ύστερα από αλλεπάλληλη κατοίκηση.

Η ίδια η λέξη μαγούλα- που χρησιμοποιείται ιδίως στη Θεσσαλία για να δηλωθούν οι χαμηλές εξάρσεις του εδάφους που καλύπτουν τα λείψανα προϊστορικών οικισμών- έχει κάτι το ανθρωποποιημένο. Θεωρήθηκε λέξη σλαβικής καταγωγής (Wace και Thompson 1912 σελ5). Πιθανότατα όμως η ρίζα της ανάγεται στη λατινική και έχει την ίδια ετυμολογία με τη λέξη *magulus*, υποκοριστικό του *magus*=μάγος, μαγικός¹⁷⁸. Είναι δηλαδή η προεξοχή σαν μάγουλο στην επίπεδη επιφάνεια της πεδιάδας, που δεν είναι μια απλή φυσική έξαρση αλλά και μια θέση με κάτι το μυστηριώδες, το παράξενο, προφανώς από τα λείψανα κατοίκησης από το παρελθόν: ειδώλια, σφραγίδες, σφονδύλια, λεπίδες και οψιανό ή πυριτόλιθο, άλλα λίθινα εργαλεία και ιδίως οι λειασμένοι πελέκες και άλλα δυσεξήγητα ή ακόμη και σήμερα ανεξήγητα αντικείμενα. Η ρίζα είναι κοινή για όλες τις σχετικές ονομασίες στις διάφορες βαλκανικές χώρες μέχρι την Κεντρική Ευρώπη :αλβανικά *magule*, ρουμάνικα *moghila*, πολωνικά και ρωσικά *mogila*.¹⁷⁹

Έτσι οι προϊστορικοί οικισμοί, που είναι πυκνά κατεσπαρμένοι στη θεσσαλική πεδιάδα με τη μορφή χαμηλών εξάρσεων του εδάφους (μαγούλες) διέτρεχαν κίνδυνο πλήρους αφανισμού καθώς για τις διάφορες Υπηρεσίες Εγγείων Βελτιώσεων και τους ιδιώτες ιδιοκτήτες ήταν απλώς εμπόδια

¹⁷⁸ Γαλλής Κ. Κων.Ι. Άτλας Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας, Έκδοση Εταιρίας Ιστορικών Ερευνών Θεσσαλίας, Λάρισα 1992, σελ 13-14

¹⁷⁹ Γαλλής Κων.Ι. , Άτλας Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας, Έκδοση Εταιρίας Ιστορικών Ερευνών Θεσσαλίας, Λάρισα 1992, σελ 13-14

για την εκμετάλλευση των αγροτεμαχίων. Πραγματικά ορισμένες θέσεις ισοπεδώθηκαν, στις μέρες μας ή στο άμεσο παρελθόν ακριβώς μέσα στα πλαίσια τέτοιων εργασιών.

Τις διαφορετικές φάσεις κατοίκησης στον ίδιο χώρο, οι αρχαιολόγοι τις ονομάζουν “στρώματα”. Η στρωματογραφία αναλύεται με βάση τα χαρακτηριστικά ευρήματα κάθε φάσης (ραδιοχρονολόγηση) Όσον αφορά την ανασκαφή ο τρόπος που χρησιμοποιείται είναι, χωρίζοντας τον χώρο σε τετράγωνα και μετέπειτα οι αρχαιολόγοι σκάβουν κατακόρυφα από τα πιο επιφανειακά στα νεότερα στρώματα. έχουμε και χαμηλές μαγούλες πεδινό μέρος ή βρίσκονται σε λοφώδη περιοχή που είναι δύσκολος ο εντοπισμός τους. Πάντως σε μεγαλύτερα υψόμετρα των 200μ .οι προϊστορικοί οικισμοί είναι πολύ αραιοί.¹⁸⁰

Με τοπογραφικές έρευνες¹⁸¹ των δύο τελευταίων δεκαετιών στην ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα, κυρίως μέσα στα πλαίσια προστασίας των αρχαιολογικών χώρων κατά τους αναδασμούς, έχουν εντοπισθεί πολλοί νέοι προϊστορικοί οικισμοί, ιδίως στις λοφώδεις γύρω από την πεδιάδα περιοχές, αλλά και πολλοί κυρίως μικρού μεγέθους οικισμοί, μέσα στην πεδιάδα. Έτσι ο αριθμός των προϊστορικών οικισμών στην ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα, των οποίων η έρευνα είχε αρχίσει από τον Χρ. Τσουντα στις αρχές του αιώνα και συνεχίστηκε από τους Α. Wace και Μ. Thompson και αργότερα από νεότερους ερευνητές, Έλληνες και ξένους, έχει υπερδιπλασιαστεί με τις έρευνες των τελευταίων ετών.¹⁸²

Είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι η παλαιολιθική δραστηριότητα και γενικότερα οι προνεολιθικές φάσεις στη Θεσσαλία αποτελούν το υπόστρωμα του τροφοπαραγωγικού σταδίου, δηλαδή των πρώτων οικισμών γεωργοκτηνοτόφων στην ίδια περιοχή.

Μερικά Θεσσαλικά παραδείγματα από μαγούλες

Στην περιοχή του Νομού Καρδίτσας όπως και στον υπόλοιπο Θεσσαλικό χώρο, τα πρώτα δείγματα μόνιμης εγκατάστασης εμφανίζονται κοντά σε ρέματα, ποτάμια, έλη όπου υπήρχαν πηγές νερού, στα μέσα της 7ης χιλιετίας. Το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα στην πεδιάδα της Καρδίτσας είναι οι “Μαγούλες” δηλαδή οι προϊστορικοί οικισμοί, τα χωριά της νεολιθικής εποχής. Αυτές είναι τεχνητά εξάρματα που δημιουργήθηκαν με τη διαδοχική συσσώρευση αλληπάλληλων στρωμάτων κατοίκησης σε διάφορες θέσεις, από το 7.000 έως περίπου το 3.500 π.Χ. Η διάμετρος τους προσεγγίζει τα 150,00-200,00 μ. και ύψος τους τα 2,00- 3,00μ.¹⁸³

Ο Υστερονεολιθικός Οικισμός της Μαγούλας -Βισβίκη στη Νότια Θεσσαλία., Αγγελικά Ντούζουγλη, Eva Alram-Stern.

οι πληροφορίες αντλήθηκαν από

- Η ηλεκτρονική σελίδα με θέμα "Εποχή του Λίθου" Τμήμα Εφαρμογών Διαδικτύου του ΙΜΕ / Neolithic Greece <http://www.fhw.gr/chronos/01/gr/nl/index.html>
Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών
<http://neolithichessaly.ims.forth.gr/predictive.php?l=2>

¹⁸⁰ Ο.π. σελ14

¹⁸¹ Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών

<http://neolithichessaly.ims.forth.gr/predictive.php?l=2>

Η ηλεκτρονική σελίδα με θέμα "Εποχή του Λίθου" Τμήμα Εφαρμογών Διαδικτύου του ΙΜΕ / Neolithic Greece
<http://www.fhw.gr/chronos/01/gr/nl/index.html>

¹⁸² Ο.π., σελ 10

¹⁸³ Οδιπορικό στα Μνημεία του Νομού Καρδίτσας, Αρχαιότητα-Ναοί-Νεότερα Μνημεία, Καρδίτσα 2007, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καρδίτσας, σελ 16-17. 33, χάρτης 192,193.

Road and Defence

Το αρχαίο δίκτυο της Πίνδου αποτελούνταν από αμυντικά και οδικά χαρακτηριστικά

- αρχαιολογία -Φρυκτωρίες Δίκτυο επικοινωνίας που λειτουργούσε παλαιότερα Χάρτης με τις περιοχές που είχαν φρυκτωρίες

Φρυκτωρίες: σύστημα επικοινωνίας στην Αρχαία Ελλάδα

Οι φρυκτωρίες ήταν ένα σύστημα συνεννόησης με σημάδια που μεταβιβάζονταν από περιοχή σε περιοχή με τη χρήση πυρσών στη διάρκεια της νύκτας (φρυκτός=πυρσός και ώρα = φροντίδα). Ο Αισχύλος στο έργο του Αγαμέμνων περιγράφει την είδηση της πτώσης της Τροίας, η οποία μεταδόθηκε ως τις Μυκήνες με τις φρυκτωρίες. Το σύστημα χρησιμοποιήθηκε για πολλούς αιώνες μέχρι το 1850 αλλά μπορούσε να μεταφέρει μηνύματα μόνο με ένα κοινό κώδικα.

Πολλά από τα φωτεινά σήματα ανταλλάσσονταν τη νύχτα στη θάλασσα μεταξύ πλοίων, μεταξύ πλοίων και ξηράς και γενικά πρέπει να σημειωθεί ότι τα περισσότερα από αυτά αντιστοιχούσαν σε προσυμφωνημένα μηνύματα. Τα φωτεινά αυτά σήματα οι Έλληνες τα ονόμαζαν «πυρσούς» ή «φρύκτους» και από εδώ γνωρίζουμε και τους «φίλιους φρύκτους» ή τους «πολέμιους φρύκτους»¹⁸⁴

Το αρχαίο δίκτυο της Πίνδου ως η λυρική αποτύπωση των μετακινήσεων

Η διάβαση του ενδιάμεσου χώρου μεταξύ Δύσης και Ανατολής : Από την Ήπειρο στη Θεσσαλο-μακεδονία και αντίστροφα. Το οδικό δίκτυο με βάση τα αρχαία κατάλοιπα.

Η ανασύνθεση του αρχαίου οδικού δικτύου είναι η μία παράμετρος ή άλλη είναι η άμυνα(άρρηκτη σύζευξη -σχέση άμυνας και οδού).

Από μελέτες που έχουν διερευνήσει το Οδικό Δίκτυο της Πίνδου¹⁸⁵ έχουν ανακαλυφθεί πολλές διαδρομές και διασυνδέσεις άμυνας ελέγχου της διόδου της οροσειράς της Πίνδου. Η οροσειρά της Πίνδου αντιμετωπίζεται διαχρονικά και ως σύνολο, από τα Κονιτοχώρια και τα Ζαγοροχώρια του Νομού Ιωαννίνων , στα Βλαχοχώρια και Κουπατοχώρια των Γρεβενών, στον Ασπροπόταμο και Κόζιακα (Ν.Τρικάλων) και στα χωριά των Αγράφων, τα πιο γνωστά ως χωριά της Αργιθέας (Ν. Καρδίτσας).

Τις παραπάνω διαδρομές επιτηρούσε διαχρονικά πυκνό δίκτυο άμυνας με θέσεις κάθε μορφής, από απλά φυλάκια και φρυκτωρία έως οχυρά, οχυρωμένους οικισμούς και ακροπόλεις. Το σύνολο των αμυντικών θέσεων της ευρύτερης περιοχής θα μπορούσε να διακριθεί σε τέσσερις ομάδες : την

¹⁸⁴Ερευνητικό Πρόγραμμα :Διασχίζοντας την Πίνδο, Διαβάσεις και Άμυνα, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2002-2006
Υπεύθυνος Προγράμματος : Γιάννης Πικούλας.

¹⁸⁵Ερευνητικό Πρόγραμμα :Διασχίζοντας την Πίνδο, Διαβάσεις και Άμυνα, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2002-2006
Υπεύθυνος Προγράμματος : Γιάννης Πικούλας.

πρώτη του Άνω Πηνειού (από το Ζυγό Μετσόβου έως το Μουργκάνι), τη δεύτερη του Ανατολικού Κόζιακα (από την Καλαμπάκα έως την Πύλη) την τρίτη του Δυτικού Κόζιακα (από την Ελάτη έως τον Ροποτό) και την τέταρτη του Ίταμου- Αργιθέας (από το Μουζάκι έως το Πετρωτό).¹⁸⁶

όλες οι πληροφορίες αντλήθηκαν τη δημοσίευση του Ερευνητικού Πρόγραμματος :Διασχίζοντας την Πίνδο, Διαβάσεις και Άμυνα, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2002-2006 Υπεύθυνος Προγράμματος : Γιάννης Πικούλα

Λίστα με Οδικούς Άξονες
περιοχή μελέτης :Βόρεια (Νομός Γρεβενών)και Νότια Πίνδος(Νομός Τρικάλων). Διαχωριστικό σημείο θεωρούμε τη διάβαση του Ζυγού την πιο γνωστή ως Κατάρας, από το Βοτονόσι στο Μέτσοβο και το Μαλακάσι.)

1. Η Κάλε Μάρε (Μέτσοβο-Καλαμπάκα)
2. της Ελάτης (Θεοδωριάνα-Ελάτη- Πύλη)
3. της Μεσοχώρας (Μεσοχώρα-Παλαιοκαρυά-Πύλη)
4. της Αργιθέας (Ασπροπόταμος-Δροσάτο-Μουζάκι)
5. του Δροσάτου (Ασπροπόταμος-Δροσάτο-Μουζάκι)

Η πρώτη και μια από τις υπόλοιπες της Αργιθέας(4) αποτελούσαν τις δύο αρτηρίες που εξασφάλιζαν διαχρονικώς την επικοινωνία μεταξύ των περιφερειών Ηπείρου και Θεσσαλίας από το Ιόνιο Πέλαγος δηλαδή στο Αιγαίο.

Η Πύλη και το Μουζάκι ως σημεία εισόδου και εξόδου αντιστοίχως μεταξύ Θεσσαλίας και Νότιας Ηπείρου.

13 Other Worlds

10 .IDEAL CITIES-Λάρισα

Η προσωπική προβολή του ιδανικού χώρου για κατοίκηση μέσα από την κατασκευή του ιδανικού παραδείσου από τον άνθρωπο. Μια πόλη στην μέση του κάμπου χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά καλύπτοντας μόνο τις βασικές ανάγκες του σημερινού κατοίκου (κατανάλωση στο κέντρο της πόλης, διασκέδαση στον κεντρικό άξονα σύνδεσης Αθήνας, και καινούρια mall στον κεντρικό δρόμο ΙΚΕΑ μετά την Θεσσαλονίκη και την Αθήνα σειρά έχει η Θεσσαλία)

---

¹⁸⁶ Πικούλας Γιάννης, 1ο Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου 9-11 Νοεμβρίου 2006, Τόμος Ι , σελ 328-339

Κεφάλαιο 4 : Infrastructures - The Elements

1. Infrastructural Terrain χαρακτηριστικά (προς διερεύνηση) του θεσσαλικού κάμπου
ποια είναι και γιατί τα διαλέγουμε για ανάλυση

Τα Αρδευτικά Δίκτυα* ο συνδυασμός όλων των δικτύων

Ουσιαστικά όλες οι υποδομές συγκλίνουν πρώτα στις προγραμματικές κατευθύνσεις ανάπτυξης και εκμετάλλευσης του κάμπου εκσυγχρονίζοντας και αλλάζοντας βασικά χρόνια προβλήματα που βασάνιζαν την περιοχή όπως τα δίκτυα των

- Αποχέτευση, Πλημμύρες, Αποξηράνσεις, Φράγματα
- Πηγαιός ειδικό κεφάλαιο Υδάτινα στοιχεία-Κυκλική σύνδεση των ποταμών και των λιμνών

2. Domes / Φράγματα / Hydrosystems

1. Φράγμα Αχελώου

2. Ταμιευτήρας Σμοκόβου (Καρδίτσα)

Lakes / Λίμνες αποξηράνθηκαν λίμνες και δόθηκαν για αναδασμό ή εκμεταλλεύτηκαν για να καλύψουν τις γεωργικές ανάγκες

3. Αυτοκινητόδρομος / EXPANSION

- Road / Infrastructures

4. Railways / Ο Θεσσαλικός Σιδηρόδρομος

- τα μεγαλοπίβολα σχέδια για τη Θεσσαλία
- ξεχασμένες γραμμές - τα ίχνη των δικτύων και τα Καινούρια δίκτυα
- Α' γραμμή Βόλος-Βελεστίνο-Λάρισα

- Β' γραμμή Βόλος-Βελεστίνο-Καλαμπάκα
- Χάρτης με τις ξεχασμένες γραμμές -τα ίχνη των δικτύων και τα Καινούρια δίκτυα ποιες περιοχές απομονώνεται.----σε βήματα
- Χάρτης με timeline του Σιδηροδρόμου ανάπτυξης

5. Military Bases / Στρατιωτικές Βάσεις

- Στρατιωτικές βάσεις και στρατιωτικά αεροδρόμια:
- Η περίπτωση της Λάρισας

4.FLOOD

Τα υδάτινα στοιχεία στη Θεσσαλία αποτελούν την πηγή ζωής στο Θεσσαλικό κάμπο.

Η ιστορία του κάμπου είναι σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα των προσπαθειών του ελέγχου των υδάτινων δρόμων και της ροής -σε ορισμένες περιπτώσεις προς εκμετάλλευση και παραγωγή ενέργειας.

Αρδευτικά Έργα

Παρατηρώντας την Θεσσαλία από ψηλά δε μπορείς να αποφύγεις να την αναλύσεις με βάση τα υδάτινα στοιχεία. Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επέμβαση του ανθρώπου στο περιβάλλον μέσα από τις κατασκευαστικές επεμβάσεις.Ειδικότερα στις αλλαγές ροής του ποταμού στα κατασκευαστικά μεγάλα έργα ανάπτυξης ή άρδευσης.

Ουσιαστικά όλες οι υδάτινες υποδομές συγκλίνουν πρώτα στις προγραμματικές κατευθύνσεις ανάπτυξης και εκμετάλλευσης του κάμπου εκσυγχρονίζοντας και αλλάζοντας βασικά χρόνια προβλήματα που βασάνιζαν την περιοχή .Όπως ήταν η Αποχέτευση, οι Πλημμύρες, οι Αποξηράνσεις και τα Φράγματα (τα πρώτα κατασκευάστηκαν κοντά στα μικρά δασίλια που υπήρχαν στους παραπόταμους του Πηνειού)

Η Θεσσαλική πεδιάδα αποτελεί τη μεγαλύτερη ενιαία πεδινή έκταση της χώρας, που φτάνει τα 3,9 εκτ. στρέμματα γεωργικής γης , το 10 % περίπου του συνόλου γεωργικής γης της χώρας. Από την προαναφερόμενη έκταση αρδεύονται τα 2,4 εκατ. στρ. περίπου αλλά ανεπαρκώς. Προβλήματα παρουσιάζονται στην υδροδότηση του πολεοδομικού συγκροτήματος του Βόλου, τόσο

ποιοτικά(αυξημένη περιεκτικότητα σε χλωριόντα στις υδρευτικές γεωτρήσεις), όσο και ποσοτικά(μη επάρκεια του νερού).¹⁸⁷

Αρδευτικά έργα

Η ανέγερση φραγμάτων και αποχετευτικών δικτύων ξεκίνησαν στο γενικότερο πλαίσιο της της ελληνικής ανασυγκρότησης μετά τους πολέμους. Βέβαια μέχρι το 1950 ένα σημαντικό μέρος των αρδευόμενων περιοχών βρίσκονταν στις περιοχές του Αιγαίου. Σε περιορισμένη έκταση είχαν ανοιχθεί πηγάδια φθάνοντας στον υδροφόρο ορίζοντα όπου το επέτρεπε το ανάγλυφο του εδάφους στην Ανατολική Θεσσαλία αλλά ιδιαίτερα στη Δυτική με την ύπαρξη αρτεσιανών οριζόντων στην περιοχή των Τρικάλων. Η επέκταση των αρδευτικών έργων ξεκίνησε κυρίως με τα έργα που ξεκίνησαν από την Υπηρεσία Εγγειοβελτιστικών Έργων του Υπουργείου Γεωργίας.

Τα περισσότερα μεγάλα φράγματα κατασκευάστηκαν στην νεότερη εποχή, μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1948 - 1956, για σκοπούς αρδευτικούς ή και ηλεκτροπαραγωγικούς, καθώς τα εγγειοβελτιστικά έργα (σύγχρονα αρδευτικά δίκτυα, αποξηραντικά, αντιπλημμυρικά) προωθήθηκαν πολύ με την οικονομική βοήθεια κυρίως των ΗΠΑ και ευρωπαϊκών κρατών και με την εφαρμογή της νέας τεχνολογίας. Οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις των ΗΠΑ συνετέλεσαν στην εντατικοποίηση των εγγειοβελτιστικών έργων, εξάγοντας στην Ελλάδα την τους πολιτική όσον αφορά τους υγροτόπους.¹⁸⁸

Ατομική πρωτοβουλία στην άρδευση

Υπάρχει παρουσία εκτεταμένου υδροφόρου ορίζοντα στην πεδιάδα πολύ πλούσιων και σε μικρό βάθος που καθιστά εύκολη την άρδευση μέσω στην αρχή κυκλικών πηγαδιών ακόμη και αυτοσχέδιων και μετέπειτα με γεωτρήσεις.

Υπάρχουν και δευτερεύοντα δίκτυα μικρότερης σημασίας που υπάρχουν από παλιότερα, χρησιμοποιούν παρεκλίσεις από υδάτινα ρεύματα διαφορετικής σπουδαιότητας. Στη Δυτική Θεσσαλία υπάρχει το δίκτυο στους κώνους αποθεμάτων στην έξοδο της Πίνδου του Πηνειού στην Καλαμπάκα και σε άλλα μέρη.

Οι επιπτώσεις των αρδεύσεων στα υπόγεια νερά

Οι επιπτώσεις από την υπερεκμετάλλευση των υπόγειων νερών, διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία (ποσοτικές μεταβολές), αφορά σχεδόν το σύνολο των γεωτρήσεων στο θεσσαλικό χώρο, εκδηλώνεται με την συνεχή πτώση της υδροστατικής στάθμης και την σημαντική μείωση της εκμεταλλεύσιμης παροχής.

Η δεύτερη κατηγορία (ποιοτικές μεταβολές) επιπτώσεων, αφορά την υφαλμύρωση των υδροφορέων (η οποία οφείλεται στην διείσδυση του νερού της θάλασσας) και την «νιτρορύπανση» (η οποία οφείλεται στην συγκέντρωση νιτρικών και αμμωνιακών, από την υπερβολική χρήση λιπασμάτων και μείωση των υπόγειων νερών). Το αποτέλεσμα ήταν η ακαταλληλότητα του νερού για όλες τις χρήσεις (ύδρευση, άρδευση).

Τέλος η τρίτη κατηγορία επιπτώσεων, αφορά φαινόμενα καθίζησης ή ρωγμών του εδάφους, που οφείλονται στην συμπίεση των κενών των πόρων των υδροφόρων στρωμάτων, που προκαλεί η πτώση της στάθμης.

¹⁸⁷ Εταιρία θεσσαλικών ερευνών 4^ο Εθνικό Συνέδριο της Ε.Ε.Δ.Υ.Π. με κεντρικό θέμα "Διαχείριση Υδατικών Πόρων στις ευαίσθητες περιοχές του Ελλαδικού χώρου" (Ιούνιος 1999). Στην οργάνωση συμμετείχαν η Ελληνική Επιτροπή Υδρογεωλογίας, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και η Νομαρχία Μαγνησίας,

<http://www.waterinfo.gr/eedyp/conferences.html>

«Ανάπτυξη Συστημάτων και Εργαλείων Διαχείρισης Υδατικών Πόρων Υδατικών Διαμερισμάτων Δυτικής Στερεάς Ελλάδας, Ηπείρου, Αττικής, Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας & Θεσσαλίας» του Υπουργείου Ανάπτυξης., εισαγωγή

¹⁸⁸

Ο Αργυροδίνης Πηνειός

Είναι πηγή ζωής της Θεσσαλικής Γης. Η ιστορία του σε μεγάλο βαθμό μετρά το σύνολο των προσπαθειών να γίνουν εκμεταλλεύσιμα τα κανάλια και οι κοίτες ροής του ποταμού (με επιχωματώσεις, αλλαγές πορείας του Δέλτα) προς άντληση νερού για την άρδευση των χωραφιών και των καλλιεργήσιμων εκτάσεων.

Αυτές οι προσπάθειες οδήγησαν σε επιτυχίες και καταστροφικές αποτυχίες, ένα σύνολο ανθρώπινων παρεμβάσεων.

Οι αεροφωτογραφίες¹⁸⁹ από το λεύκωμα Η Λάρισα από ψηλά, δηλώνουν πιο ξεκάθαρα τις ανθρώπινες επεμβάσεις στην σύνδεση καναλιών και ποταμών, τις αλλαγές κατεύθυνσης στις εκβολές του τις επιχωματώσεις και τις αλλαγές πορείας, τις συνδέσεις με άλλα ποτάμια.

Ο Πηνειός είναι κάτι παραπάνω από ποτάμι, ταμειυτήρας, μέσο διοχέτευσης άρδευσης. Το ποτάμι είναι δημόσια ιδιοκτησία προς ιδιωτική εκμετάλλευση κάθε είδους. Αντί να αποτελεί την δημόσια εικόνα των ιδιοκτησιών και των χρήσεων λειτουργεί σαν την πίσω όψη την κρυφή των παράνομων πράξεων και ενεργειών. Τα λύματα των εργοστασίων τα σκουπίδια των οικοδομών και επιχειρήσεων επιχωματώνουν τις όχθες του ποταμού σε πολλά σημεία. Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις αυτών των πρακτικών είναι πολύ μεγάλες δεδομένου ότι κάποτε το ποτάμι του Πηνειού εκτός από μέρος άντλησης νερού για την ύδρευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων χρησιμοποιούνταν και για την ύδρευση οικισμών όπως ήταν η περίπτωση της Λάρισας.

Διαβάζοντας την ιστορία του ποταμού ανακαλύπτεις την ιστορία των μετακινήσεων, των μέσων μετακίνησης παραγωγής ενέργειας γεωργικής εκμετάλλευσης.

Από την εποχή της μεταφοράς ξυλείας¹⁹⁰ και τους νερόμυλους, στην εποχή των υδροηλεκτρικών εργοστασίων και της άντλησης νερού το ποτάμι του Πηνειού έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του Θεσσαλικού Κάμπου. Ιστορικά ο διπλός ρόλος του ως σύμβολο τοπίου φυσικού κάλλους και από την άλλη τεχνητού κατασκευασμένου χώρου, θολώνει τα διακριτά όρια τεχνητού ανθρώπινου χώρου και φυσικού περιβάλλοντος.

Οι πολλαπλές χρήσεις του Ποταμού

Δύο είναι οι κυρίως γνωστοί μεγάλοι ποτάμιοι δρόμοι, ο Αχελώος και ο Πηνειός.

Υπήρχαν νερόμυλοι και νεροτριβές (ντριστελλές)...υλοτόμοι, πλεούμενα, αυτοσχέδια λιμανάκια είχαν οργανωθεί στις όχθες του Πηνειού παλιότερα. Νερόμυλοι και νεροτριβές κινούνταν με τα νερά του Πηνειού και των παραποτάμων του. Οι υλοτόμοι χρησιμοποιούσαν τη ροή ορισμένων ποταμών για τη μεταφορά οικοδομικής ξυλείας. Για τον Πηνειό η αρχή της χρησιμοποίησης του

¹⁸⁹ λεύκωμα: Μποντικούλης, Γιώργος, Πετρουλάκης Άγγελος, Η Λάρισα από Ψηλά, ο κάμπος τα βουνά, τα παράλια, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Θεσσαλίας, 2010

¹⁹⁰ για μια πιο τοπογραφική ιστορική ανάλυση του ποταμού Πηνειού βλ. το βιβλίο Αργυροδίνης Πηνειός.

χάνεται στο παρελθόν, ενώ το τέλος συντελέστηκε στη δεκαετία του 1930 όταν η περιοχή απέκτησε υποτυπώδεις δρόμους για φορτηγά και αυτοκίνητα. Η μεταφορά ξύλων με τα νερά του Πηνειού στην Καλαμπάκα σταμάτησε πριν το 1940.¹⁹¹

Οι διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες κατά την δεκαετία του 50' 60' περιλαμβάνουν πανηγύρια, παζάρια, κολύμπι, ψάρεμα, βαρκάδα, πλύσιμο ρούχων, κλπ. Οι δασύλιες παραποτάμιες εκτάσεις προσέφεραν στα ζώα προστασία αλλά και πλούσια βοσκήσιμη ύλη για βοοειδή και αιγοπρόβατα. Η παραποτάμια βλάστηση είχε επίσης αντιδιαβρωτική και αντιπλημμυρική αξία. Μεγάλη ήταν η αμμοληπτική αξία των ποταμών. Οι πιο σημαντικές όμως αξίες ήταν η ύδρευση -άρδευση και σήμερα εκείνη της παραγωγής ενέργειας.

Το τοπίο του Πηνειού

Από το 1948 αλλά κυρίως από το 1959 που ιδρύθηκε η Υπηρεσία Εγγειοβελτικών Έργων, το Υπουργείο Γεωργίας άρχισε να συμμετέχει όλο και περισσότερο στις μελέτες και στα έργα τοπικού ενδιαφέροντος. Η πρώτη προσπάθεια που καταβλήθηκε ήταν για να περιοριστούν τα δύο τμήματα του Πηνειού όπου εξαιτίας της τοπογραφίας οι πλημμύρες ήταν πιο καταστρεπτικές. Τα φράγματα αρχίζουν στην Καλαμπάκα που προστατεύουν την αριστερή όχθη όπου είναι χτισμένη η πόλη. Διακόπτονται στη συνέχεια σε μια ζώνη όπου το μεγαλύτερο μέρος των υδάτων του Πηνειού διεισδύει στο έδαφος και εμφανίζεται ξανά νοτιότερα με τη μορφή πλούσιων πηγών (Μεγάλο Κεφαλόβρυσο). Στην περιοχή αυτή το δίκτυο των φραγμάτων είναι πλήρες τόσο για τον Πηνειό όσο και για τους παραποτάμους του. Τέλος άλλαξαν την πορεία του Πηνειού στο Δέλτα του δίνοντας του κατεύθυνση από τα δυτικά στα ανατολικά.

Ο ποταμός Πηνειός αποτελεί χαρακτηριστικό φυσικογεωγραφικό στοιχείο της Θεσσαλίας. Γεμάτος από νερά του Μουγκάνη, του Κουμέρκη, του Λυθαίου, του Σοφαδίτικου, του Τιταρήσιου, του Καρδιτσιώτικου και του Ενιπέα, διατρέχει τη Θεσσαλία και μέσα από τους ορεινούς όγκους του Ολύμπου και της Όσσας χύνεται στον Κόλπο. Με μήκος 200 χιλιόμετρα, είναι ο τρίτος μεγαλύτερος ποταμός της Ελλάδας που πηγάζει από ελληνικό έδαφος. Ο Πηνειός στις πηγές του μοιάζει πολύ μικρός. Το ξεχείλισμα του Πηνειού και των παραποτάμων του αφήνει πάντοτε γόνιμη λάσπη, άριστο λίπασμα για τη θεσσαλική γη. Υδροχαρή φυτά αναπτύσσονται στην κύτη του. Η λεκάνη απορροής ου ταυτίζεται σχεδόν με το γεωγραφικό χώρο της Θεσσαλίας. Ο χώρος της αποτελεί ένα εκτεταμένο ενδοορεινό βύθισμα, το οποίο δεν είναι γεωμορφολογικά ενιαίο, αλλά αποτελείται από δύο μικρότερα βυθίσματα, της δυτικής και της ανατολικής Θεσσαλίας, τα οποία χωρίζονται μεταξύ τους από τη βουνοσειρά Ζάκρος-τίτανος-Φυλλήιο-Χαλκοδόνιο.

Η ανάπτυξη του υδρογραφικού δικτύου του Πηνειού ακολούθησε τη διαμόρφωση των στοιχείων του επιφανειακού ανάγλυφου. Αποτελεί τον κεντρικό αποστραγγιστικό αγωγό ενός πολύπλοκου υδρογραφικού δικτύου, το οποίο έχει προκύψει από την συνένωση όλων των επιμέρους δικτύων. Μέσω μιας κεντρικής κοίτης με ελεύθερη ή περιορισμένη ροή, διοχετεύει τα νερά ολόκληρου του θεσσαλικού βυθίσματος προ το βύθισμα του Θερμαϊκού κόλπου, σχηματίζοντας μετά την έξοδο του από την κοιλάδα των Τεμπών ένα μικρό σε έκταση δέλτα.¹⁹²

Για την αντιμετώπιση του μεγάλου προβλήματος που έχει προκύψει από την υποβάθμιση της ποιότητας των νερών και την πίεση που ασκείται στα υδατικά αποθέματα λόγω της συνεχούς αύξησης της ζήτησης για νερό καλής ποιότητας, σε όλα τα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόθηκε η Οδηγία 2000/60/ΕΕ "για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων".¹⁹³

¹⁹¹ Ρούσκας Γιάννης, Αργυροδίνη Πηνειός, Ρούσκας Γιάννης Εκδόσεις, Αθήνα 2004, σελ 67

¹⁹² Ρούσκας Γιάννης, Αργυροδίνη Πηνειός, Ρούσκας Γιάννης Εκδόσεις, Αθήνα 2004, σελ 36

¹⁹³ Κείμενα για την πιλοτική μελέτη στη λεκάνη απορροής του ποταμού Πηνειού Θεσσαλίας από το πιλοτικό πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο πλαίσιο εφαρμογής της Οδηγίας 2000/60/ΕΕ <http://www.minenv.gr/pinios/page5.html>)

Πηνειός στοιχεία για να τα βάλω στον χάρτη

Η κύρια υδρολογική λεκάνη του Υδατικού Διαμερίσματος είναι εκείνη του π.Πηνειού, με συνολική επιφάνεια, μέχρι την θέση Πυργετός, κοντά στις εκβολές, ίση με περίπου 9500 km².

TOTAL SURFACE AREA thessaly : 10.550 km²

2.596 Mm³ surface water

613 Mm³ groundwater

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που δυσχεραίνει την αξιοποίηση των επιφανειακών υδατικών πόρων της Θεσσαλίας αφορά την υδρομορφολογία της λεκάνης απορροής του ποταμού Πηνειού. Στο μεγαλύτερο μήκος της η κύρια κοίτη του Πηνειού διατρέχει πεδινές περιοχές χωρίς κατάλληλη μορφολογία για τη δημιουργία μεγάλης ταμείευσης. Επίσης, οι βασικοί παραπόταμοι που απαρτίζουν το συνολικό ποτάμιο σύστημα του Πηνειού (Πάμισσος, Πορταϊκός, Σοφαδίτης, Ενιπέας και Τιταρήσιος) συμβάλλουν με τον Πηνειό μέσα στη πεδινή ζώνη. Με αποτέλεσμα να μη μπορεί να δημιουργηθεί εύκολα ένα φράγμα που να ρυθμίζει το μεγαλύτερο τμήμα απορροής και μειώνει την ευελιξία της ταμείευσης των χειμερινών παροχών για τις θερινές αρδεύσεις, από την άλλη όμως ευνοεί τα περιβαλλοντικά υδρομορφολογικά χαρακτηριστικά του ποταμού καθώς ο Πηνειός αποτελεί μοναδική περίπτωση Ελληνικού ποταμού τέτοιου μεγέθους του οποίου η κοίτη είναι ελεύθερη από σημαντικά φράγματα που θα αλλοίωναν τα χαρακτηριστικά της ροής.¹⁹⁴

Κυριότεροι παραπόταμοι του Πηνειού είναι προς τα νότια ο Ενιπέας, ο Φαρσαλιώτης, ο Σοφαδίτης (στον οποίο κατασκευάστηκε το φράγμα Σμοκόβου) και ο Καλέντζης (που δέχεται τα νερά από την εκτροπή του π. Ταυρωπού μέσω του ταμιευτήρα Πλαστήρα), προς τα δυτικά το ρ. Μαλακασιώτικο, ο Πορταϊκός και ο Πάμισος (Πλιούρης) και προς τα βόρεια ο Ληθαίος (που διασχίζει την πόλη των Τρικάλων), ο Νεοχωρίτης και ο Τιταρήσιος. Στο υδατικό διαμέρισμα βρίσκεται ακόμα και η κλειστή λεκάνη της Λ. Κάρλας (ή π. Αλμυρός), το σύστημα της οποίας βρίσκεται υπό διαμόρφωση, με ένα σύστημα τάφρων αμφίδρομης ροής προς και από τον π. Πηνειό για αντιπλημμυρική προστασία των πεδινών καλλιεργημένων εκτάσεων.

Τα Φράγματα

---

¹⁹⁴ Καραβοκύρης Ιωάννης, Διαχειριστική Μελέτη των Υδάτινων Πόρων της Λεκάνης Απορροής του Πηνειού Ποταμού, μελέτη

6.(THE DAM) POWER φράγμα Σμοκοβου

Οι πρώτες αποτυχίες να χαλιναγωθεί ο ποταμός Αχελώος δεν πτόησαν την επιθυμία του ανθρώπου να ελέγξει την ροή του. Σήμερα το φράγμα του Αχελώου (το οποίο δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη ύστερα από 30 χρόνια)δηλώνει την μεγάλη αποτυχία τόσο σε επίπεδο κυβερνητικών μηχανισμών για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας που θα το μετέτρεπε σε μεγάλη υδροηλεκτρική μονάδα της Ελλάδας. Δηλώνει και τις ατομικές συλλογικές καταναγκαστικές τακτικές. Το μεγάλο μισοτελειωμένο έργο του φράγματος συμβολίζει τις πρόσφατες συλλογικές αποτυχίες κυβερνητικών πρακτικών και τις κοινωνικές λογικές που εναντιώνονται στην φυσική μετάλλαξη του τοπίου

Οι πρωταρχικές δυνάμεις της φύσης και η αποτυχία ή επιτυχία, να την χαλιναγωγήσουν .

Ο Αχελώος είναι ο τρίτος σε μήκος ποταμός της Ελλάδας. Πηγάζει από την οροσειρά της Πίνδου και συγκεκριμένα από το όρος Λάκμος (Περιστέρι), νότια νοτιοδυτικά του Μετσόβου και μετά από μια διαδρομή 255 χιλιομέτρων εκβάλλει στο Ιόνιο πέλαγος, έχοντας σχηματίσει με τις προσχώσεις του τα νησιά Εχινάδες. Κατά τη διαδρομή του διέρχεται από τους νομούς Τρικάλων, από τα όρια των νομών Καρδίτσας και Άρτας και στη συνέχεια από τα όρια των νομών Ευρυτανίας και Αιτωλοακαρνανίας. Διαχωρίζει με την πορεία του την Ακαρνανία από την Αιτωλία, διασχίζοντας διαδοχικά τις τεχνητές λίμνες των Κρεμαστών, του Καστρακίου και του Στράτου και αρδεύει την πεδιάδα του Αγρινίου. Στη ροή του προς το Ιόνιο δέχεται τα νερά των παραποτάμων του Αγραφιώτη, Ταυρωπού, Τρικεριώτη και Ινάχου. Σήμερα οι τρεις πρώτοι χύνονται στην τεχνητή λίμνη των Κρεμαστών και ο τέταρτος στην τεχνητή λίμνη του Καστρακίου. Θεωρείται ο πλουσιότερος σε νερά γηγενής ποταμός της Ελλάδας, λέγεται στη διαδρομή του και Ασπροπόταμος, κατά μία ερμηνεία από την άσπρη λάσπη που κατεβάζει το ρεύμα του.

Η μερική εκτροπή του ποταμού Αχελώου στη Θεσσαλία αποτελεί ένα σύνθετο τεχνικό έργο και οι μελέτες για την κατασκευή του χρονολογούνται από τριακονταετίας.

Σε όλο το διάστημα των τελευταίων δεκαετιών κατασπαταλήθηκαν οι υδάτινοι πόροι της Θεσσαλίας χάριν στην ανάπτυξη της “εθνικής οικονομίας”.Το κράτος έστρεψε τους παραγωγούς στη μονοκαλλιέργεια του υδροβόρου βαμβακιού κι ανά 50 στρέμματα ανοίχθηκε μια βαθιά γεώτρηση(ο υδροφόρος ορίζοντας έχει φθάσει σε βάθος μεγαλύτερο από 200μ.). Αυτό το μοντέλο ανάπτυξης είχε σαν αποτέλεσμα την εξάντληση των υδάτων και το να εμφανίζεται σαν σωτηρία στην απειλούμενη από την λειψυδρία καταστροφή της Θεσσαλίας μια άλλη ανυπολόγιστη καταστροφή, της εκτροπής του Αχελώου.¹⁹⁵

Η εκτροπή του Αχελώου δεν λύνει το πρόβλημα κατά πολλούς καθώς η βιομηχανική γεωργία καταστρέφει το περιβάλλον της Θεσσαλίας κατά την ίδια άποψη. Στην Ελλάδα και ουσιαστικά στον Θεσσαλικό κάμπο παράγεται το 80% της συνολικής παραγωγής βαμβακιού στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η επιλογή αυτή οδήγησε στην εγκατάλειψη της γεωργικής πρακτικής της αμειψισποράς (εναλλαγής) των καλλιεργειών, την απόπλυση και σκελετοποίηση των εδαφών από την υπεράρδευση, την πρόκληση καθιζήσεων του εδάφους και ρωγμών εξαιτίας της υπεράντλησης νερού, την παντελή έλλειψη οργανικής ουσίας, την ολοένα πιο εκτεταμένη χρήση χημικών λιπασμάτων με επιπλέον αποτελέσματα στην ρύπανση, την μείωση της βιοποικιλότητας και την αύξηση του κόστους.Η μελέτη που παρουσιάστηκε στο 4ο Αναπτυξιακό Συνέδριο για τους υδάτινους πόρους της Θεσσαλίας αναφέρει ότι “ο θεσσαλικός κάμπος παρουσιάζει την υψηλότερη

¹⁹⁵ Εταιρία θεσσαλικών ερευνών 4^ο Εθνικό Συνέδριο της Ε.Ε.Δ.Υ.Π. με κεντρικό θέμα "Διαχείριση Υδατικών Πόρων στις ευαίσθητες περιοχές του Ελλαδικού χώρου" (Ιούνιος 1999). Στην οργάνωση συμμετείχαν η Ελληνική Επιτροπή Υδρογεωλογίας, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και η Νομαρχία Μαγνησίας,
<http://www.waterinfo.gr/eedyp/conferences.html>

ζήτηση νερού πανελλαδικά με 1640 κ.μ. την ώρα ενώ η ζήτηση για γεωργική χρήση με 1600κ.μ. είναι υπερδιπλάσια από τον υπόλοιπο ελληνικό μέσο όρο.”Η ζήτηση για αστική χρήση του νερού είναι κυμαίνεται από 50-54 κ.μ. την ώρα που είναι η μεγαλύτερη χρήση στη χώρα με εξαίρεση την Αττική)289 κ.μ την ώρα).

Βασικά έργα για αυτή την εκτροπή είναι μια σειρά από κατασκευές ανάμεσα στα οποία το φράγμα της Μεσοχώρας με χωρητικότητα 358 x106 m3 νερού και μια σήραγγα 75,χλμ., καθώς και το φράγμα της Συκιάς με χωρητικότητα 530x106 m3, απο το οποίο προβλέπεται να γίνει η εκτροπή του ποταμού προς τη Θεσσαλία μέσω μιας δεύτερης σήραγγας μήκους 17,4 χλμ. και χωρητικότητας 600x106m3 που ξεκινά από το χωριό Πετρωτό και διαπερνώντας την οροσειρά της Πίνδου καταλήγει στο Πευκόφυτο, σε απόσταση 3 χιλιομέτρων από το χωριό Μουζάκι.

Ο ποταμός Αχελώος είναι ο δεύτερος σε μήκος ποταμός της Ελλάδας (265 χλμ) μετά τον Αλιάνμονα. Ο ποταμός πηγάζει από το Όρος Λάκμος στο Περιστερί της οροσειράς της Πίνδου, νότια και δυτικά του Μετσόβου.Λέγεται και Ααπροπότμαος από την άσπρη λάσπη που κατεβάζει το ρεύμα του γιατί τα νερά του έχουν λευκό θολό χρώμα που προέρχεται από την άργιλο, την οποία μεταφέρει από την γεωλογική ζώνη του φλύσχη που διαρρέει την οροσειρά της Πίνδου.

Η παροχή του στις εκβολές είναι σύμφωνα με τη ΔΕΗ 25,με 3,5 δις κυβμ. το χρόνο.Ο ποταμός ρέει αρχικά δυτικά της Θεσσαλίας με κατεύθυνση προς Νότο και στη συνέχεια εισέρχεται στη Στερεά Ελλάδα διαγράφοντας τα σύνορα Ευρυτανίας και Αιτωλοκαρνανίας.

Μεταξύ των δεκαετιών του 1950 και του 1990 υπέστη τρεις μεγάλες επεμβάσεις που ανέκοψαν τη ροή του με σκοπό τη δημιουργία υδροηλεκτρικών φραγμάτων,κι άλλη μια στον παραπόταμό του (Ταυρωπό) Μέγδοβα που είχε χαρακτήρα αρδευτικό εκτρέποντας τα νερά του προς την πεδιάδα της Καρδίτσας.Έτσι προέκυψαν τα φράγματα των Κρεμαστών, του Καστρακίου , του Στρατού και το φράγμα του Ταυρωπού.

Ειδικότερα το φράγμα των Κρεμαστών θεωρείται το μεγαλύτερο γαιόφραγμα της Ευρώπης με ύψος στάθμης νερού 153μ. και συγκεντρώνει τα νερά των ποταμών Αχελώου,Αγραφιώτη και Ταυρωπού δημιουργώντας έναν τεράστιο ταμιευτήρα , μια τεχνητή λίμνη χωρητικότητας 4.700 εκατ.κυβ. μέτρων. Από το 1965 λειτουργεί ο μεγαλύτερος υδροηλεκτρικός σταθμός ΔΕΗ της χώρας αποτελούμενος από 4 γιγαντιαίες μονάδες.

Βυθισμένο ή βυθίζοντας Submerged

Το χωριό του Σμοκόβου πρόκειται να βυθιστεί σε περίπτωση που ολοκληρωθεί το έργο του φράγματος με την εκτροπή του Αχελώου. Γι’ αυτόν τον λόγο κατασκευάστηκε ένας νέος οικισμός που θα φιλοξενήσει τους κατοίκους. Η αλήθεια είναι ότι οι κάτοικοι του χωριού αρνούνται πεισματικά να εγκαταλείψουν τις εστίες του ενώ ο οικισμός βρίσκεται ήδη προς διάλυση! Ο οικισμός πρόκειται να καλυφθεί από νερό και να εγκαταλειφθεί αναγκαστικά με την ολοκλήρωση του έργου .

Μέσα σε όλες αυτές τις συνθήκες παλινδρόμησης οι κάτοικοι της περιοχής έχουν έρθει σε μια κατάσταση μετακίνησης.

Η ιστορία του Αχελώου ξεκινάει από τις πρώτες βλέψεις για εκμετάλλευση του ως πανάκεια για το πρόβλημα της άρδευσης του θεσσαλικού κάμπου για την εντατική ανάπτυξη της γεωργίας. Η παρουσίαση του έργου εν μέσω πολιτικών εξαγγελιών, και επιδιώξεων το 1983 ως λύση όλων των προβλημάτων του κάμπου, χρησιμοποιήθηκε ποικιλοτρόπως από τις πολιτικές δυνάμεις της

εποχής,καλλιεργώντας το αίσθημα μεγάλων προσδοκιών στην αγροτικό πληθυσμό. Ως πρωταρχικός στόχος ήταν η άρδευση και αύξηση της αγροτικής παραγωγής, και ως δεύτερη η ύδρευση των οικιστικών συγκροτημάτων και η βελτίωση της ποιότητας των υδάτων του Πηνειού και των υπογείων υδροφορέων και η παραγωγή ενέργειας. Μετά την απόλυτη άρνηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να χρηματοδοτήσει τα αρδευτικά έργα, το «ενιαίο» έργο κατακερματίστηκε και τα φράγματα του Αχελώου παρουσιάστηκαν ως αυτοτελή ενεργειακά έργα.Οι μεγάλες οικολογικές οργανώσεις (ανάμεσά τους και η ΕΕΠΦ) αλλά και τοπικοί φορείς της Αιτωλοακαρνανίας προσέφυγαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο τέσσερις διαδοχικές φορές (1994, 2000, 2005 και 2006) απέρριψε τις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων και έβαλε φρένο στο έργο.Με σπασμωδική πρόοδο των έργων ολοκληρώθηκαν, γύρω στο 2000, το φράγμα και ο υδροηλεκτρικός σταθμός της Μεσοχώρας, που όμως δεν λειτουργούν, καθώς δεν έχει επιλυθεί ακόμα το ακανθώδες θέμα των αποζημιώσεων και της μετεγκατάστασης των κατοίκων της Μεσοχώρας. Έχουν επίσης προχωρήσει αρκετά οι εργασίες στο φράγμα της Συκιάς και την έξοδο της σήραγγας εκτροπής, η οποία έχει διανοιχτεί περίπου στο μισό της μήκος.

7.(THE DAM) POWER λίμνη πλαστήρα

Την ίδια αντιμετώπιση δεν είχε το Υδροηλεκτρικό κυβερνητικό έργο στην λίμνη Πλαστήρα. Εκεί ο έλεγχος του νερού συνδέθηκε κυριολεκτικά με την παραγωγή ενέργειας. Σήμερα από το φράγμα της Λίμνης Πλαστήρα παράγεται πάνω από 40 MWH ανά εβδομάδα προσφέροντας ηλεκτρική ενέργεια στις περιοχές της Δυτικής Θεσσαλίας και στη συνέχεια αρδεύει τον κάμπο και υδρεύει την πόλη της Καρδίτσας και 38 χωριά -κωμοπόλεις του νομού. Δημιουργεί επίσης τουριστική ανάπτυξη γύρω από την λίμνη.

στοιχεία

Το φράγμα κατασκευάστηκε από τη Δ.Ε.Η. (1955-1960) και μοιάζει να συνδέει βουνά, τον Ίταμο με τη Νιάλα .

Βρίσκεται σε υψόμετρο 800 μέτρα από τη θάλασσα.

Το ύψος του φράγματος είναι 83 μ., το πλάτος στη βάση 19 μ. και στη κορυφή 3,50 μ. με καμπυλωτό τόξο μήκους 220 μ.

Η λίμνη έχει μήκος 14 χιλιόμετρα , μέγιστο βάθος 60 μ. και χωρητικότητα 400 εκατομμύρια κυβικά μέτρα . Με μια υπόγεια σήραγγα μήκους 3.750 μ., και σε βάθος 40 μ. τα νερά της λίμνης φτάνουν στον αγωγό καταπτώσεως που έχει μήκος 3.500 μ.

Το νερό του αγωγού καταλήγει στο υδροηλεκτρικό εργοστάσιο στην περιοχή του Μοσχάτου πέφτοντας από ύψος 575 μ. και παράγοντας 40 MWH ανά εβδομάδα. Στη συνέχεια αρδεύει τον κάμπο και υδρεύει την πόλη της Καρδίτσας και 38 χωριά και κωμοπόλεις του νομού.

Σήμερα η Λίμνη Πλαστήρα, όπως μετονομάστηκε το 1984, περιέχει περίπου 400 εκατ. κυβικά μέτρα νερό, έχει μέγιστο μήκος 12 χιλιόμετρα, μέγιστο πλάτος 4 χιλιόμετρα, επιφάνεια περίπου 25 τετραγωνικά χιλιόμετρα και μέγιστο βάθος περίπου 65 μέτρα. Το νερό της Λίμνης Πλαστήρα μεταφέρεται στο υδροηλεκτρικό εργοστάσιο μέσω ενός αγωγού. Το ύψος πτώσης του νερού που κινεί τους υδροστροβίλους είναι 577 μέτρα και η παραγόμενη ισχύς 129 MW.

ιστορικά στοιχεία

Το όραμα για τη δημιουργία της λίμνης στην περιοχή του οροπεδίου της Νεβρόπολης ανήκε στον Νικόλαο Πλαστήρα. Ο Νικόλαος Πλαστήρας, όταν έκρινε ότι ωρίμασε η ιδέα του, περί το 1928, άρχισε να καλεί ειδικούς επιστήμονες στην περιοχή ώστε να μελετήσουν για το έργο. Αρχικά ανέλαβε ο Ελβετός επιστήμονας Louis Senn τον οποίο είχε φέρει στην Ελλάδα η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου για να πραγματοποιήσει ανάλογες μελέτες. Το 1932 έγινε μια δεύτερη, συμπληρωματική μελέτη από τον Έλληνα μηχανικό Α.Συράκο, η οποία όμως αφορούσε κυρίως έργα άρδευσης.

Η μελέτη ανατέθηκε στην εταιρεία KNAPPEN TIPPETTS ABBETT ENGINEERING co. Περί τα τέλη του 1952 δημοσιεύτηκε η μελέτη του έργου του “ποταμού Μέγδοβα”, προϋπολογισμού 11,4 εκατομμυρίων δολλαρίων. Η μελέτη διαφοροποιούνταν αρκετά από εκείνη που είχε εκπονήσει ο Louis Senn και κυρίως στο ότι προέβλεπε κατασκευή χωμάτινου φράγματος στο ύψος περίπου του Νεοχωρίου σε αντίθεση με εκείνη του Ελβετού που πρότεινε την κατασκευή τσιμεντένιου στην περιοχή “Κακαβάκια”. Περί τα τέλη του 1953 και μετά από διεθνή διαγωνισμό ανατέθηκε το έργο στη εταιρεία OMNIUM LYONNAIS - COTECI co. Η σύμβαση υπογράφηκε στις 5/5/1955, ημερομηνία ιστορική για την περιοχή, καθώς θα άλλαζε για πάντα το τοπίο, τις ασχολίες, τις συνήθειες και την καθημερινότητα των κατοίκων των γύρω χωριών.

Η εταιρεία OMNIUM LYONNAIS - COTECI co άλλαξε τη μελέτη για το χωμάτινο φράγμα και ακολούθησε την αρχική του Louis Senn. Το Δεκέμβριο του 1955 εγκαινιάστηκε το έργο του ποταμού Μέγδοβα, το οποίο ολοκληρώθηκε το 1959, οπότε και άρχισε η πλήρωση της Λίμνης Μέγδοβα

6.Αυτοκινητόδρομος / EXPANSION Οι πρώτοι αυτοκινητόδρομοι , οι πρώτες συνδέσεις με την πρωτεύουσα και τη Θεσσαλονίκη η παλιά Εθνική Οδός από που περνούσε μέχρι να φτιάξουν την νέα επίσης ο Δρόμος που συνέδεε την Λάρισα με την Καρδίτσα)

Δίκτυα υποδομών: όπως οι υποδομές οδικών δικτύων, σε τοπικό επίπεδο -εσωτερικοί αγροτικοί δρόμοι και σε εθνικό δίκτυο- αυτοκινητόδρομοι,

Τοπικό Δίκτυο (παράδρομοι) δίκτυα που εγκαταλείπονται πως αλληλεπιδρούν με την ιδιοκτησία και την ανάπτυξη?

- αγροτικές ζώνες με αγροτεμάχια που οδηγούν στον εξορθολογισμό και την γεωμετρικοποίηση του “άμορφου” τοπίου,
- προστατευόμενες περιοχές, δασικές εκτάσεις
-

υποσημείωση Ενδιαφέρον παρουσιάζει το βιβλίο Εγνατία Όδος του Γιάννη Λώλου που παρουσιάζει την παλαιά Εγνατία Οδό που ξεκινούσε από τα σύνορα της Αλαβανίας στο Δυρράχιο και εφτανε μέχρι τα σύνορα της Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη. Δυστυχώς κάτι τόσο μεγαλοπύβολο αντίστοιχο δεν έχουμε στην περίπτωση της Θεσσαλίας. “Εγνατία Οδός” Εκδόσεις Ολκός 2008.

Road / Infrastructures

Δίκτυα υποδομών: όπως οι υποδομές οδικών δικτύων, σε τοπικό επίπεδο -εσωτερικοί αγροτικοί δρόμοι και σε εθνικό δίκτυο- αυτοκινητόδρομοι,

the street

Οι πρώτοι αυτοκινητόδρομοι, οι πρώτες συνδέσεις με την πρωτεύουσα και τη Θεσσαλονίκη η παλιά Εθνική Οδός. Ο παλιός επαρχιακός δρόμος οι αυτοκινητόδρομοι, οι αγροτικοί δρόμοι και η ανάπτυξη κατά μήκος των δικτύων επικοινωνίας αυτών.

Μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο το οδικό δίκτυο ήταν διαλυμένο το ίδιο και το σιδηροδρομικό δίκτυο. Ελάχιστοι δρόμοι ήταν προσπελάσιμοι καθόλη την διάρκεια του χρόνου. Μέχρι την κατασκευή της πρώτης Εθνικής Οδού που διασχίζει την Κοιλάδα των Τεμπών η σύνδεση της Λάρισας με τη Θεσσαλονίκη εξασφαλιζόταν από τον δύσβατο ορεινό δρόμο. Το μεγαλύτερο εγχείρημα ήταν η κατασκευή της εθνικής οδού Νο1 που έφθανε από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη, ενός είδους ταχείας οδού (express). Η κατασκευή ενός ασφαλτοστρωμένου δικτύου ωφέλησε έναν τύπο πόλεων που μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως μεσαιές εσωτερικές πόλεις που ζουν κυρίως από τις σχέσεις που διατηρούν με την αγροτική τους ενδοχώρα. Αυτή ήταν και η περίπτωση της Λάρισας σε σχέση με τον Βόλο, παράλια πόλη που ευνοήθηκε από την προηγούμενη φάση.¹⁹⁶

Η κατά μήκος ανάπτυξη του δρόμου, πρώτα επαρχιακού και μετέπειτα Κεντρικού Οδικού Δικτύου σκιαγραφείται ως σύνηθες ελληνικό φαινόμενο. Οι χρήσεις ποικίλουν ανάλογα με την εκάστοτε ανάπτυξη. Ξεκινάει από τις ταβέρνες και τα μπουζούκια της ακμής της δεκαετίας του 1990 και φτάνει μέχρι τα παγκοσμιοποιημένα Mall και ΙΚΕΑ. Ακόμη υπάρχουν τέτοια δείγματα αλλά όχι με την συχνότητα της περασμένης δεκαετίας καθώς τα πρότυπα διασκέδασης και καταναλωτισμού αλλάζουν.

Επαρχιακοί Δρόμοι

Στην Κεντρική Ελλάδα η μεγάλη κερδοφόρα καλλιέργεια των τελευταίων ετών ήταν βαμβάκι. Το βαμβάκι απέφερε τέτοια εισοδήματα, ώστε καθένας επιχειρούσε να το σπείρει οπουδήποτε. Η ανάπτυξη των τοπικών επαρχιακών δρόμων, απλά μονοπάτια που ανοίχθηκαν με μπουλντόζες, οδήγησε στην εύκολη πρόσβαση σε χωράφια, τα οποία αρκούσε να ήταν περίπου επίπεδα για να μπορέσει κανείς να περάσει με ένα τρακτέρ να τα αρδεύσει. Παρατηρούνται λοιπόν εκχερσώσεις που επεκτείνουν τον καλλιεργούμενο χώρο με την ελπίδα της συγκομιδής βαμβακιού.

Ο νέος τρόπος κατοίκησης

Αλλαγές προήλθαν στον τρόπο κατοίκησης λόγω της ευημερίας που έφερε η συγκεκριμένη καλλιέργεια στη Θεσσαλία. Το βαμβάκι μετασχηματίζει μια περιοχή που θα αντιστοιχούσε περίπου σε μια από τις γαλλικές επαρχίες (sous- prefecture) σε ένα δίκτυο μικρών πόλεων και κοντινών χωριών όπου το πλεόνασμα κατοίκησης των πρώτων δεν είναι πλέον αποφασιστικό.

Παράδειγμα η επαρχία των Φαρσάλων στη Θεσσαλία. Τα περιφερειακά χωριά στα υψώματα έχουν αδειάσει από τον μόνιμο πληθυσμό και η μόνη καλλιέργεια του σκληρού σιταριού που επιτρέπει

---

¹⁹⁶ Sivignon Michel, Συλλογικό Έργο, «Από τον αγροτικό χώρο στην ύπαιθρο χώρα- Μετασχηματισμοί και σύγχρονα δεδομένα του αγροτικού κόσμου στην Ελλάδα», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Gutenberg, Αθήνα, 2001, σελ 39-52,

την συγκομιδή καρπού (αλλά και την επιδότηση Βρυξελλών). Στην πεδιάδα αντίθετα παρατηρούμε καινούρια σπίτια καμιά φορά πολυτελή σε χωριά που πλούτισαν πολύ, χάρη σε υψηλά εισοδήματα που απέφερε το βαμβάκι.

η εδώ και χρόνια ο εποχιακός τρόπος εργασιών(με την εγκατάλειψη της κτηνοτροφίας) επιτρέπει μια διπλή κατοικία ιδίως για τους πλούσιους γεωργούς.

το αστικό μπερδεύεται με το αγροτικό. Στην επικράτεια της επαρχίας απλώνεται ένα δίκτυο χωριών εύκολο σε πρόσβαση όπου βρίσκονται διασκορπισμένα εργοστάσια εκκοκισμού του βαμβακιού, μηχανουργεία επισκευής γεωργικών μηχανημάτων, εμπορικοί αντιπρόσωποι τρακτέρ ή φυτοφαρμάκων.

Οι μετασχηματισμοί στην Ελλάδα αστικοποιημένη ύπαιθρος χάρη στην γειννίαση με την πόλη και τη χρήση αγροτικού αυτοκινήτου με την απομονωμένη ύπαιθρο (βαθιά αγροτιά - rural profond)

αυτοί οι μετασχηματισμοί υποστηρίχθηκαν από μια καταπληκτική ευημερία ορισμένων περιοχών . Στη Θεσσαλία είναι καλύτερο να είσαι καλλιεργητής βαμβακιού παρά δημόσιος υπάλληλος. Η ευημερία των γεωργών μεταφράζεται με την πολυτέλεια της κατοικίας και τον αγροτικό αυτοκίνητο γίνεται γυαλιστερό (4x4)

Ο κεντρικός δρόμος της Εθνικής Οδού Αθήνας -Θεσσαλονίκης επέφερε πολύ σημαντική ανάπτυξη στον άξονα της Λάρισας, ατροφώντας όμως ταυτόχρονα τα άλλα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας.¹⁹⁷ Το παράδοξο της σημερινής πρακτικής οδήγησης είναι ότι οι Κάτοικοι της Θεσσαλίας προτιμούν να χρησιμοποιούν το παλαιό δίκτυο της Εθνικής(μικρότερη απόσταση, χωρίς διόδια!). Έτσι υποσυνείδητα αναβιώνεται το παλαιό σύστημα σύνδεσης.

4.Railways /Ο Θεσσαλικός Σιδηρόδρομος τα μεγαλοπίβολα σχέδια για τη Θεσσαλία

¹⁹⁷ Η γένεση των παραπάνω προβλημάτων (στις περισσότερες περιπτώσεις αρτηριών των ελληνικών πόλεων) ξεκινά αμέσως μετά την κατασκευή ενός νέου οδικού άξονα (π.χ. ενός παρακαμπτήριου δρόμου πόλης ή οικισμού). «Αυτός εξασκεί ισχυρές ελκτικές δυνάμεις σε διαφόρων ειδών «εντατικές» χρήσεις γης, οι οποίες, ελλείψει απαγορευτικών ή άλλων ρυθμιστικών διατάξεων, αρχίζουν να εγκαθίστανται στον παρόδιο χώρο του και να προκαλούν με τη σειρά τους πρόσθετες κυκλοφορι-ακές επιβαρύνσεις. Παράλληλα, η ύπαρξη συσσωρευμένων λειτουργιών ανεβάζει τις αξίες της γης. Σε ένα επόμενο στάδιο γίνονται συνήθως επενδύσεις στον οδικό άξονα (π.χ. βελτίωση της οδικής υποδομής, διαμορφώσεις του δημόσιου χώρου, κλπ) και προωθούνται ρυθμίσεις (π.χ. εντάξεις εκτάσεων στο σχέδιο πόλης), με βάση μια προσδοκώμενη επαύξηση της συγκέντρωσης παροδίων λειτουργιών.»¹² Ερευνητικό Πρόγραμμα για το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χρήσεις γης στο Κύριο Οδικό Δίκτυο, Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών, ΕΜΠ, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα, 2001

Οι σιδηροδρομικές γραμμές και οι σταθμοί μετεπιβίβασης., οι οραματισμοί , οι ξεχασμένες στάσεις, οι αποθήκες.

- Α' γραμμή Βόλος-Βελεστίνο-Λάρισα
- Β' γραμμή Βόλος-Βελεστίνο-Καλαμπάκα

Η ιστορία ενός πολύτιμου μέσου δικτύωσης που πήρε μέρος σε όλα τα σημαντικά γεγονότα της παλιότερης ιστορίας της Θεσσαλίας. Σήμερα ο ρόλος του έχει συρρικνωθεί.

Η κατασκευή του Θεσσαλικού Σιδηρόδρομου χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο εδαφικής κυριαρχίας στην νεοαπελευθερωμένη Θεσσαλία-“Η προσάρτηση της Θεσσαλίας καθώς και ενός τμήματος της Ηπείρου στην ελληνική επικράτεια το 1881 έλαβε χώρα ως συνέπεια μιας μιας σειράς πολιτικών και πολεμικών εξελίξεων στα Βαλκάνια. Κατά τη μεταβατική περίοδο της απελευθέρωσης δεν υφίσταται στη Θεσσαλία κρατική εξουσία και δε λειτουργεί καμία αρχή. Για τον λόγο αυτό η ελληνική Κυβέρνηση προχώρησε εσπευσμένα στη θέσπιση νομοθετημάτων προκειμένου να κατοχυρώσει τη νέα ελληνική διοίκηση στις προσαρτημένες περιοχές. Με ανάλογη εγρήγορση προχώρησαν και οι προσπάθειες στον τομέα των σιδηροδρομικών συγκοινωνιών.”¹⁹⁸

Η ίδρυση της εταιρίας “Σιδηρόδρομος Θεσσαλίας

Στις 25.10.1882. συστήθηκε η ελληνική ανώνυμη εταιρία “Σιδηρόδρομος Θεσσαλίας”για να μεταβιβάσουν τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του δικτύου που θα κατασκευαζόταν. Πρόκειται για ένα οργανωμένο δίκτυο παροχής Υπηρεσιών μεγάλου εύρους. Από την οικονομική εκμετάλλευση δημιουργίας μετοχικού Κεφαλαίου, μέχρι την μεταφορά και διακίνηση των αγροτικών προϊόντων και αλληλογραφίας-δεμάτων. Ειδικότερα όσον αφορά την μεταφορά των αγροτικών προϊόντων υπήρχε ένα πολύ καλά οργανωμένο δίκτυο μεταξύ των Σιδηροδρομικών Δικτύων και των Αγροτικών Συνεταιρισμών.¹⁹⁹

Όμως το μεγάλο πρόβλημα που παρέμενε εξ αρχής ήταν η μεταφορά των προϊόντων. Σε μια γεωργικά αναπτυσσόμενη περιοχή δεν ήταν δυνατόν οι μεταφορές να γίνονται ακόμη με κάρρα. Εκτός από το γεγονός ότι τέτοιου είδους μεταφορές δε κάλυπταν τις υπάρχουσες ανάγκες, ήταν ταυτόχρονα πολυδάπανες δίχως να παρέχουν καμία ασφάλεια. Συνεπώς ήταν επιτακτική ανάγκη να εκσυγχρονιστούν. Η ανάληψη των καθηκόντων από τον Θ. Μαυρογορδάτο θεωρήθηκε έτσι πως θα εξυπηρετούσε καταρχήν προσωπικά συμφέροντα και αυτά των άλλων μεγαλοαγροκτημόνων αφού η χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής θα διέσχιζε όλα τα μεγάλα τσιφλίκια. Σήμερα όμως μπορούμε να πούμε με ώριμη ματιά πως όποιο κι αν ήταν τα κίνητρα του εργολήπτη, η κατασκευή του θεσσαλικού Σιδηρόδρομου αποτελούσε από μόνη της μια ζωτική για τα χρόνια εκείνα τεχνολογική επένδυση που άνοιγε νέες προοπτικές για ολόκληρη την τοπική οικονομία ενώ, παράλληλα ,είχε σημαντικό κοινωνικό χαρακτήρα.²⁰⁰

Εκτός από τα καθημερινά τακτικά δρομολόγια υπήρχαν και τα έκτακτα, μικρότερων ή μεγαλύτερων αποστάσεων,κατά την διάρκεια τοπικών εορτών και εμποροπανηγύρεων, κατά την περίοδο του κυνηγιού, των θερινών λουτρών καθώς και σε έκτακτες αθλητικές εκδηλώσεις, κλπ. Στις αντίστοιχες μάλιστα αμαξοστοιχίες δίνανε ανεπίσημα ονόματα πχ. “αμαξοστοιχία κυνηγών”, “αμαξοστοιχία τέρψεως” κ.α. Στις πόλεις εκείνες όπου οι σταθμοί βρίσκονταν μακριά από το κέντρο τους η μεταφορά επιβατών και εμπορευμάτων μέχρι τα σύνορα είχε οργανωθεί με ιππήλατα λεωφορεία. Για την καλύτερη οργάνωση των μεταφορών προς το εξωτερικό, οι σιδηρόδρομοι είχαν αναλάβει να χτίσουν με δικές τους δαπάνες ένα “υποτελωνείο. Επιπλέον είχε οργανωθεί η μεταφορά εμπορευμάτων “κατ’ οίκον” στις τέσσερις πόλεις Βόλο, Λάρισα, Καρδίτσα, Τρίκαλα.

¹⁹⁸ Ανδρουλιδάκης Κώστας, Θεσσαλικοί Σιδηρόδρομοι 1881-1955, Μουσείο Φωτογραφίας “Χρήστος Καλεμκερής” Δήμου Καλαμαριάς, 2002, σελ 28

¹⁹⁹ Ο.π σελ 95

²⁰⁰ Ο.π.σελ 49

Για όλες αυτές τις μεταφορές οι σιδηρόδρομοι διατηρούσαν άμαξες, άλογα και στάβλους. Τα πιο μεγάλα ιπποστάσια ήταν αυτά της Λάρισας.²⁰¹

συνεργασία με τα τηλεγραφέα

Με την έναρξη λειτουργίας των σιδηρόδρομων, η Διεύθυνση των Ταχυδρομείων διαπίστωσε αμέσως το πλεονέκτημα της σιδηροδρομικής συγκοινωνίας. Σιδηροδρομικοί σταθμοί που λειτουργούσαν και ως ταχυδρομικά γραφεία. Έτσι πολύ σύντομα τα Ταχυδρομεία ζήτησαν τη συνεργασία των Σιδηροδρόμων.

Ανάλογη ήταν και η συνεργασία των Σιδηροδρόμων με τα Τηλεγραφέα αν και όχι τόσο μεγάλης έκτασης.

- Δε θα πρέπει να παραλειφθεί το γεγονός ότι οι Σ.Θ. είχαν κατασκευάσει πρότυπα φυτώρια για να βοηθήσουν τη γεωργική παραγωγή. Ακόμη όταν κατά καιρούς τα σπαρτά καταστρέφονταν από αρουραίους ή ακρίδες οι Σ.Θ. χρησιμοποιούνταν για την καταπολέμησή τους.
- Συνέβαλαν στην βελτίωση των λιμενικών εγκαταστάσεων καθώς με αυτόν τον τρόπο θα εξυπηρετούνταν καλύτερα η λειτουργία του παραθαλάσσιου σιδηροδρομικού σταθμού.

Πριν ακόμα ξεσπάσει ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, οι Θεσσαλικοί Σιδηρόδρομοι είχαν ξεκινήσει από το Μάρτιο του 1897 μια συστηματική συνεργασία με τον ελληνικό στρατό για την αντιμετώπιση της επικείμενης τουρκικής εισβολής. Εντολές για την κατασκευή οχυρωματικών έργων για την προστασία ευπαθών σημείων του δικτύου και ιδιαίτερα στις γέφυρες.²⁰²

Τα γεγονότα του Κιλελέρ σελ 220

Κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα το εργατικό κίνημα έχει φουντώσει. Στη Θεσσαλία η συμπεριφορά των μεγαλογαιοκτημόνων απέναντι στους κολίγους προκαλεί κλιμακωτές αντιδράσεις. Στις αρχές του 1910 οι αγρότες οργανώνουν συλλαλητήρια σε όλη τη Θεσσαλία απαιτώντας την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Η ένταση κορυφώνεται στο χωριό Κιλελέρ (Κυνέλη) από το οποίο περνούσε η σιδηροδρομική γραμμή από τον Βόλο για Λάρισα που γινόταν το μεγάλο συλλαλητήριο. Οι αγρότες είχαν οργανώσει πανθεσσαλικό συλλαλητήριο στη Λάρισα στις 6 Μαρτίου 1910. Στο Κιλελέρ συγκεντρώθηκαν εκατοντάδες αγρότες για να πάρουν το τραίνο. Όταν έφτασε το τραίνο από τον Βόλο ο διευθυντής των σιδηροδρόμων που επέβαινε στην αμαξοστοιχία δεν επέτρεψε την επιβίβαση τους και οι αγρότες προσπάθησαν να μουν με τη βία. Στο τραίνο επέβαινε και στρατιωτική μονάδα με προορισμό τη Λάρισα. Ο Διευθυντής ζήτησε την μονάδα να απομακρύνει τους διαδηλωτές, οι στρατιώτες πυροβόλησαν με αποτέλεσμα πολλούς νεκρούς και τραυματίες.

Τα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου σελ 221

Ένα μεγάλο οικονομικό σκάνδαλο

την περίοδο 1908-1917 τεράστιο έλλειμμα λόγω κλοπής του Υποδιευθυντή

Σήμερα

Μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό Κράτος οι σιδηρόδρομοι ακολουθούν τη γραμμή του εθνικού δικτύου. Τα δρομολόγια του, οι προμήθειες του, οι προσλήψεις το προσωπικό συμμορφώνονται σύμφωνα με το γενικότερο πρόγραμμα των Σ.Ε.Κ. Το 1960 διαπλατύνεται η

²⁰¹ Ο.π. , σελ 106

²⁰² Ο.π. σελ 129-138

διαδρομή Βόλος-Λάρισα και έτσι διευκολύνονται αισθητά οι μεταφορές προς τον Βόλο. Η γραμμή του Πηλίου βάλλεται από τους λεωφορειούχους με αποτέλεσμα να σταματήσει το δρομολόγιο το 1971. Αργότερα το 1987 επαναλειτουργεί σταδιακά η διαδρομή Βόλος -Αγριά για τουριστικούς λόγους.

Το 1970 υπαγωγή του Σ.Ε.Κ σε Ο.Σ.Ε. Το 2000 γίνεται διαπλάτυνση Καλαμπάκας - Παλαιοφάρσαλου και καταργείται η διαδρομή Βελεστίνο-Παλαιοφάρσαλος.

ΔΙΚΤΥΑ Θεσσαλία τα δίκτυα που δεν έγιναν

Υπάρχουν σκέψεις για νέα σιδηροδρομικά δίκτυα προοπτική σύνδεσης με Κοζάνη-Γρεβενά και Γιάννενα. Σε συνδυασμό με την Ε65 και την Εγνατία θα ολοκληρωθεί η σύνδεση της Περιφέρειας με περιοχές με τις οποίες η Θεσσαλία είχε σημαντικές ιστορικές σχέσεις-καλύτερη σχέση με τα Βαλκάνια. Ο αυτοκινητόδρομος της Κεντρικής Ελλάδας που θα συνδέσει τη Λαμία με την Εγνατία Οδό μέσω Τρικάλων και Καρδίτσας θα βελτιώσει την προσβασιμότητα της Δ.Θεσσαλίας τόσο με τις δυτικές πόλεις (Ηγουμενίτσα) όσο και με τη νότια Ελλάδα. Καθυστέρηση στη σύνδεση με γειτονικά αστικά κέντρα μέσω φυσικών ιστορικών περασμάτων επικοινωνίας (Τέμπη, Κατάρτα, Σαραντάπορο, Δομοκός, Αγρίνιο μέσω Καστανιάς, Μεσοχώρα και Αργιθέα προς Άρτα). Οι σχέσεις αυτές και τα δίκτυα που βρίσκονται σε λανθάνουσα κατάσταση θα μπορούσαν να μετεξελιχθούν σε δίκτυα επιχειρηματικότητας συνεργασίας μεταξύ όμορων περιοχών και συγγενών πολιτισμικά πληθυσμιακών ομάδων.²⁰³

Το σημερινό σιδηροδρομικό δίκτυο συρρικνωμένο και στη διαδικασία εξυγίανσης του Οργανισμού ΟΣΕ, διατηρεί στις θερινές περιόδους το τουριστικό τρενάκι του Πηλίου μέχρι τις Μηλιές.

Εγκαταλελειμμένοι σταθμοί τρένων που δεν είναι συμβατοί με το σύγχρονο δίκτυο υπάρχουν διάσπαρτοι στη Θεσσαλία.

Πηγές:

- Κώστας Ανδρουλιδάκης, Θεσσαλικοί Σιδηρόδρομοι 1881-1955, Μουσείο Φωτογραφίας “Χρήστος Καλεμκερής” Δήμου Καλαμαριάς, 2002
- Επίσημη ιστοσελίδα ΟΣΕ <http://www.ose.gr/>
- Επίσημη ιστοσελίδα Σύλλογων Φίλων Σιδηρόδρομων- Σιδηρόδρομων Θεσσαλίας <http://www.sfs.gr/>

---

²⁰³ Συλλογικό Έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 409

11. Homeland Security

Μια περιοχή σαν την Θεσσαλία έχει και τους δυστοπικούς χώρους που κρύβονται πίσω από την φαινομενικά ήρεμη αγροτική ζωή στον κάμπο. Μετά την απελευθέρωση από την Τουρκοκρατία αποτέλεσε πεδίο συγκέντρωσης στρατιωτικής δύναμης και στρατοπέδων. Σήμερα η αεροπορία της Λάρισας και το Στρατιωτικό αεροδρόμιο του Αγχιάλου είναι τα πιο γνωστά.

Στρατιωτικές Βάσεις λίστα :

Λάρισα: Μετά την κατάργηση το 2004 του χερσαίου υποστρατηγείου στον Τύρναβο (παρέμειναν κάποιες βοηθητικές εγκαταστάσεις), στη Λάρισα έμεινε το αεροπορικό υποστρατηγείο στο Κουτσόχερο, που υπάγεται στο αεροπορικό στρατηγείο της Σμύρνης και πρόκειται σύντομα να ανατεθεί σε πολυεθνική διοίκηση (ως τώρα διοικούνταν από Έλληνα). Στις υπόγειες δαιδαλώδεις εγκαταστάσεις του "φιλοξενείται" το Κέντρο Αεροπορικών Επιχειρήσεων (CAOC7) και μια σειρά άλλες κατασκοπευτικές κυρίως δραστηριότητες

Η Πολεμική Αεροπορία Αεροδρόμιο Λάρισας

Πρόκειται για το παλαιότερο (σ.σ.: του χρόνου κλείνει έναν αιώνα!), αλλά και το μεγαλύτερο αεροδρόμιο της χώρας, αφού καταλαμβάνει έκταση 10.500 στρεμμάτων και διαθέτει τον μεγαλύτερο διάδρομο, μήκους 12.500 ποδών (περίπου 4.170 μέτρα). Ταυτόχρονα, βρίσκεται στην «καρδιά» της Ελλάδας και πάνω σε οδικούς και σιδηροδρομικούς άξονες, αλλά και κοντά σε λιμάνι, μια αλληλουχία συγκοινωνιών δηλαδή, που το καθιστούν «κομβικό». Τα στοιχεία αυτά και μόνο το κατατάσσουν ως το αεροδρόμιο στη νευραλγικότερη θέση της χώρας.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1912 δημιουργήθηκε στη Λάρισα ο «Λόχος Αεροπόρων» από τέσσερις Έλληνες αξιωματικούς αεροπόρους. Η πρώτη πολεμική αεροπορική μονάδα ήταν γεγονός.²⁰⁴

Το αεροδρόμιο της Νεβρόπολης ήταν το πρώτο βαλκανικό αεροδρόμιο. Τα Άγραφα ήταν η καρδιά της Αντίστασης και για τις ανάγκες επικοινωνίας των ανταρτών με το συμμαχικό στρατηγείο της Μέσης Ανατολής αποφασίστηκε να κατασκευαστεί ένα πρόχειρο αλλά και προφυλαγμένο αεροδρόμιο στο οροπέδιο της Νεβρόπολης, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η λίμνη Πλαστήρα.

Το αεροδρόμιο ήταν το μοναδικό που υπήρχε τότε στα Βαλκάνια και την έμπνευση την είχε ο τότε αρχηγός της Αγγλικής συμμαχικής αποστολής Έντι Μάγιερς. Το αεροδρόμιο κατασκευάστηκε στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1943 από μηχανικούς αλλά στη διαμόρφωση του βοήθησαν εκτός από τους αντάρτες και κάτοικοι των γύρω περιοχών.²⁰⁵

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Territoriality βιβλιογραφία

- Bahnam Reyner, Los Angeles, The Architecture of Four Ecologies, University of California Press, 2009
- Banham Reyner, Scenes in america deserta, Thames and Hudson, London, 1982

²⁰⁴ <http://www.haf.gr/el/structure/units/ata/units/110pm.asp>, Πολεμική Αεροπορία, 110 Πτέρυγα Μάχης

²⁰⁵ <http://www.karditsa-net.gr/2011/history/aerodromio.htm>

- Barthes Roland, Mythologies, Paladin, 1973
- Baudrillard Jean, America, Tr. Chris Turner, Verso, 1988, p.1
- Boeri Stefano, «Eclectic Atlases», The Documenta X magazine, Documents n°3, Kassel, 1997
- Cacciari Massimo: «Αρχιπέλαγος». Μετάφραση: Νάσος Κυριαζόπουλος. Εκδοτικός οίκος Π. Τραυλός (Σειρά «Λογείον»), 2003, σελ 95
- Casey Edward S., The Fate of Place, A philosophical history, University of California Press, 1998
- Cassirer Ernst, περί μύθων, Δοκίμιο για τον άνθρωπο - Εισαγωγή στη φιλοσοφία του ανθρώπινου πολιτισμού, Μτφ. Τ. Κονδύλης, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1985
- Castells Manuel, INFORMATIONALISM, NETWORKS, AND THE NETWORK SOCIETY, The network society: a cross-cultural perspective, Edward Elgar Publishing, 2004, σελ 3
- Corner James, Alex. S. MacLean, Taking Measures Across the American Landscape, Yale University Press, 2000, σελ 809
- Crampton, Jeremy W, Krygier John, «An Introduction to Critical Cartography», ACME: An International E-Journal for Critical Geographies, 4 (1), 2006, p. 11-33
- De Landa Manuel, War in the age of Intelligent Machines, Zone Books, 1991
- Deleuze Gilles & Guattari Felix, Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια, Ο Αντι-Οιδίπους, Εκδόσεις Ράππα, 1977
- Deleuze, G. and F. Guattari, Anti-Oedipus, Capitalism and Schizophrenia, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1983
- Deleuze, G. and F. Guattari, A thousand plateaus capitalism and schizophrenia, trn. Massumi B., University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 1987
- Elden Stuart, «Land, terrain, territory» Progress in Human Geography, 34 (6), SAGE, 2010, p. 804
- Foucault Michel, Η αρχαιολογία της Γνώσης, Μτφ. Παπαγιώργης Κ., Εξάντας, 1987
- Foucault Michel, The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978-1979, Palgrave Macmillan, 2008
- Foucault Michael, «Des espaces autres» (1967), Hétérotopies, Architecture, Mouvement, Continuité, n°5, Octobre 1984, pp. 46-49.
- Foucault Michael, Questions on geography (translated by C. Gordon). In Crampton, J. and Elden, S., editors, Space, knowledge and power: Foucault and geography, Aldershot: Ashgate, 2007, p.173-84.
- Foucault Michael, The order of things, New York Vintage, 1970, p. 153
- Garcia Manuel, Infrastructures, The metapolis dictionary of advanced architecture, city, technology and society in the information age, Barcelona, Actar, 2003, σελ 346
- Graham Stephen, «Cities and the “War on Terror”», International Journal of Urban and Regional Research, Volume 30.2, June 2006, p.255-76
- Hardt Michael, Negri Antonio, The Multitude, War And Democracy In The Age Of Empire, Penguin Books, 2005
- Hardt Michael, Negri Antonio, Empire, Harvard University Press, 2000
- Harvey, David The Condition of Postmodernity, An Enquiry into the Origins of Cultural Change, Blackwell, 1990
- Harvey David, Η κατάσταση της Μετανεωτερικότητας, Διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής, Μτφ. Αστερίου Ελένη, Μεταίχμιο, 2007
- Huntington P. Samuel, The Class of Civilizations and the remaking of world order, Simon & Schuster, 1997
- James S. Duncan, Nuala C. Johnson, Richard H. Schein, A Companion to Cultural Geography, Blackwell Publishing, 2004, p.16-20
- Koolhaas Rem, Utopia Station, Content, eds. Rem Koolhaas and Brendan McGetrick, Taschen, Cologne, 2003, p. 393.
- Kubo Michael, Hwang Irene, Salazar Jaime, Prat Ramon, Desert America, Territory of Paradox, Actar, 2006
- Latour Bruno, We have never been modern, tr. Porter C, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1993
- Λεοντίδου Λίλα, Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β' Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ 124
- Mitchell Don, Cultural Cartography, Oxford, Malden-Massachusetts, Blackwell, 2001, σελ. 93
- Mumford Luis, The Story of Utopias, Harvard College Library, First Edition 1922, A Public Domain Book, Digitized by Google
- Partridge Eric, Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English, Origins, Routledge, Taylor & Francis Group, 1977, p. 3419, 3444

- Sumrell Robert & Varnelis Kazys, Blue Monday, Stories of Absurd Realities and Natural Philosophies, Quartzsite Arizona, AUDC, Actar, 2007, p.147
- Scott Felicity D., «Architecture and Techno-Utopia», Grey Room, No. 3. (Spring, 2001), pp. 112-126.
- Simmel Georg, Συλλογικό έργο : Ritter, Joachin, Gombrich Ernst H, Το τοπίο, μτφ. Γιώργος Σαγκριώτης, Εκδόσεις Ποταμός, 2004, σελ 13-14
- Soja W. Edward, Postmodern Geographies, The Reassertion of Space in Critical Social Theory, Verso, 1989
- Soja, Edward W.: «The political organization of space». Commission on College Geography Resource Paper 8. Washington, DC: Association of American Geographers, 1971.p.7,13,33.
- Varnelis Kazys, The Infrastructural City, Networked Ecologies in Los Angeles, Actar., 2009, σελ 8
- Virno Paolo, Γραμματική του Πλήθους- Για μια ανάλυση των σύγχρονων μορφών ζωής, Αλεξάνδρεια-Οδυσσέας, 2007, σελ.29
- Wallerstein Immanuel, Σύγκρουση Πολιτισμών, Η μεγάλη Εικόνα και το Μελλοντικό Σύστημα, Μτφ Μαρκέτος Σ., Φωτεινού Ελίνα, Θυραθεν, 2011
- Weizman Eyal, Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation, Verso, 2012
- Wild Peter ,«The Desert as Literature: A Survey and a Sampling», ARIDLANDS, NewsLetter No. 35, Spring/Summer 1994, University of Arizona, digital edition : <http://ag.arizona.edu/oals/ALN/aln35/Wild.html>.

Θεσσαλία βιβλιογραφία

- Αλεξανδρόπουλος Ιωάννης Χρ., Τα Μοναστήρια των Μετεώρων στους δύο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας, Τρικαλινά, Τόμος 4ος, 1984, σελ 81
- Alan J.B. Wace-Maurice S. Thompson, Οι νομάδες των Βαλκανίων, Εισαγωγή-σχόλια Νίκος Κατσάνης, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σελ 14
- Ανδρουλιδάκης Κώστας, Θεσσαλικοί Σιδηρόδρομοι 1881-1955, Μουσείο Φωτογραφίας “Χρήστος Καλεμκερής” Δήμου Καλαμαριάς, 2002, σελ 28
- Βεργόπουλος Κώστας, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, Εξάντας, 1975, σελ 204,
- Braudel Fernand, Maurice Aymard- Filippo Coarelli, Η Μεσόγειος ο Χώρος και η Ιστορία, μτφ. Ε. Αβδέλα, Ρ. Μπενβενίτσε, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1990, σελ 26-27
- Curzon Robert , «Τα Μοναστήρια των Μετεώρων Επισκέψεις στα Μοναστήρια της Ανατολής», (Το ταξίδι στην Ήπειρο-Θεσσαλία), ΦΙ..Λ.Ο.Σ Τρικάλων, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995
- Γαλλής Κων.Ι. , Άτλας Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας, Έκδοση Εταιρίας Ιστορικών Ερευνών Θεσσαλίας, Λάρισα 1992, σελ 10-14
- Δερμιτζάκης Μιχάλης, Ντρίνια Χαρά, Φέρμελη Γεωργία, «Η δημιουργία των Μετεώρων και η Εξέλιξη τους μέσα στο χρόνο», Συνέδριο Η Καλαμπάκα μέσα από την Ιστορία της, επιμ:Γρηγόρης Σταγέας, Εισηγήσεις Πρακτικά Γ' Ιστορικού Συνεδρίου Καλαμπάκας 7-9 Σεπτεμβρίου 2007, Εκδόσεις Γένεσις, Καλαμπάκα 2009. σελ 97
- Ερευνητικό Πρόγραμμα :Διασχίζοντας την Πίνδο, Διαβάσεις και Άμυνα, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2002-2006 Υπεύθυνος Προγράμματος : Γιάννης Πικούλας.
- Εταιρία θεσσαλικών ερευνών 4^ο Εθνικό Συνέδριο της Ε.Ε.Δ.Υ.Π. με κεντρικό θέμα "Διαχείριση Υδατικών Πόρων στις ευαίσθητες περιοχές του Ελλαδικού χώρου" (Ιούνιος 1999). Στην οργάνωση συμμετείχαν η Ελληνική Επιτροπή Υδρογεωλογίας, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και η Νομαρχία Μαγνησίας, <http://www.waterinfo.gr/eedyp/conferences.html>
- Καραβίδας Κωσταντίνος, Αγροτικά, Αθήνα 1931
- Καραγάτσης Μιχάλης, «Θεσσαλία Α' Ερχομός», Η Καθημερινή αριθ. φυλλ. 7844 , Αθήναι, Κυριακή 15 Μαΐου 1938, σελ 1-3

- Καυκούλα Κική, Νίκος Παπαμήχος, Βίλμα Χαστάογλου, Σχέδια Πόλεων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Θεσσαλονίκη : Επιστημονική Επετηρίδα, Τμήματος Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ. , παράρτημα αρ.25 τόμου ΙΒ΄, 1990, Σελ 125-126.
- Κλιάφα Μαρούλα, Θεσσαλικές Εμποροπανήγυρες, Οι άνθρωποι του Μόχθου (1920-1980), Μεταίχμιο, 2007, σελ 73
- Κρεμμύδας Βασίλης, Εισαγωγή στην ιστορία της Νεοελληνικής Κοινωνίας (1700-1821), Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1976
- Λεοντίδου Λίλα, Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Β΄ Έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ 142
- Λουλούδης, Λ. (1992) "Γεωργικός εκσυγχρονισμός και μεταβολή του αγροτικού τοπίου", Τόπος, 4: 135-155.
- Λουλούδης, Λ., Μπέοπουλος, Ν., Τρούμπης, Α. (επιμ.) (2005) Το αγροτικό τοπίο: Το παλίμψηστο αιώνων γεωργικού μόχθου, Αθήνα - Κορακοχώρι Ηλείας: Κτήμα Μερκούρη· Μάρδας Δημήτρης,(2005), "Από την ΕΟΚ στην ΕΕ: Από την ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς έως την πολιτική ενοποίηση του Ευρωπαϊκού χώρου", Εκδόσεις Ζυγός, Θεσσαλονίκη, 2005.
- Μαραβέγιας Ν. Ναπολέων, (1992), "Η Διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και η Ελληνική Γεωργία στη Δεκαετία του '90", Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1992.
- Μάρδας Δημήτρης,(2005), "Από την ΕΟΚ στην ΕΕ: Από την ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς έως την πολιτική ενοποίηση του Ευρωπαϊκού χώρου", Εκδόσεις Ζυγός, Θεσσαλονίκη, 2005.
- Μποντικούλης, Γιώργος , Πετρουλάκης Άγγελος, Η Λάρισα από Ψηλά,ο κάμπος τα βουνά, τα παράλια, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Θεσσαλίας, 2010
- Πανός Κων/νος, «Η Θεσσαλία κατά το περιηγητικό έργο του Christopher Wordsworth»(1833, άνοιξη προς καλοκαίρι) «Η Λάρισα και η περιοχή της από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα». Πρακτικά του 3ου Συνεδρίου Λαρσαϊκών Σπουδών Λάρισα, 8-9 Απριλίου 1995 Βιβλιοθήκη Θεσσαλικών Μελετών 7 παρ. 16 σελ 231-232, όμιλος Φίλων Θεσσαλικής Ιστορίας, Λάρισα 1997
- Πικούλας Γιάννης, 1ο Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου 9-11 Νοεμβρίου 2006, Τόμος Ι ,
- Πρίντζος Γιάννης,« Κάρλα - Περιβαλλοντικές διαστάσεις», ομιλία π. πρόεδρος ΤΕΕ Μαγνησίας
- Πρόντζας Βαγγέλης, Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912), Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
- Ρούσκας Γιάννης, Αργυροδίνης Πηνειός, Ρούσκας Γιάννης Εκδόσεις, Αθήνα 2004, σελ 15-16
- Σιμάνη Β.Αδρύμη, Διευθύντρια του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Θεσσαλικών Σπουδών, «Αφιέρωμα Λίμνη Κάρλα», Εφημερίδα Διαδρομές, 7 Ιουνίου 2009
- Sivignon Michel , ΘΕΣΣΑΛΙΑ, γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας, Μτφ Γιούλη Αναστοπούλου, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1992, ο τίτλος του προτύπου:La Thessalie, analyse géographique d' une province grecque Nichel Sivignon Lyon 1975, σελ 675
- Sivignon Michel, «Η δημογραφική και οικονομική εξέλιξη της Θεσσαλίας» (1881-1940) το άρθρο αυτό προέρχεται από το βιβλίο "An Historical Geography of Balkans", Λονδίνο 1977,
- Sivignon Michel, Συλλογικό Έργο, «Από τον αγροτικό χώρο στην υπαίθρο χώρα- Μετασχηματισμοί και σύγχρονα δεδομένα του αγροτικού κόσμου στην Ελλάδα», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών,Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Gutenberg, Αθήνα, 2001, σελ 39-52,
- Συλλογικό Έργο, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας,Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 416
- Συλλογικό Έργο, Μανωλίδης Κ., Καναρέλης Θ.,(επιμ.) Η διεκδίκηση της υπαίθρου. Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας - Ίνδικτος Ίνδικτος, 2009, σελ 286 Ο αγροτικός Κάνναβος
- Συλλογικό Έργο, Οδοιπορικό στα Μνημεία του Νομού Καρδίτσας, Αρχαιότητα-Ναοί-Νεότερα Μνημεία, Καρδίτσα 2007, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καρδίτσας, σελ 16-17. 33, χάρτης 192,193.
- Συλλογικό, Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο, 1984
- Fraser Angus,The Gypsies, Οι Τσιγγάνοι, Εκδόσεις Οδυσσέας,1998, σελ 32.
- Χαστάογλου, Θεσσαλία Ιστορία και Πολιτισμός, Περιφέρεια Θεσσαλίας,Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Θεσσαλίας (Π.Ε.Π) 2000-2006, Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 169-170, σχόλια
- Χάρη Χαρίκλεια, «σημειώσεις για τη μετα- προγραμματισμένη πόλη-τοπίο.Το παράδειγμα της Θεσσαλίας», Παραδείγματα, 9η διεθνής έκθεση αρχιτεκτονικής Μπιενάλε Βενετίας, 2004

- Ψύρρας, Θ. (επιμ.) (2008) Θεσσαλία: Ο τόπος και οι άνθρωποι - Από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τις μέρες μας, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- «Ανάπτυξη Συστημάτων και Εργαλείων Διαχείρισης Υδατικών Πόρων Υδατικών Διαμερισμάτων Δυτικής Στερεάς Ελλάδας, Ηπείρου, Αττικής, Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας & Θεσσαλίας» του Υπουργείου Ανάπτυξης., εισαγωγή
- Μελέτη Κάρλας, Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως - Υπηρεσίες Νέας Γενιάς - ΤΕΔΚ Ν. Μαγνησίας, Αθήνα 1984
- H.L.Stutte - D. Hasse , Meteora Kletern und Wandern (αναρρίχηση και πεζοπορία)
- Oikonomides N., Monasteres et moines lors de la conquete ottomans, Sudost-Fforschungen, 36, 1976, p.1-10
- Carlson, A. (1985) "On appreciating agricultural landscapes", The Journal of Aesthetics and Art Criticism, 43 (3): 301-312.

Ιστοσελίδες :

- ΟΔΗΓΙΑ - ΠΛΑΙΣΙΟ (2000/60/ΕΕ) ΓΙΑ ΤΑ ΝΕΡΑ, ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΟΔΗΓΙΑΣ - ΠΛΑΙΣΙΟ (2000/60/ΕΕ) ΓΙΑ ΤΑ ΝΕΡΑ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΑΠΟΡΡΟΗΣ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ ΠΗΝΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, <http://www.minenv.gr/pinios/page1.html>
- http://ec.europa.eu/regional_policy/projects/stories/details_new.cfm?pay=EL&the=79&sto=2281&lan=6&region=ALL&obj=ALL&per=2&defL=EN
- Περιφερειακή Πολιτική, Ευρωπαϊκή Επιτροπή http://ec.europa.eu/regional_policy/projects/stories/details_new.cfm?pay=EL&the=79&sto=2281&lan=6&region=ALL&obj=ALL&per=2&defL=EN
- <http://neolithichessaly.ims.forth.gr/predictive.php?l=2>
- Η ηλεκτρονική σελίδα με θέμα "Εποχή του Λίθου" Τμήμα Εφαρμογών Διαδικτύου του ΙΜΕ / Neolithic Greece <http://www.fhw.gr/chronos/01/gr/nl/index.html>
- http://www.kalampaka.com/gr/meteora/climbing_maps.asp) χάρτες αναρρίχησης
- Κείμενα για την πιλοτική μελέτη στη λεκάνη απορροής του ποταμού Πηνειού Θεσσαλίας από το πιλοτικό πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο πλαίσιο εφαρμογής της Οδηγίας 2000/60/ΕΕ <http://www.minenv.gr/pinios/page5.html>
- επίσημο site της ΔΕΗ <http://www.dei.gr/Default.aspx?t=MapStation.aspx&id=160&nt=124&lang=2#>
- πληροφορίες από την Ελληνική Επιτροπή μεγάλων φραγμάτων
- <http://www.eemf.gr/index.files/largedams.htm>
- Περιβαλλοντικές επιπτώσεις εκτροπής Αχελώου http://www.eepf.gr/arthra/ektropiachelooou_f116.html
- Επίσημη ιστοσελίδα ΟΣΕ <http://www.ose.gr/>
- Επίσημη ιστοσελίδα Σύλλογων Φύλων Σιδηρόδρομων- Σιδηρόδρομων Θεσσαλίας <http://www.sfs.gr/>
- <http://www.karditsa-net.gr/2011/history/aerodromio.htm>
- <http://www.haf.gr/el/structure/units/ata/units/110pm.asp>, Πολεμική Αεροπορία, 110 Πτέρυγα Μάχης

Οργανισμοί -Φορείς

- Τεχνικές Υπηρεσίες του Δήμου Παλαμά και του Δήμου Σοφάδων
- Τμήμα Χωροταξίας Πολεοδομίας & Περιφ. Ανάπτυξης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας,
- Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας & Περιφ. Ανάπτυξης, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
- Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

- ΛΔ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ,Καρδίτσα
- Αρχαιολογικό Μουσείο Καρδίτσας

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ πολύ ολόψυχα τον Υπεύθυνο Καθηγητή μου Λόη Παπαδόπουλο για την πολύτιμη βοήθεια του και την ανιδιοτελή μετάδοση των γνώσεων του σε όλα τα επιστημονικά πεδία και για τις υπέροχες συζητήσεις μας κατά την διάρκεια της εργασίας αυτής.

Το επιστημονικό Προσωπικό του Τμήματος Χωροταξίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Κα Γάκη , Κ. Κ. Φαρασλή, και τον Καθηγητή Κ. Γούσιο. που μου προσέφεραν και βοήθησαν στο ερευνητικό υλικό για την χωροταξική μελέτη και ανάπτυξη της Θεσσαλίας
Την φοιτήτρια Χωροταξίας Γιώτα που με βοήθησε για την δημιουργία των χαρτών G.I.S
Τον φίλο μου Δημήτρη Φαραζούμη για την βοήθεια τους στις φωτογραφίες με φίλμ στον κάμπο της Θεσσαλίας.
Τον φίλο μου Αρχιτέκτονα Τοπίου Στέφανο Πέτρου για τις κριτικές συζητήσεις που είχαμε για τα σύγχρονα εδαφικά ζητήματα της Θεσσαλίας.

Παρατηρήσεις

Παρατηρήσεις

Τα κείμενα ή αναφορές που προέρχονται από αγγλόφωνη βιβλιογραφία έχουν μεταφραστεί από την συγγραφέα.

Το φωτογραφικό υλικό που χρησιμοποιείται στο τεύχος έχει παραπομπές, ενώ όσα αρχεία δεν έχουν ανήκουν στην συγγραφέα.

Τα δεδομένα των χαρτών GIS της Θεσσαλίας προήλθαν από το επίσημο site των ανοιχτών δημόσιων δεδομένων <http://geodata.gov.gr/geodata/>

Τα στατιστικά στοιχεία προήλθαν από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία και το Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

© Ευαγγελία Μήτσου, Σεπτέμβριος 2012